

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Musa TÜRE

İŞSİZLİK OLGUSUNA RESMİ YAKLAŞIM VE ÜNİVERSİTELERİN BEŞERİ
SERMAYE KURAMINA GÖRE DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Musa TÜRE

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı

Danışman

Doç. Dr. Taner AKPINAR

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Musa Türe'nin bu çalışması, jürimiz tarafından Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Servet AKYOL

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Taner AKPINAR

Üye : Doç. Dr. Servet GÜN

Tez Başlığı: İşsizlik Olgusuna Resmi Yaklaşım ve Üniversitelerin Beşeri Sermaye Kuramına Göre Dönüşümü Üzerine Bir İnceleme

Tez Savunma Tarihi : 15 / 08 / 2022

Mezuniyet Tarihi : 15/09/2022

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İşsizlik Olgusuna Resmi Yaklaşım ve Üniversitelerin Beşeri Sermaye Kuramına Göre Dönüşümü Üzerine Bir İnceleme” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Musa TÜRE

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Musa TÜRE
Öğrenci Numarası	202152058003
Anabilim Dalı	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Taner AKPINAR
Yüksek Lisans Tez Başlığı	İşsizlik Olgusuna Resmi Yaklaşım ve Üniversitelerin Beşeri Sermaye Kuramına Göre Dönüşümü Üzerine Bir İnceleme
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1884750270
Rapor Tarihi	20.08.2022
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 8 Alıntılar dahil: % 13
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
<p>Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 117 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır.</p> <p>Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. ( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeleri aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.</p>	
Gerekçe:	
<p>Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.</p> <p style="text-align: right;">Danışman Öğretim Üyesi Doç. Dr. Taner AKPINAR</p> <p style="text-align: center;">İmza</p>	

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞSİZLİĞE İLİŞKİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

1.1 Klasik Liberalizm	4
1.2 Marksist Düşünce	5
1.3 Neoklasik İktisadi Öğreti	7
1.4 Keynesyen İktisadi Görüş	8
1.5 Parasalcı İktisat Teorisi.....	9
1.6 Beşeri Sermaye Kuramı	13

İKİNCİ BÖLÜM

İŞSİZLİĞE İLİŞKİN RESMİ YAKLAŞIM VE MÜCADELE POLİTİKALARI

2.1 Kalkınma Planlarında İşsizliğin Nasıl Tanımlandığı.....	15
2.2 İşsizlikle Mücadele Politikaları	20
2.2.1 Özelleştirmeler Nedeniyle İşsiz Kalacaklara Yönelik Uygulamalar	20
2.2.2 İşsizlik Sigortası.....	21
2.2.3 İş ve İşçi Bulma Kurumunun Yeniden Yapılandırılması ve Özel İstihdam Bürolarının Faaliyete Geçmesine Olanak Yaratılması	25
2.2.4. Aktif İşgücü Hizmetleri	27
2.2.4.1 Mesleki Eğitim Kursları	29

2.2.4.2 İşbaşı Eğitim Programı.....	31
2.2.4.3 Toplum Yararına Programlar	33
2.2.4.4 Girişimcilik Eğitim Programı	35
2.3 Ulusal İstihdam Stratejisi	35
2.4 Ulusal Genç İstihdam Stratejisi.....	37
2.5 İşsizliğin Nicel Durumu ve Mücadele Politikalarının Eleştirisi.....	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞSİZLİKLE MÜCADELEDE ÜNİVERSİTELERİN ROLÜ

3.1 Eğitimin İşlevlerine Kuramsal Yaklaşımlar.....	46
3.2 Türkiye’de Kalkınma Planlarında Yüksek Öğretim Politikaları.....	48
3.2.1 İthal İkameci Dönemde Yüksek Öğretim Hedefleri	49
3.2.2 Dışa Açık Dönemde Yüksek Öğretim Hedefleri	51
3.2.3 2000’lerde Yüksek Öğretim Hedefleri ve Üniversitelerin Çoğalması	54
3.3 Politikaların Niteliksel ve Niceliksel Yönelimi	58
3.3.1 Bilimsel Saygınlıktan Reklamcılığa.....	61
3.3.2 Teknolojiye Odaklanma	62
3.4 Üniversitelerin Resmi Politikalar Neticesindeki Yapısal Değişimi	63
3.4.1 Neo-liberal Özerklik.....	63
3.4.2 Ticarileşme	67
3.4.3 Eğitimin Metalaşması ve Toplumsal Yeniden Üretim	71
3.4.4 Toplumsal Yeniden Üretimin Verilerle Ortaya Konması: Türkiye’de Eğitim Harcamaları	74
3.4.5 Nitelikli İşgücünün Kaçışı.....	84
3.5 Genel Değerlendirme.....	85

SONUÇ.....	92
------------	----

KAYNAKÇA.....	95
ÖZGEÇMİŞ.....	103

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. 1 Toplam Talep- Toplam Arz Modeli: Monetarist Denge	10
Şekil 1. 2 Doğal İşsizlik Oranı ile Bu Oranla İlişkilendirilen ve Beklenen Farklı Enflasyon Düzeyleri	11

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2. 1 OECD Verileriyle Toplam ve Cinsiyete Göre İşsizlik Oranları (2005-2019).....	40
Tablo 2. 2 TUİK Verileriyle Genel, Genç ve Cinsiyete Göre İşsizlik Oranları (1988- 2021) .	40
Tablo 2. 3 TUİK Verileriyle Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranları (1988- 2021)	41
Tablo 3. 1 OECD Ülkelerinin Öğrenci Başına Düşen Yükseköğretim Harcamaları (Dolar) (2011- 2018).....	74
Tablo 3. 2 Genel Eğitim Harcama İstatistikleri (2011- 2020).....	75
Tablo 3. 3 Yükseköğretim Harcama İstatistikleri (2011- 2020).....	78
Tablo 3. 4 Eğitim Durumuna Göre Yıllık Ortalama İş Gelirleri (2006- 2020).....	80
Tablo 3. 5 Gelire Göre %20'lik grupların Eğitim Hizmetlerine Olan Harcamalardaki Oranları (2022- 2019).....	80
Tablo 3. 6 Yıllara Göre Üniversite Mezun Sayıları (1982- 2021).....	85
Tablo 3. 7 Yıllara Göre Ekonomik Büyüme ve İstihdam Artışı (2004- 2020)	87
Tablo 3. 8 İstihdamın Yıllara Göre Sektörel Dağılımı (2004- 2020)	88

ÖZET

Anaakım yeni liberal iktisadi görüş, fiyat istikrarı temel hedefi bağlamında, belli bir düzeydeki işsizlik olgusunu, enflasyonla mücadelede işlevsel bir araç olduğu ön kabulünden hareketle meşrulaştırmaktadır.

Türkiye’de işsizlik sorunu Birinci Kalkınma Planı’ndan itibaren tarımdan kopuş, tasarrufların düşüklüğü, demografik olgular, geçmiş dönemlerin yanlış politikaları, gelişmişlik düzeyi, ücretsiz aile işçilerinin çokluğu, tarımın verimsizliği, kamu açıklarının artması, ekonomik krizler gibi nedenlere dayandırılmıştır. 1980 sonrası dönemde yeni liberal düzene geçişle birlikte, işsizliğe bakış da yeni liberal kurama uygun olarak değişmeye başlamış ve işsizlik beşeri sermaye yetersizliğinden kaynaklı bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla işsizlik sorununun çözümü, beşerî sermayenin artırılmasından geçtiği yaklaşımı kabul görmeye başlamış ve işsizlikle mücadele politikaları, bütünüyle bu yaklaşıma göre oluşturulmuştur.

Bu bağlamda, işsizlikle mücadele yolunda işsizlik sigortası, mesleki eğitim kursları, iş başı eğitim programları, toplum yararına programlar, girişimcilik eğitim programı gibi politikalar uygulanmıştır ve uygulanmaya da devam etmektedir. Temel amacı piyasaya işlerlik kazandırmak olan bu politikalar işçilerin sosyal haklarının kısıtlanmasına yol açmakta ve bu yolla düşük nitelikli, güvencesiz, düşük ücretli bir işgücü havuzu yaratılmaktadır.

Türkiye’de Üçüncü Kalkınma Planı’ndan itibaren, bir bütün olarak eğitim sistemini ve bu arada üniversite öğrenimini, piyasanın gereksinimlerine uyarlamak gibi bir politika güdülmüştür. Eğitim sistemini dönüştürmeye yönelik politikalar da bütünüyle yeni liberal beşeri sermaye kuramına göre oluşturulup uygulanmıştır. Bu tez çalışması, Türkiye’de üniversite öğrenimini, beşerî sermaye kuramına göre dönüştürmeyi amaçlayan resmi politikaların ve üniversitelerin gittikçe yaygınlaştırılmasının sonuçlarını incelemektedir. Bu incelemenin ulaştığı temel sonuçlar ise şunlardır: Üniversitenin piyasanın gereklerine uyarlanması politikası, üniversite mezunları arasında işsizlik oranının giderek artmasına yol açmış ve üniversitenin ticarileşmesine bağlı olarak yoksul kesimler üniversite öğreniminden dışlanmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, Beşeri Sermaye, İşsizlikle Mücadele Politikaları, Üniversite

SUMMARY
AN INVESTIGATION ON THE OFFICIAL APPROACH TO
UNEMPLOYMENT AND THE TRANSFORMATION OF THE UNIVERSITIES
ACCORDING TO THE HUMAN CAPITAL THEORY

Having price stability as its main goal to be achieved, mainstream neo-liberal economic theory legitimizes unemployment on the premise that a certain level of unemployment is a functional tool in the fight against inflation.

Unemployment problem in Turkey has been based on reasons such as agricultural abandonment, low savings, demographic problems, wrong policies of past periods, low level of development, the abundance of unpaid family workers, inefficiency in agricultural production, increase in public deficits, and economic crises since the First Development Plan. With the transition to the new liberal order in the post-1980 period, the official perspective on unemployment began to change in line with the new liberal theory, and unemployment began to be seen as a problem resulting from the lack of human capital. Therefore, the approach that the solution to the unemployment problem is through the increase of human capital has begun to be widely accepted, and all policies to combat unemployment have been formed according to this approach.

In this context, policies such as unemployment insurance, vocational training courses, on-the-job training programs, community work programme and entrepreneurship training program have been implemented and continue to be implemented in the fight against unemployment. These policies, the main purpose of which is to make the market to function, lead to the restriction of the social rights of the workers, and in this way, a low-qualified, insecure, and low-paid workforce pool is created.

Since the Third Development Plan of Turkey, a policy has been pursued to adapt the education system as a whole and university education to the needs of the market. Policies to transform the education system have also been formed and implemented entirely according to the neoliberal human capital theory. This dissertation examines the results of the transformation of university education and the expansion of universities in Turkey. The main conclusion the dissertation reached as follow: the policy of adapting the university to the requirements of the market has led to an increase in the unemployment rate among university graduates and as a consequence of the commercialization of the university, the poor has began to be excluded from university education.

Key words: Unemployment, Human Capital, Fight against Unemployment, University

GİRİŞ

İşsizlik sorunu kapitalist sistemde hep var olmuş, hiçbir zaman yok edilememiştir. Kapitalizmin tarih sahnesine çıkışından, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar, liberal düşünce ve bu düşünceye göre oluşturulup uygulamaya konulan politikalar bağlamında, piyasa düzeninin kendi başına işleyişinin işsizlik sorununu ortadan kaldıracığı görüşü kabul görmüştür. Ancak, bu görüş pratikte karşılığını bulmamış ve piyasa düzeni işsizliği yok edememiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere kapitalist ülkelerin büyük çoğunluğu devletçi kapitalist kalkınma modelini benimsemiştir. Bu kalkınma modelinde devletler işsizliği yok edip, tam istihdamı sağlamak yönünde ekonomiye müdahale etmişlerdir. Devletçi kapitalist kalkınma modeli ile işsizlik bütünüyle yok edilememişse de, liberal düzene göre çok daha düşük düzeylere çekilebilmiştir.

Bu modelin 1970'lerin başlarında krize girmesinin ardından, yeni-liberal düşüncenin hakim konuma geçmesi ile işsizlik ve yoksulluk gibi sorunların çözümünün piyasa düzeninin kendiliğinden işleyişi ile mümkün olabileceği görüşü genel kabul görmüştür. Ancak, bu noktada bireylere temel bir görev düşmektedir: Beşeri sermayelerini geliştirmek. 1980'lerden günümüze kadar olan tarihsel süreç yeni-liberal düşüncenin egemenliğinde geçmiş ve bu süreçte işsizlik sorunu beşeri sermaye yetersizliği ile açıklanmış, sorunun çözümünün ise beşeri sermaye yatırımından geçtiği görüşü yaygınlaşmıştır.

Bu tez çalışması Türkiye'deki işsizlik sorununa odaklanmakta ve bu sorunun resmi olarak nasıl görüldüğü ve yine resmi olarak bununla nasıl mücadele edildiğini irdelemektedir.

Var olan en güncel resmi verilere göre, Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaşta olanlar arasında işsizlerin sayısı, 2 milyon 207 bin'i erkek ve 1 milyon 646 bin'i kadın olmak üzere toplam 3 milyon 853 bin kişidir. İşsizlik oranı ise yüzde 11,3'tür. İşsizlik oranı erkeklerde yüzde 9,7 ve kadınlarda ise yüzde 14,5'dir. 15-24 yaş grubunda olanlarda işsizlik oranı yüzde 20'dir. Bu yaş grubundaki erkeklerde işsizlik oranı yüzde 18,1 ve kadınlarda yüzde 23,7'dır (TÜİK, 2022).

Resmi veriler, işsizlik sorunun nicel olarak gerçek boyutlarını yansıtmadığı yönünde eleştirilmektedir. Bu yöndeki eleştiriler haklı olmakla birlikte, burada konumuzun dışında kalmaktadır. Resmi veriler nicel durumu tam olarak yansıtmıyor olsa bile, Türkiye'de çok ciddi bir işsizlik sorunu olduğunu göstermektedir. Bu durum Türkiye'de işsizlikle mücadele konusunun sorgulanmasını gerektirmektedir.

Bilindiği gibi, Türkiye de, 1980 sonrası dönemde, yeni-liberal düzene geçmiş ve bu bağlamda işsizlik sorunu, resmi olarak, beşeri sermaye yaklaşımına göre ele alınmaya

başlanmıştır. Bu sorunla mücadele etmeye yönelik politikalar da, bütünüyle, bu kurama göre oluşturulup uygulanmıştır ve uygulanmaya devam etmektedir. Bu bağlamda bu tez çalışması özellikle üniversitelerin dönüşümü sorununu merkezine almaktadır. Türkiye’de üniversiteler de yeni-liberal düşünceye ve piyasa düzeninin gereksinimlerine uygun olarak yeniden yapılandırılmıştır. Üstelik bu süreç, yeni-liberal politikaların uygulanmaya konulmasından da önce planlanmıştır. Bu tez çalışması, üniversitelerin söz konusu dönüşümünün niteliğini derinlemesine incelemeye çalışmakta ve bu dönüşümün işsizlikle mücadeleye anlamlı bir katkısı olup olmadığı üzerinden beşeri sermaye kuramını sorgulamaktadır. Tezin temel ilgisi olan resmi görüşü yansıtması nedeniyle, 1963 yılından beri uygulanmakta olan beş yıllık kalkınma planları temel inceleme nesnesini ve veri kaynağını oluşturmaktadır. İlk plandan itibaren bütün planlar incelenmiştir.

Bu çerçevede tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ana iktisadi okulların (Marxizm, neoklasik düşünce, Keynesyen görüş ve parasalcı yaklaşım) görüşleri, işsizliği nasıl açıkladıklarını ve nasıl mücadele ettiklerini ortaya koymak adına özetlenmiş, işsizliğin, teknokratik değil, politik ve ideolojik bir sorun olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Günümüz Türkiye’sinde işsizliğe yönelik resmi politikaları ve bilimsel araştırmaları yönlendiren hakim görüş, işsizliğin nedeninin, bireylerin kendi başarısızlıklarında aranması gerektiğini ve çözümün beşeri sermayenin geliştirilmesiyle mümkün olduğunu öne süren, devletin sosyal niteliğini terk etmesini ve her türlü piyasadan çekilerek minimal bir yapıda kalmasını, ülkelerin uluslararası her türlü piyasa ve ticarete açık olmasını, belirli bir oranda işsizliğin var olmasının normal olduğunu savunan, parasalcı yaklaşımdır.

İkinci bölümde, birinci kalkınma planından on birinci kalkınma planına kadar, kalkınma planlarındaki işsizliğe olan resmi bakış açısının izi sürülmekte, 1990’lı yıllardan itibaren, tam istihdamın tamamlayıcı bir unsur olarak gösterilen ve Dünya Bankası tarafından önerilen, aktif istihdam politikalarının, işsizlik sigortası sisteminin işlevlerinin, İŞKUR’un dönüşümü ve özel istihdam bürolarının açılmasının sonuçlarının, çalışma koşulları, ücretler, işgücü piyasasının durumu ve işsizlik oranları üzerinde oluşturduğu etki ortaya konulmakta, Ulusal İstihdam Stratejisi ve Ulusal Genç İstihdam Stratejisi eleştirel biçimde irdelenmekte, işsizliğe dair durum ve beşeri sermayenin Türkiye’deki işsizliğe olan etkisi, nicel işsizlik verileriyle eleştirilmektedir. Yoksulluğu piyasa ile ilişki kuramama ve verimsizlik, işsizliği de piyasadan düşme olarak gören bu politikaların neticesinde, güvencesiz, düşük ücretli, sosyal yardıma ve işsizlik ödeneğine bağımlı bir işgücü piyasası yaratılmaktadır.

Üçüncü bölümde ise, eğitimin işlevlerine dair görüşler işlevselci ve çatışmacı açıdan özetlenmekte, 3. kalkınma planından beridir hala devam eden eğitimin piyasaya uyarlanması, böylece istihdamın ve refahın artacağı meselesinin, on birinci kalkınma planına kadar izi sürülmekte, yükseköğretim üzerindeki uygulanan politikaların, sermayenin önceliği olan ve olmayan üniversite bölümlerinde yarattığı etki, bilimin nasıl ticarileştiği, eğitim sunumunda ileri sürülen “yararlanan öder” mantığı ve diğer değişimlerin, işgücünün yeniden üretiminde yarattığı etki ve uluslararası serbest piyasanın maliyetsiz biçimde nitelikli işgücünü nasıl ithal ettiği konuları ortaya koyulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞSİZLİĞE İLİŞKİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Birinci bölümde başlıca iktisadi okulların işsizliğe ilişkin görüşlerine yer verilmektedir. Bunlar arasında klasik liberalizm, Marksizm, neoklasik düşünce, Keynesyen görüş, parasalcı yaklaşım ve nihayet beşeri sermaye kuramı bulunuyor. İşsizliğin nasıl açıklandığı ve bununla nasıl mücadele edildiği teknokratik değil, politik ve ideolojik bir konudur. Bu bölümde başlıca kuramlara yer verilmesinin nedeni bu boyutu ortaya koymaktır. Günümüzde işsizliğe ilişkin hem bilimsel araştırmaları hem de işsizlikle mücadele adı altında uygulamaya konulan resmi politikaları biçimlendiren hâkim kuramsal yaklaşımın neoliberal beşerî sermaye olduğu görülüyor.

1.1 Klasik Liberalizm

Klasik liberalizm ekonomiye bireyci bir görüşle bakar ve her bireyin kendi çıkarını düşünmesi ile görünmez bir el sayesinde ekonominin her zaman tam istihdamda olacağını savunur (Hunt ve Lautzenheiser, 2016: 82). Bilindiği gibi, bu savunu ücret, fiyat ve faizin esnek olduğu varsayımına dayanmaktadır. Piyasanın işleyişini bozduğu gerekçesiyle devlet müdahalesine ve sendikaların ücretleri arttırma çabasına karşı çıkmaktadır. Piyasanın işleyişine bu tür müdahaleler olmadıkça işsizlik gibi bir sorun da olmayacaktır. Buna karşın, klasik liberal düşünce işsizlik hiçbir zaman ve hiçbir şekilde olmaz görüşünü savunmamaktadır. Klasik liberal düşüncede, işgücü arzının işgücü talebini devrevi (konjonktürel) olarak aştığı geçici bir durum olarak işsizliğin varlığı kabul edilse de, emek arzı ve emek talebinin nihayetinde dengeye geleceği ve işsizliğin ortadan kalkacağı görüşü hakimdir (Oğuz, 2017: 24-25). Bu görüş mutlak nüfus sayısının değişimine dayandırılmaktadır. Emegın piyasa fiyatınının arz ve talep ilişkisi sonucunda doğal fiyatın üstüne çıktığı durumlarda işçilerin refahı artarak daha geniş bir aileye bakabilecekleri bir hale gelecek ve böylece artan nüfus, ücretleri tekrar doğal fiyatına düşürecektir. Piyasa ücretinin doğal ücretin altına düştüğü durumlarda ise gerileyen refah, işçi nüfusunun da azalmasına yol açacak ve azalan işçi arzı, emegın piyasa fiyatınının tekrar doğal fiyatına doğru artış göstermesine yol açacaktır (Çaklı, 1998: 32-33). Sonuç olarak, işgücü arzı sağlayan nüfusun mutlak sayısı, piyasanın işgücü talebi ile ücretlerin etkisiyle dengeleme eğilimine girecektir.

Klasiklerin önemli düşünürlerinden olan Ricardo, teknolojik işsizliğe dikkat çekmiştir. Makineleşmenin emek tasarrufunu sağlamasından kaynaklı bir işsizlik türünün olabileceğini fakat bu işsizlik türünün geçici nitelikte olduğunu savunur. Çünkü makineleşmeden

kaynaklanan kâr diğer kapitalistlerin aynı makineleşmeyi yakalayacağı zamana kadar sürmektedir ve geçicidir. Ayrıca bu makineleşme için harcanan değer, emeğin ücretinden değil sermayenin kârından karşılanmaktadır (Kazgan, 2000: 104-105).

Son tahlilde, Keynes'in (2010: 17) de dikkat çektiği gibi, klasik liberal düşünceye göre, piyasa düzeninde işsizlik friksiyonel ve gönüllü işsizlikten ibarettir. Garraty'nin (1979: 73), klasik liberal saflardaki düşünürlerin işsizlik konusuna bakışı hakkında aşağıdaki değerlendirmesi klasik liberal düşünce akımının işsizliğe yaklaşımını anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Buna göre, klasik liberal düşüncenin temsilcileri ekonomik büyümenin daha fazla insanı gerektireceği, yoksulluğun verimliliği teşvik edeceği, aylıklığın üretim kaybına yol açacağı ve bu yüzden devletin insanları çalışmaya zorlaması gerektiği görüşündedirler. Bu düşünürlere göre, halihazırdaki emekçilerin sayısı son derece boldur, çalışan sınıfların yoksulluğu aşırı nüfustan kaynaklanmaktadır, aylıklık toplumsal değil bireysel bir sorundur ve açlık herkesi çalışmaya zorlayacaktır.

Buradan çıkartılacak sonuç, klasik liberal düşünceye göre, sorun iş olup olmaması değil, sorun işsiz ve yoksul olanların çalışmayı isteyip istemediğidir. Bu düşünceye göre, bir yandan ekonomik büyüme yeni işler yaratacak ve yeni işçilere ihtiyaç doğacak, diğer yandan da işsiz ve yoksul olanlar hayatlarını sürdürmek için mecburen de olsa çalışmak zorunda kalacak, dolayısıyla işsizlik diye bir sorun olmayacaktır.

1.2 Marksist Düşünce

Marx, işsizliği kapitalistlerin kârını arttırmak için uyguladığı politikaların bir gerekliliği ve sonucu olarak görmektedir. Ona göre üretim sürecinde üretilen ürünün değeri koyulan sermayenin değerine eşit gelmektedir (Marx, 2004: 192). Kapitalist bu nedenle kâr elde etmek ve bu kârı daha da arttırmak için ücretlerin düşürülmesi, çalışma süresinin uzatılması, emeğin yoğunlaştırılması gibi yollara başvurmaktadır. Marx'a göre işçinin ücreti, kapitalist sistemin devam etmesi adına, işçi ailelerinin yaşamının devam etmesine yetecek kadar olmaktadır ve ücret hareketleri, mutlak nüfus artışına göre değil, faal ve yedek işgücü oranının değişimi, artık nüfusun azalış ile artışı ve konjoktüre bağlı işgücü ihtiyacına uygun biçimde bu nüfusun soğurulup, serbest bırakılmasının düzeyine göre değişmektedir (Marx, 2004: 380, 607). Teknoloji sayesinde de makinelerin hızının artırılabilmesi sağlanmış ve işçinin eskiden idare ettiğinden daha fazla makineyi idare etmesinin, daha hızlı üretim yapmasının, emeğin yoğunlaştırılmasının önü açılmıştır (Marx, 2004: 396). Diğer bir yandan da işgücünün çalıştığı süre arttırılarak makine, bina gibi maliyetlerden bağımsız şekilde kâr oranı doğrudan arttırılabilmektedir (Marx, 2004: 389).

İşgücünün bu çalışma koşullarına razı olması ve kapitalistlerin konjoktüre bağı işgücü ihtiyaçlarını hemen karşılayabilmeleri için de bir yedek işgücü topluluğunun hali hazırda bulunması gerekmektedir (Marx, 2004: 608).

Marx'a göre bu emekçi artı nüfus, kapitalist zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünü, kaldırıcı ve hatta varlık koşulu olma özelliklerini taşımaktadır. Artık ürünün, makine ve araçlarla en yüksek ölçekte yaratılmasına bağı olarak oluşan birikim ve bu birikimle birlikte emeğin üretkenliğinde ortaya çıkan artışın etkisiyle, sermayenin ani genişleme olanağı da büyür. Bu genişleme olanağı sonucunda eski üretim kollarına ya da bu üretim kollarında meydana gelen gelişmelere bağı olarak ihtiyaç duyulan demir yolları gibi yeni üretim kollarına atılım gerçekleşir. Artı nüfus bu gibi durumlarda, diğere üretim alanlarındaki işleyiş bozulmadan yeni üretim alanlarında kullanılacak kitleyi sağlar. Modern sanayinin yaşam çizgisini oluşturan canlılık, baskı altında üretim, bunalım ve duraklama dönemleri, artık nüfusun devamlı olarak oluşturulmasına, ihtiyaç duyduğu ölçüde soğurulmasına ve yeniden oluşturulmasına dayanmaktadır. Üretim ölçęindeki ani ve kesintili genişlemeler, ani daralmalara, bu daralmalar tekrar genişlemelere yol açmaktadır. Fakat ani genişlemeler mutlak nüfus artışı dışında bir işçi artışı olmadan mümkün olamamaktadır. Bu artış ise, üretim artmasına rağmen işçilerin bir kısmını sürekli işsiz bırakan bir sürece tabi olmakta ve modern sanayi hareket biçimi bu sürece dayanmaktadır (Marx, 2004: 602-604).

Sermaye arttıkça, emeğe olan ihtiyaç, artan sermayeye oranla çok daha fazla düşmektedir (Marx, 2004: 600-601). Makineleşme devamlı olarak işgücünün bir kısmını işsiz ya da yarı işsiz insanlar haline getirmekte ve nispi bir fazlalığa yol açmaktadır (Marx, 2004: 603-604). Nispi işgücü fazlalığına yol açan makineleşmeye harcama yapmak ayrıca kapitalist sistemdeki rekabetin gereğı olarak zorunlu bir durumdur. Böylece işsiz sayısı devamlı artış gösterecek, bu işsizler ücretler üzerinde baskı oluşturulmasına ve ücretlerin düşmesine neden olacaktır (Stewart, 1993: 33). Diğere bir yandan da işgücünün daha uzun süre çalıştırılabilmesinin ve fazla mesaiye zorlanabilmesinin önünü açacaktır. Sermaye sahipleri daha kısa sürelerle daha fazla işçiyi çalıştırma imkanına sahip olsalar bile, bu durum baskı araçlarının zayıflaması anlamına geleceğı için cazip olmayacaktır (Marx, 2004: 606).

Marx nispi artı nüfusu da akıcı, saklı ve durgun olmak üzere üçe ayırmıştır. Üretimin boyutlarına göre bazen işe alınan bazen de işten atılan büyük kitleler akıcı nüfusu oluşturmakta, tarımda çalışan ve kapitalist üretim tarzına bağı olarak işsiz kalıp, kente ya da tarım dışı alanlara her an yönelebilecek bir iş gücünü oluşturanlar saklı artı nüfusu oluşturmakta, faal işçi ordusunun bir bölümü olan, tamamen düzensiz şekilde çalıştırılan bir kısım da durgun artı nüfusu oluşturmaktadır. Durgun nüfus, yaşam koşullarının, işçi sınıfları

açısından normal düzeyinin altına düştüğü zamanlarda önem kazanmaktadır ve maksimum çalışma süresi ile minimum ücret, bu nüfusun ayırt edici özelliğidir (Marx, 2004: 610-613).

1.3 Neoklasik İktisadi Öğreti

Neoklasik iktisat, klasik iktisadın esaslarını kabul etmiş ve geliştirmiştir. Ekonominin nasıl tam dengeye geldiğini daha değişik şekillerde açıklamaya çalışmıştır. Üretim ve tüketim süreçlerini incelemiştir (Demir, 2018: 107). Bireycidir ve onun tarif ettiği bireyler rasyoneldir. Yani kârını ya da faydasını maksimize eder. Bu amaçla piyasayı takip eder. Bu bireyci ve rasyonel davranışlar, kısmi denge ve genel denge yaklaşımlarıyla, ekonomiyi dengeye getirmektedir (Bilir, 2018: 665-666).

Ricardo'nun ücret, kâr ve rant elde edenlerin çıkarlarının birbiri ile çatıştığı görüşü (İslatince, 2018: 70), Marksist görüşte, kârın sadece işçi üzerinden elde edildiği görüşü, neoklasik görüşte, herkesin üretimde yarattığı verimlilik ile eşit olduğu görüşüne evrilmiştir. Clark'a göre üretime giren faktörlerin üretime kendi değerlerini yansıtmakta ve bu değer karşılığı marjinal verim noktasında adil olmaktadır. İşçinin marjinal verimi ücrete, sermayenin ise faize eşittir (Clark'tan akt. Kazgan, 2000: 147).

Üretimi piyasa, kısa, uzun ve çok uzun olarak 4 döneme ayırmışlardır. Piyasa dönemi, arz miktarının arttırılmadığı ve malların fiyatlarının talep tarafından belirlendiği dönemi ifade eder (Arslan ve Güzel, 2017: 2101). Kısa dönemde üretimin girdilerinin en az biri sabit kalır. Üretimin gidileri emek ve sermayedir. Firma bir işçi çalıştırdığında 5 mal üretiyorsa ve daha fazla işçiyi çalıştıracak sermaye satın almışsa sermayenin bir kısmı atıl durumda kalacaktır. İşçi sayısını ikiye çıkardığında üretilen ürün miktarı, uzmanlaşmanın etkisiyle 5'den fazla artar. Yani her yeni işçi, üretime bir noktaya kadar artan oranda bir katkıda bulunacaktır. Bir noktadan sonra katkı oranı yine toplam üretimi arttırsa da bir önceki işçinin yaptığı katkıdan daha az olacak yani azalarak bir artış meydana gelecektir. Bu durum azalan verimler kanunu olarak adlandırılmaktadır. En son noktada ise işçi alımı, artışın sıfır olduğu noktada duracaktır. Artık işçi alımının maliyeti üretilen malın maliyetinin artmasına ve kârın negatif olmasına neden olacak. Rasyonel üretici bu noktaya kadar işçi istihdam etmek isteyecektir (Yeldan, 2014: 103-105).

Sonuç olarak, neoklasik düşünceler işsizlik ekseninde yorumlandığında, firmalar işçi çalıştırırken rasyonel bir biçimde davranacak ve marjinal faydası olduğu müddetçe işçi çalıştıracaktır. Ücretler işçiler arasındaki rekabetten dolayı yüksek olamayacak, firmalar arasındaki rekabetten dolayı da çok düşük olamayacaktır ve ortalama reel ücretler, emeğin marjinal verimine eşitlenme eğilimindedir. Son işçinin üretime sağladığı katkının değeri,

emek arz ve talebinin dengeye getiren ücreti temsil edecektir. Piyasada stok fazlası ya da talep eksikliği olmadığından, üretim ve istihdamın aksamadığı bir tam istihdam durumu sağlanacaktır. Bu durumdaki işsizlik türleri de boş zamanın getirisini, emeğin marjinal faydası seviyesindeki ücrete tercih edenlerin oluşturduğu iradi işsizlik ve friksiyonel işsizlik olacaktır (Öztürk, 2021).

1.4 Keynesyen İktisadi Görüş

Keynes, klasik iktisadi görüşün teorilerinin, argümanlarının ve sonuçlarının birbirine ters düştüğünü, bu argümanların ekonomide genel bir durum değil özel bir durumda uygulanabilir olduğunu belirtirken, bunun kanıtı olarak da yaşadığı toplumda meydana gelen ekonomik durumu göstermektedir. Klasik teorilerin o dönemde yaşadığı toplumda hiçbir geçerliliği olmadığını belirtmiştir. (Keynes, 2010: 11).

1929'daki kriz öyle etkili olmuştur ki ülkelerdeki en yüksek işsizlik oranları, Amerika'da 1929'da %3,2 iken 1933'te %25,2'e, Almanya'da %13,3 iken 1932 yılında %43,'e, İngiltere'de %10,4 iken 1932 yılında %22,1 seviyelerine yükselmiştir. Amerika, İngiltere, Japonya, Almanya ve birçok ülkede ihracat düzeylerinde büyük azalışlar meydana gelmiş, ABD'de 1929 yılında 5 milyar 220 milyon dolar olan ihracat düzeyi 1932 yılında 1 milyar 596 milyonda dolara, Almanya'da ise 3 milyar 217 milyondan 1 milyar 371 milyon dolar düzeyine inmiştir. Dünya genelinde fiyatlar 1929-1932 yılları arasında %14, ABD'de %20,2, Almanya'da %22, İngiltere ve Fransa'da %12 düşüş göstermiştir (Işık ve Duman, 2012: 246-251).

Keynesyen iktisadi teori 1929 buhranının fiyatlar, ihracatlar ve işsizlik üstündeki yıkıcı etkileri sonucunda önem kazanmıştır. Artık sözel olarak değil, açık açık görülmüştür ki kendi başına bırakılmış bir piyasa, kendi sorunlarını çözememektedir. Gayri iradi işsizlik ciddi boyutlardadır.

Klasik iktisadi görüşün friksiyonel ve gönüllü işsizlik olarak sadece iki tür işsizliğin var olduğunu, ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde olduğu ve cari ücret düzeyinde çalışmak isteyen herkese iş olanağı sunacağını gösterdiği, gönüllü işsizliği yok saydığı argümanlarının aksine, Keynes gayri iradi işsizliğin var olduğu savının üzerinde durmuştur (Keynes, 2010: 17).

Kendi işsizlik tanımını yapmıştır: İşçilerin emeklerinin karşılığını almadığını düşünüp, emek arzlarını geri çekmesi ya da kapasitelerinin yetebileceği kadar bir işi yapmadıkları durumlar ve friksiyonel işsizlik gayri iradi işsizlik tanımının dışındadır. Keynes'in işsizlik tanımına göre parasal ücrete oranla, ücret mallarının fiyatında bir artış gerçekleştiğinde, cari

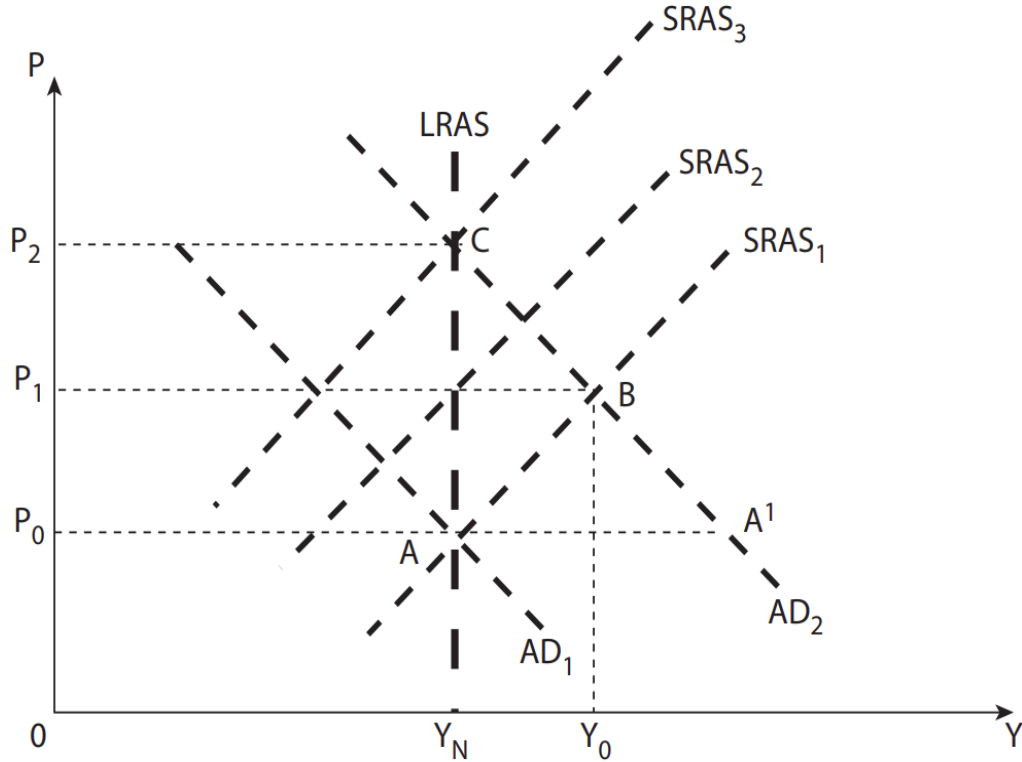
parasal ücret düzeyinde çalışmak isteyen emek arzı ve bu ücretten çalıştırılmak istenen işçi talebi, var olan istihdam hacminden fazlaysa gayri iradi işsizlik söz konusudur (Keynes, 2010: 24).

Keynesyen teoriye göre tam istihdam kendiliğinden oluşan bir durum değildir. Ekonomide eksik istihdam durumu her zaman olabilecek bir durumdur. Tam istihdamın oluşması efektif talebe bağlıdır ve hükümet tam istihdama ulaşmak istiyorsa efektif talebi, herkesin iş bulabileceği bir seviyeye getirmelidir (Turan ve Öztürk, 2016: 260).

1.5 Parasalcı İktisat Teorisi

1970’lerde çıkan stagflasyon krizinin çözümlenememesi nedeniyle monetarist görüş önem kazanmıştır (Yay, 2001: 196). Monetarist görüş, Keynes’in, devletin para ve maliye politikalarıyla ekonomiye müdahale etmesini meşru kılan teorisine karşı çıkar (Aktan, 2010: 169).

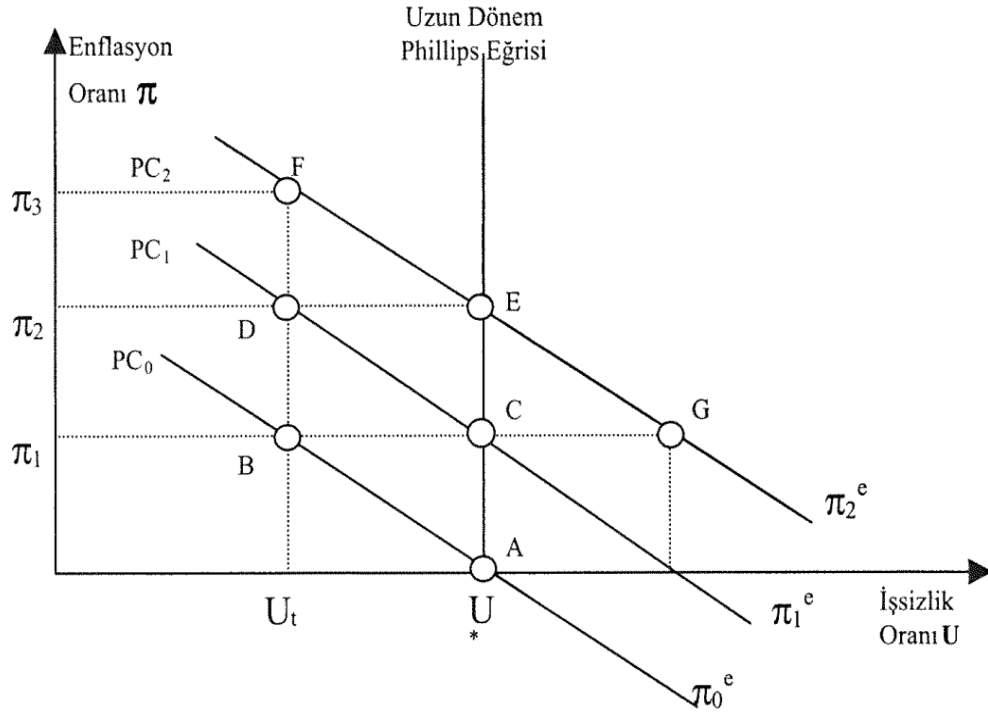
Friedman’ın hipotezine göre enflasyon ile işsizlik arasında kalıcı bir değiş tokuş yoktur. Friedman ekonomide belirli bir dengede, denge seviyesine bağlı olarak her zaman doğal bir işsizlik oranı var olduğunu kabul eder ve bu işsizlik oranının sabit olmadığını, insan karakteristikleri ile ücret oranları, sendikalar, vergiler gibi politika ile belirlenen faktörlerden etkilendiğini belirtir. Bireyler enflasyon beklentilerini, geçmişteki enflasyon oranlarına bağlı olarak gerçekleştirirler. Bu beklentilerin gerçek enflasyon değerine uyum sağlaması zaman alır. Bu zamana bağlı olarak bireylerin fiyat ve ücretteki artışların, gerçek etkisini anlaması hemen gerçekleşmez. Bu süre zarfında işsizlik ile enflasyon arasında bir değiş tokuş meydana gelir fakat uzun dönemde bu değiş tokuş durumu ortadan kalkar ve işsizlik düzeyi doğal işsizlik oranına gelir. Genişlemeci politikaların, uzun dönemde oluşacak olan enflasyon oranını, başlangıç aşamasındaki düzeyine göre yükseltmekten başka etkisi yoktur (Akkuş: 2012: 116-117, 124-125).

Şekil 1. 1 Toplam Talep- Toplam Arz Modeli: Monetarist Denge

Kaynak: (Alptekin, 2020: 185)

Şekilde görülen (A) noktası başlangıç noktamız olarak, ekonominin kısa dönem arz eğrisi olan ($SRAS_1$) ile toplam talebi gösteren (AD_1) ve uzun dönem toplam arz eğrileri ile ($P_0 - Y_N$) dengeye gelmiştir. Devletin Keynes'in teorileri üzerine para ve maliye politikalarıyla toplam talebi arttırıcı uygulamalara başvurması sonucu, toplam talep eğrisi sağ tarafa doğru kayar ve (AD_2) şeklini alır. Bu durumda (A^1) noktasındaki denge bize mallara olan talebin, karşılanamayan kısmı olan talep fazlalığını gösterir. Bu talep fazlası fiyatların (P_1) seviyesine yükselmesine neden olur. Bu fiyat yükselmesi, fiyatlarla ilgili beklentisi (P_0) seviyesinde olan işçi tarafından hemen algılanamaz. Bu sebeple üretim artmaya başlar. İşçiler fiyatların yükseldiğini reel olarak hissedip anladıkları zaman, kısa dönem arz eğrisi ($SRAS_2$) konumuna gelir ve fiyat beklentileri artık (P_1) seviyesine gelir. Uzun dönemde de denge (C) noktasında kurulur. Sonuç olarak kısa dönemde ekonomide genişlemeci bir politikayla yapılan uygulamalar denge reel milli gelir seviyesinde olumlu bir etki bırakırken, uzun dönemde fiyatlardaki değişimlerin fark edilmesiyle, fiyat beklentileri değişir, fiyatlarda artış yaşanırken reel denge milli geliri eski düzeyine döner ve bu durum sonucunda enflasyonist bir etki ortaya çıkar (Alptekin, 2020: 185).

Şekil 1. 2 Doğal İşsizlik Oranı ile Bu Oranla İlişkilendirilen ve Beklenen Farklı Enflasyon Düzeyleri

Kaynak: (İslatince, 2002: 70)

Başlangıçta ekonominin (A) noktasında dengede olduğunu ve (PC_0) eğrisinin geçerli olduğunu kabul edersek, bu noktada var olan fiili işsizlik oranı, doğal işsizlik oranına $U = U^*$, var olan enflasyon da beklentiler sonucu oluşan enflasyon oranına ($\pi = \pi^e = 0$) yani sıfıra eşittir. Beklenmeyen bir talep şoku, fiyatların artmasına ve işsizliğin azalmasına neden olacak, (B) noktası yeni denge noktası olacaktır. İşsizlik oranı düşerken, enflasyon oranı artmış bir konumdadır. Beklenen enflasyon oranı kendini bu artan (π^1) noktasına eşitlediğinde, ekonomi (C) noktasına yönelir ve işsizlik oranı yine (U^*) oranına geri döner. Bu varsayım uzun dönemde enflasyon oranının tahmin edilebildiği, işsizlik ve enflasyon arasında kısa dönemde bir değiş tokuş olduğunu fakat uzun dönemde işsizlik oranının daha yüksek bir enflasyon oranıyla birlikte doğal işsizlik oranına geri döndüğünü belirtir (İslatince, 2002: 70-71).

Doğal işsizlik oranı (NRU- Natural Rate of Unemployment) gelişmiş ülkelerde enflasyonu önleme yönüyle kabul görmüş, işsizlik bir sorun olmaktan öte, çözüm sunan makro ekonomik bir araca çevrilmiştir. Doğal işsizlik oranının bir üst versiyonu da NAIRU olmuştur. Bu kavrama göre enflasyon düşük olduğu sürece yüksek işsizlikten şikâyet edilse bile, işsizlik bir başarısızlıktan çok başarı anlamı taşıyacaktır. NRU, tam rekabet piyasalarındaki denge işsizlik oranını belirtirken, NAIRU ise tam rekabet piyasasının dışındaki piyasa türlerinin varlığını, bu sebeple de irade dışı işsizliği de kabul eder (Yılmaz, 2006: 86,89). NAIRU, ekonominin istikrarlı durumuna uyumlu ve enflasyonu arttırmayan bir

işsizlik oranıdır. İşsizlik eğer bu oranın altına düşerse enflasyon artacak, üstüne çıkarsa da enflasyon düşme eğilimine girecektir. İşsizlik NAIRU oranının altındaysa ve bir ekonomi sahip olduğu kaynakların uzun dönemdeki kapasitesinin üzerinde geliyorsa, ekonomide bir fiyat baskısı oluşacak, bu fiyat baskısı enflasyon oranını hızlandıracaktır. NAIRU bu yönüyle bir ekonominin doğal bir hız limitidir ve sürdürülebilir üretim kapasitesini ölçmektedir (Yiğit ve Gökçe, 2012, 70-71).

Piyasaya sürülen para arzı, nakdi harcamalar ve gelir, fiyatlar genel düzeyini 6 ila 9 ay arasında bir gecikme ile etkiler. Bu gecikme dolayısıyla, para azı ile konjonktürün bazı dönemlerinde meydana gelen olumsuzlukları gidermek mümkün olmayacaktır. Para arzı artışı, yıllık %2 ile %4 gibi bir oranda reel gelir artışına göre kendini dengelemelidir (Kazgan, 2000: 257).

Monetarist düşünceye göre ekonomik hayat üzerindeki müdahaleler kalkmalı, piyasa işleyişini engelleyen ve yeni girişimcilerin cesaretini kıran sübvansiyonlar sonlandırılmalı, parasal reformları uygulama yetkisi hükümetlerden alınmalı, devlet sosyal güvenlik kurumları ile fon toplama işine son verip sorun çözmeye çalışmamalı, sosyal yardım sistemleri ile insanların kendi emekleriyle elde ettiği paralar çalışmayanlara harcanmamalı, geliri belirli bir düzeyin altında olanlara devlet götürü bir para yardımı yapmalı, vergilerle gelirin yeniden dağıtımına değil özel gelirlerin yükselmesine odaklanmalı, destekleyici nitelikteki satın alımlara son vermeli, ithalat ve ihracattaki devlet sınırlama ve kotaları kaldırılmalı, ücretleri kontrol etmekten ve genel fiyat seviyesini belirlemekten vaz geçilmelidir (Adaçay, 2018: 181).

Harvey (2015: 72-74), neoliberal kuramın devlete biçtiği rol konusunda şunları söylemektedir: Bireysel özel mülkiyet, hukukun üstünlüğü, özgürce işleyen bir piyasa ve serbest ticaret kurumları desteklenmelidir. Böylece serbest piyasa ve serbest ticaret ülkelerdeki ve dünyadaki yoksulluğu azaltacaktır. Ekonomik gelişme ve refahın artmasının önündeki en büyük engel, özel mülkiyet haklarının açık ve net olmamasıdır. Bu haklar açık ve net olmalıdır. Devletler kendi işlettiği ya da sınırlamalar getirdiği sektörlerden elini çekmeli ve bu sektörler özel teşebbüslere devredilmeli, devlet müdahalesinden kaçınılmalıdır. Bireyler kendi eylemlerinden ve refahından sorumludur. Bireylerin başarısı girişimcilik kabiliyetleriyle, başarısızlıkları eğitim gibi yeterince beşerî sermayesi olmamasıyla alakalıdır, ekonomik sistemle alakasızdır. Sermayenin sektörler, bölgeler ve ülkeler arasında serbest bir şekilde hareket etmesini engelleyen gümrük vergileri, vergi cezaları, planlama, çevre sağlığı denetimleri gibi uygulamalar kaldırılmalıdır. Merkez bankası gibi ekonomik kurumlar, demokratik baskılardan yalıtılmalıdır.

Friedman'ın düşüncelerine göre insanlar geçmişteki ve gelecekteki tecrübeleri doğrultusunda, belirli bir süredeki gelirini tahmin etmekte ve ortalama bir harcama yapmaktadır (Yıldırım, 2013: 67). Devletin, bireylerin gelirlerini arttırması, toplam talebi arttırmayacaktır (Gerni, 2012: 320).

1.6 Beşeri Sermaye Kuramı

Neoliberal dönemde, monetarist yaklaşımın hakimiyeti altında, işsizliğin hem kuramsal düzeyde açıklanması hem de pratikte bununla mücadele edilmesi beşeri sermaye yaklaşımına göre olmaktadır.

Beşeri sermaye kuramı bireylerin akılcı (rasyonel) kararlar veren öznelere olduğunu varsaymakta ve bu bağlamda faydalarını en üst düzeye çıkarmak için beşeri sermaye yatırımı yaptıklarını ya da faydalarını en üst düzeye çıkarmanın en iyi yolunun bu olduğunu savunmaktadır. Bu kuramın öncülerinden biri olan Becker'e (1993: 11) göre, genel eğitim, mesleki eğitim, iş başında eğitim, tıbbi bakım, göç etmek, ve gelir ve fiyat araştırması başlıca beşeri sermaye yatırımı biçimleridir. Bu tür beşeri sermaye yatırımları bilgiyi, beceriyi, niteliği ve sağlığı geliştirmenin ve bu sayede para ve geliri arttırmanın yollarıdır. Becker (1993: 17), bunlar arasında genel eğitim ve mesleki eğitimin en önemli beşeri sermaye yatırımı olduğunu ifade etmektedir.

Fine ise, beşerî sermaye yaklaşımının karşısında bir düşünceyle, bu yaklaşımı gerçeklerden uzak, kurmaca ve ideolojik bir argüman olarak nitelendirmiş, bu kuramın işlerlik kazanabilmesi ve kabul edilebilmesinin, büyük ölçüde siyasal hareketin takip edilmesi gerekliliğine bağlı olduğunu belirtmiştir (Fine, 2008: 108).

Genel bir tabirle beşerî sermaye, iktisadi üretim için hayati öneme sahip, ekonomik büyümeye yüksek katkıda bulunan, işgücünün eğitim, deneyim ya da hizmet içi eğitim ile elde ettiği, yetenek, bilgi ve bireysel özelliklerin bütünüdür. Örgün, örgün olmayan ya da iş başındaki eğitim türleri ile oluşturulmakta, çalışan bireylerin üretim sürecinde üretkenliğini arttırmakta, daha fazla çıktı elde etmesini sağlamakta, fiziki sermayenin en iyi şekilde kullanılmasını böylece fiziki sermaye kullanımının daha cazip hale getirilmesini ve üretimin arttığını sağlamaktadır. Beşerî sermayenin bireyin kendi üretkenliğini arttırması içsel, beşerî sermaye sahibi bireyin diğer üretim faktörlerinin üretkenliğine yaptığı katkı da dışsal etki olarak nitelendirilmektedir. Beşerî sermaye yatırımlarını, üretkenlik artışına yaptığı katkı, teknolojik değişikliklerin gerçekleşmesi ve yayılmasındaki önemi, diğer faktörlere göre yatırımlar arasında var olan çekiciliği gibi nedenler, cazip kılmaktadır (Manga vd., 2015, 47-49).

Eğitim bu nedenlerle, kalifiye eleman yetiştiren bir kurum olarak, kalkınmanın, uluslararası düzeyde rekabet edebilme ve ayakta kalmanın, piyasanın gerektirdiği insangücü ya da bilgi toplumunun gerektirdiği araştırmacı ve yaratıcı insan yetiştirmenin en etkili aracını oluşturmaktadır. Beşerî sermaye elde etme sürecinde katlanılan maliyetler de, alınacak eğitimin iktisadi büyüme ve kalkınmanın ihtiyaç duyduğu özelliklerde bireyler yetiştirmesi koşuluyla yatırım harcaması, alınan eğitim de sermaye niteliği taşımaktadır (Aksu, 2016: 72). Bu maliyetler karşılığında alınan eğitim seviyeleri yükseldikçe, bireylerin kazançları keskin biçimde artmakta, bireylerin eğitimde harcadıkları her ek yıl, belirli bir zaman sonra çıktıda %3-%6 arası bir artışa neden olabilmektedir (OECD, 2007: 2).

Kamu kaynaklı ekonomik girişimlerin karşısında olan Montetarist görüş, eğitimin merkezi olan okullar da dahil olmak üzere, kamu kurumlarını, paranın israf edildiği, devamlılık niteliği olmayan, olumlu sonuçlar alınamayan bir yapıda görmekte, özel sektörün bu alanlarda da olması gerektiğini savunmakta, etkinlik ve fayda maliyet düşünceleri temelinde tüm bireylerin faydalarını en üst düzeye çıkartma peşinde koştuğu bir ortam oluşturmaktadır. Böyle bir ortamda da, öğrenciler eğitime ekonomik amaçlarla yönelmekte, eğitim kurumları beşerî sermaye üretim mekanizması sistemini oluşturmaktadır. Eğitim diğer satılan alınan her mal gibi bir nitelik taşımakta, bu mala yönelik önemli olan şey, demokrasinin garantisi olarak görülen tüketici fikir ve tercihleri olarak gösterilmektedir (Uçkaç, 2019: 795).

Monetarist görüşün sunduğu bu politikalar ile fikirler neticesinde ve üniversite öğrencilerinin mezun olduktan sonra diğer bireylerden daha fazla kazanç elde edeceği, yoksul ailelerin çocuklarının bu üniversitelere asla girememe ihtimali olmasına rağmen, vergilerinin devlet tarafından yükseköğretim gören bireylere aktarılmasının sosyal eşitliğe aykırı olduğu tezleriyle, bir çok ülkede, yükseköğretim maliyetlerine öğrencilerin de katlanmasını sağlayıcı hamleler yapılmış, yoksul ailelerin çocuklarının yükseköğrenim görme ihtimali de sübvansiyon, hibe ve öğrenci kredilerine bırakılmıştır (OECD, 2007: 4).

Diğer yandan küreselleşme ile birlikte bireylerin çalışma şekilleri ve işleri değişime uğramakta, şirketler dünyanın her yerine yayılmış, eşgüdümlü hareket eden, üretici ve taşeron zincirleriyle hareket etmektedir. Bazı imalat ve hatta yazılım programlama gibi üst düzey işler, gelişmekte olan ülkelerdeki ucuz işgücü, gelişmiş ülkelerdeki ortalama yaşın yükselmesi, bu işgücünün emekli olduğunda kendilerine oranla daha az sayıdaki aktif işgücüyle desteklenecek olması gibi nedenlerle, büyük ekonomilerden uzaklaşmakta, beceri ve öğrenimlerin güncellenmesine sebep olmakta, beceri ve öğrenimin güncel kalması da, işgücünün daha uzun süre aktif kalmasını sağlamaktadır (OECD, 2007: 2-3).

İKİNCİ BÖLÜM

İŞSİZLİĞE İLİŞKİN RESMİ YAKLAŞIM VE MÜCADELE POLİTİKALARI

İkinci bölümde, Türkiye’de işsizliğe resmi olarak nasıl bakıldığı, sorunun nicel durumu ve bu soruna karşı hangi politikaların uygulamaya konulduğu ortaya konulmaktadır. İşsizliğin resmi olarak nasıl görüldüğünün bilgisi beş yıllık kalkınma planlarında yer almaktadır. Bu nedenle ilk olarak birinci kalkınma planından başlanarak kalkınma planlarında işsizliğin izi sürülmekte, ardından da işsizlikle mücadele altında uygulanmakta olan politikalar irdelenmektedir. Söz konusu politikaların zamansal olarak 1990’ların başlarından itibaren oluşturulmaya ve uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Bu politikalar neoliberal beşerî sermaye kuramına uygun olarak tasarlanmakta ve uygulamaya konulmaktadır.

2.1 Kalkınma Planlarında İşsizliğin Nasıl Tanımlandığı

Birinci kalkınma planında (1963-1967) işsizlik daha çok tarımsal nüfusu ilgilendiren bir meseledir. Tarımsal nüfusun büyüme oranı, işsizlik oranlarını tahmin etmede en önemli göstergedir. İşsizlik tarımsal nüfusta genelde gizlidir. Tarım dışında açık ve tarımın işçi talebine doyduğu noktalarda da yine açık bir işsizlik oluşmaktadır (DPT, 1963: 454). Sorunun çözümü ise; tarımdaki nüfusun şehirlere akmasını engellemek için, tarım bölgelerinde tarım dışı çalışmaların artırılması, sanayideki teknolojik gelişmeler, işgücünden tasarruf sağladığından, iş gücü yoğunluğuna dayalı, istenilen zaman, maliyet ve nitelikle üretim yapan sektörler ve projelere öncelik verilmesi, inşaat sektöründe iş gücü yoğunluğu sağlayacak teknolojik gelişme sağlanabilmesidir. İş gücü talebi fazla olan Avrupa ülkelerine işçi ihracı, yüksek nitelikle işçilerin kıtlığı konusunda tedbir alınması gereklilik doğuran istihdam politikasının başka bir yönüdür. Uzun süreli çözüm için ise, nüfus artış hızını istihdam imkânlarıyla dengeli hale getirmek gereklidir (DPT, 1963: 455-456).

İkinci kalkınma planı (1968-1972) Türkiye’yi az gelişmiş ülke kategorisine almıştır. İşsizlik sorunu gelişmiş ülkelerde efektif talep, az gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerde tasarrufların düşüklüğüne bağlanmıştır. İşsizlik az gelişmiş ülkelerde konjonktürel değil, devamlı bir niteliktedir. Tarım ve tarım dışındaki işsizlik ile tarım dışındaki düşük verim de ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Bu özellikleriyle istihdam sorunu, sosyal yönü de olan, ancak uzun vadede çözülebilecek bir sorundur. Marx’ın yedek iş gücü tanımındaki gibi, açık işsizliğin ücret seviyesini düşürdüğü belirtilmiştir. Yine işsizlik konusunda tarım ön plandadır. Şehirdeki işsizliğin nedenini, tarımda yılın büyük bir kısmında çalışmayanların sayısının yüksek olması oluşturmaktadır. Amaç gizli işsizlikten daha önemli bir mesele olan

mevsimlik işsizliği çözmektir ve bu bir teknoloji sorunudur. Daha az sermaye ile daha fazla üretime ulaşılmalıdır (DPT, 1967: 127-128). Bu amaçlarla maliyeti arttırmadan, iş gücü yoğunluğunu, tasarrufları, istihdamı en yüksek derecede artırıcı alanlara yönelinecek, el sanatları geliştirilecek, teşvik tedbirleri alınacak, yurt dışına işçi gönderilecektir (DPT, 1967: 134).

Üçüncü kalkınma (1973-1977) planında sanayileşme terimi ön plandadır. Sanayileşme ile 22 yıl gibi bir sürede istihdam sorunu büyük ölçüde çözülecektir. Tarımda bu süre sonunda tüm nüfusa yetecek bir üretkenlik ile tarımdaki nüfus azalacaktır (DPT, 1972: VII). 15-64 yaşındaki nüfus, istihdama göre daha hızlı artmıştır. İş gücüne katılma oranı düşmüştür. Çalışma şartları ve sosyal güvenlik uygulamaları da işsizlik ilişkisiyle ele alınmıştır. Çalışanların çoğunluğu sosyal güvenlik ve sendikal sistemin dışındadır. Sosyal güvenlik uygulamalarının dışında kalanlar; iş ve gelir güveni, sürekliliği ile sosyal güvenlik olanaklarından mahrum kalmıştır. Sosyal güvenlik sistemi ve çalışma şartlarını düzenleyen kanunlara bağlı çalışanların ise, çalışma şartları ile ilgili düzenlenen bu kanunlardan tümüyle yararlanmadığı belirtilmiştir. Yurt dışında 650 bin işçi ve yurt dışına gitmek isteyen yaklaşık 1,5 milyon işçi bulunmaktadır (DPT, 1972: 108-109). İstihdam sorununun çözümü olarak ise işsizlik sigortası sistemini kurmak ve yaygınlaştırmak ya da kısa dönemde emek-yoğun teknolojilere yönelmek, uzun dönemde hem istihdamı yeterince arttırmayı engeller hem de sanayileşme ile kalkınma amacıyla çelişebilir. Bu nedenle kesin çözüm hızlı bir sanayileşmede aranmalıdır. Hızlı bir kalkına ve sanayileşme çabası ile bile, sorun ancak 1990'lı yıllarda çözülebilecektir. Bu zamana kadar ise istihdam baskısını azaltmak için uluslararası rekabetin olmadığı, inşaat ve hizmet sektörlerinde emek yoğun teknikler kullanılmalıdır (DPT, 1972: 121-122).

Dördüncü kalkınma planında (1979-1983) istihdam sorunu gelişmişlik düzeyine, demografik olgulara ve geçmiş dönem politikalarının yarattığı yapısal bozukluklara bağlanmıştır. Mevsimlik ve sürekli tarımsal işsizlik, gizli işsizlik problemdir. Teknolojik gelişme ve demografik baskı ile kırdaki iş olanaklarının iş beklentisine uymaması nedeniyle de kentte, iş aramayan işsiz sayısı gittikçe artarak, iş gücüne katılma oranı sürekli düşmektedir. Yurt dışına gönderilen işçilerin sayısı da Batılı ülkelerdeki ekonomik bunalım sebebiyle azalmaya başlamıştır (DPT, 1979: 25,27). İstihdam sorununun çözümü için, teknoloji ve sanayi politikalarıyla uyumlu istihdam politikaları izlenecektir. Bu amaçla çalışanların verimli çalıştırılması, sektör ve bölgeler arası dengesizliklerin yükseköğretim mezunlarının zorunlu çalıştırılması gibi yasalarla, emek arzının yüksek olduğu bölgelere yapılan yatırımlarla, altyapı, imar, bayındırlık çalışmalarlarıyla giderilmesi, iş öncesi ve iş sırasında eğitimin

sağlanması, orta nitelikli teknik çalışan yetiştirilmesi için programlar, kurumlaşmalar ve özendirilmelerin geliştirilmesi, kamudaki fazla işgücünden doğan gizli işsizliğin azaltılması önceliklidir. Temel çözüm ise ekonominin canlılığa kavuşması ve sanayinin, yatırımların programlanan düzeylere ulaşması ile tam kapasiteye ulaşmasıdır. Tarımdaki gizli işsizlik yine asıl sorundur ve bu plan döneminde çözülemeyecek bir problemdir (DPT, 1979: 277-278).

Beşinci kalkınma planında (1985-1989) istihdam sorununun çözümü için koyulan hedefler ekonominin dışa açılması böylece iş kollarının gelişmesi, daha fazla emek yoğun teknolojilere yönelinmesi, kapasite kullanımının artırılması, iş barışının sürdürülmesi, eğitim programlarının çalışmaya dönük hale getirilmesi, hizmet içi eğitimin teşvik edilmesi, yabancı sermayenin artırılması, serbest bölgelerin geliştirilmesi, bölgesel işsizliğin altyapı, bayındırlık, konut yapımı uygulamalarıyla azaltılması, istihdam ve üretime katkısı olan sanatkâr ile küçük sanayinin desteklenmesidir (DPT, 1984: 128). İstihdam politikası sanayileşme ve sektör politikalarına entegre edilmelidir (DPT, 1984: 131).

Altıncı planda (1990-1994) istihdam sorununun çözülmesi için istihdam yaratma ve teknolojik gelişme boyutuna bakılarak yatırım teşvikleri sağlanacak, hizmet sektörü azami geliştirilecek, kırsal kesimlerde tarım dışı gelir artırıcı faaliyetler geliştirilecek, küçük ve orta ölçekli girişimciler desteklenecek, girişimcilere destek hizmetleri arttırılacak, mesleki ve teknik, iş öncesi, iş başı, yeniden eğitim gibi programlar yaygınlaştırılacak, eğitim sisteminin nitelikli eleman yetiştirilmesi öncelik olacaktır. İş ve işçi bulma kurumunun etkinliği arttırılacak, işgücünün eğitimi, mesleğe yönltilmesi gibi istihdam arttırıcı faaliyetlerde kamu ve özel istihdam kuruluşlarının aktif olması sağlanacaktır. Engelliler ve eski hükümlülerin problemleri için tedbirler alınacak, kısmi zamanlı işlerin açılmasına ve geliştirilmesine önem verilecek, işgücü ile ilgili verilerin uluslararası standartlara uyması sağlanacaktır (DPT, 1989: 302-303).

Yedinci plandan (1996-2000) önceki dönemde istihdam düşük oranda artmış, hizmetler sektöründe yoğunlaşmıştır. Kırdan kente göçler, sorun yaratmaktadır. Çalışanların %45'i verimsiz tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım dışı ve kamu kesiminde de verimlilik düşüktür. Büyük imalat sanayinde istihdam azalmış, küçük ve orta ölçekli işletmelerde artmıştır. Nüfus artışı yüksek olmasına rağmen okullaşma ve göç nedenleriyle işçi arzına sınırlı etki etmiştir. Çıraklık sisteminin geliştirilememesi ve nitelik düşüklüğü, gelişmeyi kısıtlamaktadır. Bazı yörelerde işsizlik yaygın hale gelmiştir. İşgücü maliyetini arttıran aşırı yük ve kesintiler istihdamı olumsuz etkilemektedir. İş ve İşçi Bulma Kurumu yeniden yapılandırılmamıştır. Özelleştirmeden doğan işsizlere yönelik projeler uygulanmaya başlanmıştır (DPT, 1995: 49-51). Yatırım ağırlıklı, rekabetçi ekonomi, yüksek büyüme oranı,

üretken istihdam temel amaçlardır. Teknolojisi yüksek sanayi, yüksek katma değerli hizmet, yüksek nitelikli işgücü ile istihdamın gelişmesi sağlanacaktır. Ücretler üzerindeki yük düşürülecek, İş ve İşçi Bulma kurumu İş-Kur adında çağdaş istihdam hizmetleri sağlayacak yapıda yeniden örgütlenecek, işgücü piyasası esnek ve güvenli, piyasa şartlarına daha iyi cevap verecek hale getirilecektir (DPT, 1995: 53-54).

Sekizinci planda (2001-2005) mevcut durumda işsizlik yanında eksik istihdam terimi kullanılmaya başlanmıştır. Tarımdaki iş gücünün yüksek olması ve bu sektörün verimliliğinin çok düşük olması, ücretsiz aile işçilerinin çokluğu, iş gücü piyasası üzerinde bir sorun olarak görülmüştür. Kadın çalışma oranı düşüktür. Niteliksiz insan göçü, kayıt dışı çalışmanın artmasına neden olmaktadır. İstihdamın %80'nini düşük eğitilmiş bireyler oluşturmaktadır ve üretim ile verimlilik artışı için eğitim düzeyi artırılmalıdır. Çözüm amacı ile tarım dışı sektörlerle önem verilecek, bu sektörlerin ihtiyacına göre işgücü yetiştirilecektir. Kobiler desteklenecek, beyin göçünü engelleyici tedbirler alınacaktır. Genç, kadın, engelliler başta olmak üzere işsizlik konusunda tedbirler alınacaktır. Aktif, pasif istihdam politikaları uygulanacak, meslek standartları sınav ve belgelendirme sistemi oluşturulacak, çalışma şartları AB düzeyinde standartlaştırılacaktır. Tarım sektöründeki ücretsiz aile işçileri, ev kadınları ve gençlerin katma değer yaratması sağlanacaktır (DPT, 2000: 102-104).

Dokuzuncu planda (2007-2013) bilgi toplumuna dönüşüm, daha adil gelir dağılımı, küresel rekabet ön plandadır (DPT, 2006: 4). 90'lı yıllar kayıp yıllardır. Sosyal güvenlik, KİT ve tarımsal desteklemede yanlış politikalar uygulanmış, kamu maliyesinde ciddi bozulma yaratmıştır. Borç stoku artmış, yüksek enflasyon kronik hale gelmiş, yurt içi tasarruflar üretken yatırımlar yerine kamu açıklarına harcanmıştır. Ekonomideki yapısal sorunları çözmek için gereken reformlar yapılamamış, kamunun ekonomideki ağırlığını düşürecek özelleştirme uygulamaları hayata geçirilememiştir (DPT, 2006: 12-13). Sekizinci kalkınma planında özel sektörün ağırlığı artırılıp, kamu kısmı özelleştirilmiştir. Bu dönemde sermaye birikiminin ekonomik büyümeye katkısı %51,7 iken istihdam artışının katkısı %6,3'tür. Ekonomik büyüme, istihdama sınırlı etki etmiş, gençler ve eğitimlerin işsizlik oranı halâ yüksek kalmış, iş gücüne katılım oranı düşmüştür (DPT, 2006: 13-15). Yıllık GSYH 4,4 büyüme gösterirken istihdam artışı 0,4'tür ve bunun nedeni tarımdaki istihdam azalışıdır (DPT, 2006: 37). Bu plan döneminde istihdamın artırılması için rekabetçi bir ekonomi, bilgi toplumunun gerektirdiği nitelikte insan, eğitimin iş gücü talebine duyarlı olması, işgücü piyasasının etkinleştirilmesi, istihdam imkanlarının geliştirilmesi, aktif işgücü politikalarının geliştirilmesi amaçtır. Tarımdan gelenlerin tarım dışı sektörlerle kazandırılması, girişimciliğin geliştirilmesi ve teşviki önceliğinde Ulusal İstihdam Stratejisi oluşturulacaktır. İş gücü

piyasalarında esneklik sağlanacak, ücret-verimlilik ilişkisi güçlendirilecektir (DPT, 2006: 83-85).

Onuncu planda (2014-2018) önceki plan döneminde, mevcut durumda önemli gelişmeler yaşandığı iddia edilmektedir. Kriz sonrası işsizlik OECD ülkeleri arasında en çok Türkiye’de azalmıştır. 2007-2012 yılları arası 4,4 milyon artı istihdam sağlanmıştır. 2013 işsizlik oranı %9,2’dir. Kadınlar başta olmak üzere istihdam ve işgücüne katılım oranı artmış, tarım dışında kayıt dışı istihdam azalmıştır. Kısmi süreli çalışan sayısı, eğitim seviyesi, işgücü verimliliği artmıştır. Net maaşlar, asgari ücretin reel değeri, sendikalaşma artmıştır. Gençlerin ve kadınların işgücüne katılımı, iş kazalarının ve kayıt dışılığın önlenmesi, işgücü niteliklerinin yükseltilmesi, piyasanın talep ettiği becerilerin eğitimle kazandırılması ve yaşam boyu eğitim faaliyetleri, iş gücü piyasalarının etkinliğinin artırılması, esnek çalışma, kıdem tazminatı, alt işverenlik, sosyal diyalog, aktif ve pasif işgücü programlarında ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. Temel amaç insana yaraşır, emek-ücret verimlilik ilişkisi yüksek, eşitlikçi, iş sağlığı ve güvenliğinin iyileştirildiği, güvenceli, esnek, işgücü niteliklerini arttıran bir iş piyasasının oluşturulmasıdır (KB, 2013: 46-47).

On birinci planda (2019-2023) istihdamda temel amaç insana yaraşır iş fırsatları, kadın ve gençler olmak üzere özel politika gereken grupların istihdamının artmasıdır. Bu amaçla dijital dönüşüm ve teknolojinin gerektirdiği nitelikler belirlenecek, bu nitelikleri kazandıracak kurs ve programlar düzenlenecektir. Çalışma saatlerinin denetimi arttırılacak, piyasanın talebine uygun kısmi ve esnek çalışma biçimleri ile bunların sosyal güvencesi arttırılacaktır. Kıdem tazminatı reformu kişilerin rızasıyla gerçekleştirilecektir. Kadınların iş gücüne katılımı kolaylaştırılacak, kodlama yazılım gibi eğitim fırsatları arttırılacaktır. Üniversite özel sektör iş birliği geliştirilecek, gençler mesleki eğitime özendirilecek, piyasa taleplerine uygun eğitim alacak, kırsaldaki gençler katma değer yaratan üretime yönelik desteklenecektir. Engelli bireylere yönelik genel, mesleki ve uzaktan eğitim, rehabilitasyon, danışmanlık hizmetleri, hibe desteği verilecektir. Aktif işgücü programlarında mesleki ve girişimcilik eğitimlerine ağırlık verilecek. Beyin göçlerinin nedenleri araştırılacak ve engellenmesi, geri döndürülmesi sağlanmaya çalışılacaktır. İş sağlığı ve iş güvenliği hizmetlerinin nitelik ve verimliliği arttırılacaktır (SBB, 2019: 131-134).

Kalkınma planlarında, işsizliğin, resmi olarak, niteliksel açıdan nasıl bir sorun olarak görüldüğünün bir özetini verecek olursak; ithal ikameci kalkınma modelinin yürürlükte olduğu dönemde hazırlanıp uygulanan ilk dört planda işsizlik daha çok tarım sektörüne özgü ya da bu sektörden kaynaklı bir sorun olarak kabul edilmektedir. Çözümün ise tarım dışı alanlarda kalıcı istihdam fırsatlarının yaratılmasından ve özellikle hızlı bir sanayileşmeden

geçtiği görüşü hakimdir. Buna ek olarak, işgücü talep eden Avrupa ülkelerine işçi göndermek suretiyle de işsizliğin hafifletilmesi temel amaçlardan biridir. Yeni-liberal düzene geçişle birlikte, işsizliğe olan yaklaşımın ve bu sorunun çözümüne ilişkin ortaya atılan reçetelerin değişmeye başladığı görülmektedir. Bu dönüşüm Beşinci Plan'da açıkça gün yüzüne çıkmış, görüldüğü gibi, işsizlik sorununun çözümü noktasında umutlar yurda çekilecek yabancı sermayeye bağlanmaya başlamıştır. Altıncı Plan'dan itibaren ise, artık beşeri sermaye kuramının yansımaları görünür olmaya ve işsizlik bir vasıf sorunu olarak görülme/gösterilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, Altıncı Plan ve sonraki planlarda, işgücünün niteliğini arttırmaya yönelik aktif politikaların uygulanması yoluyla işsizlikle mücadele edilmesi temel hedef olarak belirlenmiştir. Sonraki başlık altında bu politikalar ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

2.2 İşsizlikle Mücadele Politikaları

2.2.1 Özelleştirmeler Nedeniyle İşsiz Kalacaklara Yönelik Uygulamalar

İşsizlikle mücadele politikası diyebileceğimiz politikalar, ilk olarak, 1990'ların ortalarından itibaren özelleştirmeler nedeniyle işsiz kalacaklara yönelik olarak oluşturulmaya başlanmıştır.

Türkiye'de neoliberal politikalara yönelik özelleştirmeler 1984 yılında başlamıştır. Yarım kalmış kamu tesislerinin tamamlanması ya da yeni tesisler kurulması amacıyla, özel sektöre devri ile başlamış (Dertli, 2007: 122) ve günümüzde halâ devam etmektedir.

Özelleştirmelerle ilgili esaslar, 1994 yılında çıkan ve o zamandan beridir değişikliklere uğrayan 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun'la düzenlenmiştir. Bu kanun, özelleştirme ile ekonomide verimlilik artışı, kamu giderlerinde azalma hedeflerini amaçlamış, 2018 yılında ise kamunun taşınmazlarını kiralama ile gelir elde etme hedefini amaçları arasına eklemiştir.

Özelleştirmelerin işsizliğe ve tepkilere yol açacağı açıktır. Tepkilerin önüne geçmek için olacaktır ki, 4046 sayılı Kanun'da işini kaybedenlere iş kaybı tazminatı ödemek, özelleştirmelerden elde edilen gelirlerin harcanması konusunda öncelik konusu olurken emekli olmak isteyenlere de özelleştirme fonundan elde edilen gelirlerle %30 fazladan ikramiye verilmesi düzenlenmiştir (4046 sayılı Kanun, Madde 24 ve 26).

Özelleştirmeden dolayı işsiz kalanlara yönelik yapılan uygulamalar işsizlikle mücadele politikası sayılabilecek niteliktedir. İşsiz kalanlara yönelik meslek geliştirme, edindirme ve yetiştirme, iş bulma hizmetleri verilmesi ve bu hizmetlerin giderleri ile başka işlere nakledilen personellerin, işe başlayana kadar geçen süredeki aylık, ücret, ikramiye, mali ve sosyal hak ve

yardımların, özelleştirme gelirlerinden karşılanması kararlaştırılmıştır (4046 sayılı Kanun, Madde 10 ve 22).

İşten çıkarılanlara yönelik yapılan bu uygulamalar 1994'te Dünya Bankası ile imzalanan sözleşmeye tabi olarak Özelleştirme Uygulamaları Teknik Yardımı ve Sosyal Güvenliği Projesi ile hayata geçirilmiş, İŞKUR, KOSGEB ve TOBB tarafından, aktif ve pasif politikaların birleşimiyle yürütülmüştür. Aktif politikalar, kamu yararı çalışmanın da dahil olduğu, işsizliği önleme ya da süresini kısaltma gibi amaçlarla İşgücü Uyum Programı adı altında uygulanmıştır (Dertli, 2007: 122-123).

Klasik iktisadi görüş ve bu görüşün genel esaslarını kabul eden görüşlerin kabulü odur ki, devlet kötü bir yatırımcıdır ve iktisadi hayattan olabildiğince uzak durmalıdır. Fakat devlet, yaşadığımız ekonomik ve siyasal sistemde halkın yararına, kâr güdüsü olmaksızın, halkın vergileriyle, doğayı görmezden gelemeyerek yatırım yapabilecek yegâne varlıktır. Devletin kötü bir yatırımcı olduğu fikri de gerçekçi değildir. Devlet ile sermayedar arasındaki fark, insani özelliklerden ibarettir. Devlet soyut bir varlıktır. Sorun devlette değil insandadır. Özel teşebbüsleri dürtüleyen kâr elde etme arzusunun üretime ve teknolojiye etkisi, elbette ki devlet mekanizması içinde de halkın yararı gözetilerek geliştirilebilir.

Monetarist düşüncenin, piyasa düzeninin dışa açık ve devletin olabildiğince piyasadan çekildiği bir ekonomik anlayış istemesinin de bir amacı olduğu açıktır. Devletlerin dışarıdan gelen yatırımlardan fayda sağlayacağı durumlar olabilecektir; fakat dışa açık bir piyasa ve devletin ekonomiyi olabildiğince kendi haline bırakması, özellikle gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerde ekonominin yabancı sermaye tarafından istila edilmesinin önünü açan bir hale gelmesine neden olacaktır.

Özelleştirme ile ilgili giderleri karşılamak için yurt içi ve dışından borç almak gibi yollara başvurulabilmektedir (4046 sayılı Kanun, Madde 3). Bu amaçla Dünya Bankası'ndan 100 milyon dolarlık kredi alınmış olduğunu ve bunun 11 milyon dolarının özelleştirmelerden dolayı işsiz kalanlar için eğitim, toplum yararına çalışma ve iş kurmak isteyenlere yönelik danışmanlık hizmetleri programlarına harcandığını belirtelim.¹

2.2.2 İşsizlik Sigortası

1950'li yıllardan beridir çok sayıda yasa tasarısı ve raporla gündeme gelen işsizlik sigortası, 1999 yılına kadar kurulamamıştır. Kıdem tazminatının işsizlik sigortasını ikame ettiği ve işsizlik sigortasının çalışanların maliyetlerini arttıracığı görüşleri işsizlik sigortasının kurulamayışının en büyük iki nedeni olarak gösterilmektedir. 1990'lı yılların ortalarından

¹ "Özelleştirme Uygulaması Teknik Yardım ve Sosyal Güvenlik Ağı Projesi", Resmi Gazete (1994),5 Mayıs 1994, (Resmi Gazete tarih ve sayı: 3.7.1994 / 21979 Mükerrer).

itibaren üretimin daha yüksek teknolojili bir hale gelmesi, daha çok çalışanın üretimin dışına itilmesi sonucunu doğurmuş, üretimin teknoloji yoğun ve emek piyasasının bu üretime uygun hale getirilmesi işlevi ile üretimin dışına atılan işgücü ile aktif olarak çalışanlar arasındaki tampon görevini üstlenmesi işsizlik sigortası kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Akyüz, 2014: 245-246).

İşsizlik sigortasının en temel görevi işsiz duruma düşen işçinin yaşam standardını, kendi mesleğine uygun bir işe girinceye kadar, pazarlık gücünü elinde tutabilmesi amacıyla güvenceye almayı sağlamaktır (Başterzi, 1996: 53). Kanuna (4447 sayılı Kanun) göre işsizlik sigortası, bir işyerinde çalışırken, çalışma isteğini, yeteneğini, sağlığını ve yeterliliğini koruması şartıyla, kasıtsız ve kendi kusuru dışında işini kaybeden sigorta kapsamındaki işsizlerin, belirli bir süre ve ölçüde uğradığı gelir kaybını karşılayan, sigortacılık tekniğiyle faaliyet gösteren zorunlu sigorta sistemidir ve sistem özellikle 2008 yılından sonra yoğun bir değişim sürecine girmiştir.

İşsizlik sigortasının işleyişi kendisine tabi olan sigortalılardan %1, işverenlerden %2 ve devletin de %1 olarak ortaya koyduğu primleri, İşsizlik Sigortası Fonu adlı bir yapıda toplayıp, bu mali yapıyla amaçlarını gerçekleştirmesi üzerine kurulmuştur ve her çalışan için zorunludur (4447 sayılı Kanun, Madde 48 ve 49). Şüphesiz ki bu fon fazla bir gelir getirmektedir ki, bu fonun değerlendirilmesi ile ayrı bir kazanç ve gelir elde edilebilmesi de mümkün kılınmıştır (4447 sayılı Kanun, Madde 53).

İşsiz kalan çalışanların, işsizlik ödeneği alabilmesi de şartlara bağlanmıştır. İstihdam edilenlerin gelirlerinden işsizlik ödeneği primi kesilirken hiçbir şey yapmalarına gerek yok iken, işsiz kaldıklarında 1 ay içinde başvuru yapmalı, bu ödeneği almaları için de son 4 ay prim ödemiş ve son 3 yılda en az 600 gün çalışmış olmaları gerekmektedir. 600,900 ve 1080 gün çalışmış olmanın karşılığı sırasıyla 180, 240 ve 300 gün işsizlik ödeneği alabilme hakkına ulaşmaktır (4447 sayılı Kanun, Madde 48 ve 50). Fakat bu hakka ulaşmak da ödeneği almak ya da almaya devam edebilmek için yeterli değildir. Ödeneği almak ve almaya devam edebilmek için ayrıca işten haklı ve kurallara uygun şekilde ayrılmış olmak, başka bir işte çalışmaya hazır olduğunu beyan etmek, kurumca teklif edilen işleri haklı bir nedene dayanmaksızın reddetmemek, meslek geliştirme, edindirme, yetiştirme eğitimlerini haklı bir neden olmadan bırakmamak ya da devamsızlık yapmamak, yapılan çağrılarını zamanında cevaplamak şartlarına da uymak gereklidir (4447 sayılı Kanun, Madde 51 ve 52). Alınacak ödeneğin miktarı ise çalışanın son 4 aydaki brüt ücretinin %40'ıdır ve brüt asgari ücreti en fazla %80'i kadar olabilmektedir (4447 sayılı Kanun, Madde 50).

İşçi, grev ve lokavt gibi durumlarda da işsizlik ödeneği alamayarak, hakkını aradığı durumlarda kendi başına bırakılmaktadır. (4447 sayılı Kanun, Madde 51).

Fonda toplanan gelirlerin harcandığı kalemler ise çeşitlidir. Fonun kurulma amacı olan, gelir kaybına uğrayan işsizlere gelir sağlamak dışında, aktif iş gücü hizmetleri içindeki kurs ve programlar, iş başı eğitim programları, kurum giderleri de bu fondan karşılanmaktadır (4447 sayılı Kanun, Madde 53). Ayrıca bir önceki yılda elde edilen prim gelirlerinin %30-%50 arasında bir oranı da çalışanların vasıflarını yükseltmek, teknoloji nedeniyle işsiz kalma riski olanları başka alanlara yönlendirmek, istihdamı arttırıcı ve koruyucu tedbirler almak, işe yerleştirme ve danışmanlık hizmetleri, iş gücü piyasası araştırma ve planlama çalışmaları yapmak için kullanılabilir (4447 sayılı Kanun, Madde 48).

İşveren tarafında da bu fonun kapsamında yıl boyunca ödenen işveren primlerinin toplamının %1'i kadarıyla Ücret Garanti Fonu oluşturulmakta, işverenlerin konkordato ilan etmesi, aciz vesikası alması, iflası, ödeme güçlüğüne düşmesi gibi durumlarda bu fondan, son 1 yıldır çalışanların 3 aylık ücretleri karşılanmaktadır (4447 sayılı Kanun, Ek Madde 1). Genel, bölgesel, sektörel krizler ve zorlayıcı sebeplerle işverenlerin çalışma saatlerini azaltması ya da tamamen durdurması halinde ise işsizlik ödeneğine hak kazanmış çalışanlara, İşsizlik Sigortası Fonundan, 3 aylık kısa çalışma ödeneği ödenir. Bu ödeneğin 6 aya kadar çıkarılabilmesine ve işsizlik ödeneğinden mahsup edilmemesine Cumhurbaşkanı karar verir (4447 sayılı Kanun, Ek Madde 2).

Ücret Garanti Fonu kapitalist piyasada ayakta kalamayan işverenleri ücret sorumluluğundan kurtarıp, ücret üzerinden ödenen vergilerden muaf tutarken, kısa çalışma ödeneği de işverenler üzerindeki işçi maliyetini sıfırlama görevi görmekte, ücret ve sigorta primlerini karşılamaktadır (Akyüz, 2014: 249,253).

Ayrıca geçici maddelerle bu fondaki gelirler başka kaynaklara da yönlendirilmektedir. Fonun gelirleri genel bütçeye kaydedilemezken (4447 sayılı Kanun, Madde 53), 2009 yılında Güney Doğu Anadolu projesi başta olmak üzere, ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmeye yönelik altyapı yatırımlarında kullanılmak için 2008 yılında genel bütçeye aktarılmıştır (4447 sayılı Kanun, Geçici Madde 6). Yine 2008 yılında 6 aydır çalışmayan ya da 2008 Aralık ve 2009 Ocak ayında çalışmayan 18-29 yaş arasındakiler ile 18 yaşından büyük kadınların işe alınması durumunda 5 yıllık işveren sigorta primleri ilk yıl %100 ve sonraki her yıl %20 azalarak İşsizlik Sigortası Fonundan karşılanmıştır (4447 sayılı Kanun, Geçici Madde 7). 2008, 2009 ve 2010 yıllarında kısa çalışma ödeneği %50 arttırılmış, işsizlik ödeneği süresinden düşmemesi kararlaştırılmıştır (4447 sayılı Kanun, Geçici Madde 8). Yine bazı şartlara tabi olarak işveren primlerinin İşsizlik Sigortası Fonundan ödenmesi ya da ödediği

primler kadar destek alması gibi işvereni doğal risklerden koruyan ve maliyetlerini azaltan geçici ek maddeler bulunmaktadır.

Marx'ın doğrudan ve Keynes'in dolaylı olarak ifade ettiği üzere serbest piyasa düzeni içinde işsizlik önüne geçilemeyecek fakat bizce insan üzerindeki olumsuz etkileri azaltılabilecek bir olgudur. Bu olumsuz etkileri azaltması beklenen İşsizlik Sigortası sisteminin, gelirlerinin kaynağı göz önünde bulundurulduğunda amacının dışına da çıkan bir yapıya dönüştüğü açıktır. Özelleştirme uygulamaları ve global sermayelerin serbest hareketini sağlama, ekonomiyi kendi haline bırakma uygulamalarının, eksik rekabet piyasalarını arttırması, sermayenin ve teknolojinin etkisiyle daha fazla işsizliğe yol açması muhtemeldir.

İşsizlik Sigortası Sistemi, bu işsizlerin gelir kaybını önlemek ve güvencesini arttırmaktan öte, işsizlik ödeneği alınabilmesi için zor şartların tamamlanmasını, aynı zamanda bu işsizlerin hak ettikleri ödeneği alabilmeye devam edebilmesi için, her an çalışmaya hazır bir işçi grubuna dahil olmasını ve piyasanın kendisinden beklediği özellikleri elde etmesini sağlayacak uygulamalarının mali yükünü işverenlere yansıtmadan hayata geçirilmesini sağlayan bir hale gelmiştir.

2020'nin şubat ayında 4 milyon 228 bin işsiz sadece 592 bini (%14) işsizlik ödeneği alabilmişken, Covid salgınının ekonomik yönden önemli etkilerinin olduğu Ekim 2020 döneminde 4 milyon 5 bin işsiz sadece 255 bini (%6) işsizlik ödeneği alabilmiştir. Yani işsizlerin %94'ü bu dönemde işsizlik sigortasından faydalanamamıştır (DİSKAR, 2021: 7).

Buna karşın 2019 yılındaki 40,4 milyar TL, 2020 yılında 38,3 milyar TL gelir elde eden İşsizlik Sigortası Fonundan 2019 yılında 10 milyar TL, 2020 yılında 8,4 milyar TL işsizlik ödeneği için harcanırken, aktif işgücü ve işbaşı eğitim programlarına, işveren teşvik ve destek harcamalarına 2019 yılında 25,7 milyar TL, 2020 yılında 23,7 milyar TL, kısa çalışma ve yarım çalışma ödeneklerine, ücret garanti fonuna ve nakdi ücret desteği olarak 2019 yılında 380,1 milyon TL, 2020 yılında ise rekor bir artışla 34 milyar TL harcanmıştır. Fona işverenler tarafından yapılan ödemeler toplamı ise 2019 yılında 11 milyar TL ve 2020 yılında 10,8 milyar TL'dir (DİSKAR, 2021: 4).

İşsizlik Sigortası Fonu, işverenlerin ödeme güclüğü çektiği zor anlarında, onlara bu fonun gelirlerini sağlayanların iradeleri dışında yardım ettiği bir kurtarma mekanizması halindedir. Yani rekabetçi piyasa düzeninin elde ettiği kârı açıklarken kullandığı risk kavramının karşılığı gibi ibareleri de devlet yardımıyla absorbe ettiği, rekabetçi piyasayı savunan görüşlerin de dışında bir yapıya dönüşmüştür. Geçici ve ek maddelerle de bu zor anların tahmin edilemediği anlarda esnetebildiği ya da bu fonda toplanan gelirlerin değişik kaynaklara aktarılamaz maddesi olmasına rağmen aktarılabildiği bir haldedir.

İşsizlik sigortası, yapılan değişiklerle, geleneksel sosyal güvenlik anlayışının dışında, piyasayı canlandırma, yapılan sermaye teşvikleriyle de yatırım aracına dönüşmüştür (Gün, 2016: 1315).

2.2.3 İş ve İşçi Bulma Kurumunun Yeniden Yapılandırılması ve Özel İstihdam Bürolarının Faaliyete Geçmesine Olanak Yaratılması

İş ve İşçi Bulma Kurumu, teşkilat yapısını, hukuki statüsünü ve personel rejimini, uluslararası sözleşmelere uygun olarak geliştiremediği, iş ve işçi aracılığı yapan formalite bir kurum görünüşünde kaldığı, küreselleşme ile teknoloji ve bilgi toplumunun, kamu istihdam kurumlarının fonksiyonlarını genişlettiği, teknoloji ile işgücü piyasasındaki gelişmeleri gözlemleyecek, çağdaş iş kurumlarının görevlerini yerine getirebilecek, aktif iş gücü programlarını uygulayabilecek bir yapıya getirilmesi gerektiği söylemleriyle, 2000 yılında Türkiye İş Kurumu olarak yeniden yapılandırılmış, iptal edilen kararnamenin kabul edilmesiyle de 2003 yılında yasal dayanağa kavuşmuştur. Bu yasal dayanak, Türkiye İş Kurumu'na istihdamın korunması, geliştirilmesi, yaygınlaştırılması, işsizliğin önlenmesi, işsizlik sigortası hizmetlerinin yürütülmesi görevlerine ek olarak; aktif ve pasif işgücü politikalarını uygulama yetkisi kazandırmıştır. Özel istihdam bürolarının kurulmasına izin verilip, iş ve işçi bulma faaliyetlerinin tekelci bir anlayıştan uzaklaştırıldığı belirtilmiştir².

Özel istihdam büroları iş ve işçi bulma aracılığı, işgücü piyasası ile istihdam ve insan kaynaklarına yönelik hizmetler yapıp, mesleki eğitimler düzenleyebilen özel teşebbüs niteliğindeki yapılardır. Bu büroların öne çıkan işlevi, yasal olarak geçici iş ilişkisi kurabilme yetkisine sahip olmalarıdır (Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği, Madde 3 ve 4)

Geçici iş ilişkisi, bir istidam bürosunun, kendi işçisini geçici olarak bir işverene devir etmesidir ve değişik hallerde değişik zaman süreleri ile kurulabilmektedir. Hamilelik, ebeveynlerin kısmi çalışması, askerlik, sözleşmelerin askıya alınması gibi hallerde bu hallerin devamı süresince, mevsimlik tarım işleri ve ev hizmetlerinde sınırsız, mevsimlik işler hariç dönemsellik arz eden iş artışları hâlinde 4 ay, işletmelerin günlük işlerinden sayılmayan ve aralıklı olarak gördürülen işlerde, iş sağlığı ve güvenliği bakımından acil olan işlerde veya üretimi önemli ölçüde etkileyen zorlayıcı nedenlerin ortaya çıkması hâlinde, işletmenin ortalama mal ve hizmet üretim kapasitesinin geçici iş ilişkisi kurulmasını gerektirecek ölçüde ve öngörülemeyen şekilde artması hallerinde 4 ay süresince en fazla iki kere kurulabilir. Ayrıca bir iş için geçici işçi çalıştıran işverenler, bu sürelerin sonunda aynı iş için en az 6 ay sonra geçici işçi çalıştırabilir (Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği, Madde 5).

² İŞKUR, "Tarihçe". <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/tarihce/> (erişim tarihi: 05.01.2022).

İşletmenin ortalama mal ve hizmet üretim kapasitesinin geçici iş ilişkisi kurulmasını gerektirecek ölçüde ve öngörülemeyen şekilde artması hallerinde çalıştırılabilecekleri işçi sayısı da sınırlıdır. Bu hallerde çalışabilecek geçici işçi sayısı, kısmi süreli çalışanların da tam süreli gibi hesaplanmasıyla ortaya çıkan, tam süreli çalışan sayısının dörtte birini geçememektedir. Fakat 10 ve daha az sayıda işçi çalıştıran işverenler, 5 geçici işçi çalıştırma hakkına sahiptir (Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği, Madde 8).

Geçici iş ilişkisinin kurulamayacağı haller de bulunmaktadır. Grev, lokavt olan iş yerlerinde grev, lokavt süresi boyunca, kamu kurumlarında ve madencilik sektöründe geçici iş ilişkisi kurulamamaktadır (Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği, Madde 7).

Daha önce hazırlanan yönetmelikler yeterli koruyucu tedbirlerin eksikliği sebebiyle veto edilmiş ya da yürürlükten kaldırılmış, yasanın son halinde belirtildiği şekilde değişikliklere uğramıştır. 2004, 2008, 2013 ve en son olarak 2016 yıllarında 4 farklı yönetmelik yayımlanmış ve yayımlanan her yönetmelikle, bir önceki yönetmelikler yürürlükten kaldırılmıştır.

Geçici iş ilişkisi, kurulabildiği haller göz önüne alındığında işsizliği azaltıcı, istihdam yaratıcı politikadan çok, işverenlerin maliyetini ve çalıştırdıkları işçi sayısını azaltmasını sağlayan, ihtiyaç duyduklarında da ucuz ve bağlayıcılığı olmayan, ihtiyaçları olduğunda çalıştırılan ve ihtiyaç olmadığında da tazminatsız ve kolay bir şekilde iş ilişkisine son verilebilen bir iş gücü arzının olduğu, iş gücü piyasası oluşturmaktadır. Zira özel teşebbüsün amacı iş gücü piyasasına fayda sağlamaktan çok, kendine kâr sağlama arayışı olacağından; iş gücünün ucuzlaması ve ücret üzerinde Marx'ın açıkladığı gibi, diğer işsizlerle birlikte bir baskı aracı hali alması halinin daha fazla sektöre sıçraması kaçınılmaz olacaktır. Çalıştırılan işçilerin alacakları ücret miktarı da özel istihdam bürolarının elde edecekleri kâr miktarıyla çelişebilecek, ücretler düştükçe işverenden talep edilen hizmet ücreti artma eğilimi gösterecektir.

İngiltere'de 2002 yılında yapılan bir araştırmaya göre kiralanan işçiler kadrolu işçilerin aldığı ücretin %68'ini almaktadır. Aynı zamanda üretimin düştüğü durumlarla karşılaşıldığında da ilk bu işçiler işten çıkarılmaktadır. 2008 krizinde Almanya'da 100-150 bin arasında, Japonya'da 2008 yılının 2. altı ayında 82 bin, ABD'de ise Aralık 2007 ile Nisan 2009 arasında her ay 52 bin kiralık işçi işten çıkarılmıştır (Erol ve Özdemir, 2016: 1098).

Geçici iş ilişkisinin kurulduğu günlük işlerin dışında olan işler, muhtemelen sözleşmeli çalışanların işten çıkarılıp, farklı işverenlere güvencesiz ve ucuz bir şekilde hizmet verdiği bir iş gücü piyasası haline gelecektir. Yönetmelik de böyle bir amacı taşıyor olmalı ki,

işçinin geçici iş ilişkisi halindeyken başka bir geçici iş ilişkisi kurmasının önüne geçilmesini engellemiştir (Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği, Madde 6).

Ucuz, güvencesiz, sadece ihtiyaç duyulduğunda kullanılabilen ve tazminat ödemediği iş ilişkisine son verilebilen bir iş gücünün varlığı elbette ki daha çok kâr etmek isteyenlerin hemen toplu işten çıkarmaya başvurmasına neden olabilecektir. Böyle bir durumun olacağı öngörülmüştür ki toplu işten çıkarmaların olduğu iş yerlerinde sekiz ay süreyle geçici iş ilişkisi kurulması engellenmiştir (Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği, Madde 6). Günlük işlerin dışındaki bu işlerde, toplu işten çıkarma olmasa bile, zamana yayılmış bir işten çıkarmanın meydana geleceği açıktır.

Geçici iş ilişkisinde işveren özel istihdam bürosudur (Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği, Madde 6). Bu süreçte, geçici şekilde işçi kiralayan işverenin sorumlulukları ücretlerin büro tarafından yatıp yapıldığını kontrol etmek, çalışanlar arasında ayırım yapmamak, iş kazalarını bildirmek gibi basit görevlerden oluşmaktadır (Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği, Madde 9). Taşeronluk yasasında olduğu gibi alt işveren ve işçi arasındaki ilgili kanundan, iş sözleşmesinden veya toplu iş sözleşmesinden alt işveren ile birlikte sorumlu değildir (Alt İşverenlik Yönetmeliği, Madde 10).

Aracı şirket girişimcileri ve uzmanlarıyla görüşülerek ve katılımcı gözlemlerle yapılan araştırmada bulunan sonuçlara göre istihdam büroları emek piyasasındaki değişikliklere yanıt vermekten çok, kimlerin işe alınabileceğine karar verme, işe alınabilecek bireylerdeki özellikleri belirleme gibi iş ilişkilerini belirleme işlevi gören, işverenlerin çalışanlara dönük daha talepkâr olmasına neden olan, yasal veya yasadışı şekilde iş ve işçiler hakkında bilgi toplayıp, işveren lehine pazarlık eden bir yapıdadır (Işıklı, 2020: 2400).

Geçici iş ilişkisi 2021 yılı kasım ayı itibarıyla 3 milyon 777 bin kayıtlı işsiz bulunan bir ekonomide, işçinin kazanımları olan tazminat, yıllık izin, iş güvencesi, eşit muamele görme ve sendikal haklardan uzaklaşarak, daha kötü çalışma şartları ve daha düşük ücretlerle çalıştırılmasına neden olabilir (Günaydın ve Edemir, 2018: 21).

2.2.4. Aktif İşgücü Hizmetleri

İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde kavramsallaşan ve İsveç'te tam istidama ulaşmak, enflasyonu kontrol altına almak amaçlarıyla uygulanan aktif işgücü politikaları, 1980'lerde işsizliğin artmasıyla yeniden önem kazanmış, işsizliğin, nedeni işgücü piyasasının değişen ekonomik koşullara, nitelik ve esneklik gibi konularda uyum sağlayamaması olarak görülmüştür. Tam istihdam politikasının tamamlayıcı bir unsuru olarak görülen politikalar, işsizlerin işgücü piyasası ve çalışma ile bağlarının güçlendirilmesi, yoksulluğun azaltılması

gibi söylemlerle (Kapar, 2005: 343-346), 1960'larda OECD tarafından yaygınlaştırılmış, 1990'lı yıllarda OECD, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği gibi kurumlar aracılığıyla popüler hale gelmiştir (Dertli, 2007: 63).

Yasaya göre ise, aktif iş gücü hizmetleri, istihdamın korunması ve artırılması, işsizlerin mesleki niteliklerinin geliştirilmesi, işsizliğin azaltılması ve özel politika gerektiren grupların işgücü piyasasına kazandırılması gibi, işsiz olanları iş hayatına geri döndürmeyi amaçlayan uygulamalardır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 1). Bu hizmetlerdeki usul ve esasları belirlemek amacıyla 2008'de İşgücü Uyum Hizmetleri Yönetmeliği ve 2013'te ise daha kapsamlı ve açıklayıcı bir nitelik taşıyan Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği yayımlanmıştır.

Verilen hizmetler, iş gücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılayacak niteliklerin işgücüne kazandırılmasına yöneliktir. Bu amaçla, mesleki eğitim kursları, işbaşı eğitim programları, girişimcilik eğitim programları, toplum yararına programlar ve diğer kurs, program, proje ve özel uygulamalar düzenlenmektedir (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 2).

Verilen hizmetlerin giderleri kurumların bütçelerinden, İşsizlik Sigortası Fonundan, 4046 sayılı kanun ile yapılan özelleştirmelerden elde edilen gelirlerden, uluslararası kurum ve kuruluşlarla yapılan anlaşmalarla elde edilen borç ve hibelerden karşılanmaktadır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 91).

Amerika ve İngiltere'de uzun süredir uygulanan politikaların düşük ücretli işlerde çalışmaya ve düşük iş istikrarına yol açtığı, sosyal yardımlardan tekrar yararlanılma ihtiyacı doğurduğu, ekonomik ve sosyal yönden zayıf grupların işgücü piyasaları ile bütünleşmesini sağlamada uygun araçlar olmadığı ve sürdürülebilir bir istihdam yaratmada yetersiz olduğu görülmektedir. Bu politikalar net istihdam düzeyini değiştirmemekte, istihdam edilenlerle istihdam koşullarını değiştirmekte, var olan işleri, çalışan ve işsizler arasında yeniden paylaşmakta, işsizlerin düşük ücret düzeyinde çalışmasına, işten beklentilerinin gerilemesine neden olmakta, çalışan ve işverenlerin pazarlık gücünü azaltmaktadır. Sosyal yardımlardan yararlanan çalışma çağındaki grupları hızlı bir şekilde eğreti ve güvencesiz işlerde çalışmak zorunda bırakıp, kısa zamanda tekrar sosyal yardımlara ihtiyaç duyacağı bir hale getirebilmekte, böylece bir yandan eğreti işler için işgücü arzı oluştururken bir yandan da devamlı sosyal yardımlara ihtiyaç duyan bir sosyal grup oluşmasına neden olmaktadır (Kapar, 2012: 81-82).

2.2.4.1 Mesleki Eğitim Kursları

Mesleki eğitim kursları, kendi mesleğinde iş bulamayan, mesleğini geliştirmek isteyen, mesleki yeterliliğinin eksik olduğunu düşünen ya da hiç mesleği olmayanların meslek edinmesi, böylece istihdam edilme olanaklarını arttırması amacıyla, MEB'e bağlı eğitim öğretim kurumları, üniversiteler, özel öğretim ve eğitim kurum ve işletmeleri, özel sektör işyerleri, özel istihdam büroları gibi hizmet sağlayıcıların iş birliği ya da hizmet alımı yoluyla düzenlenen, kursiyerlerin en az %50'sinin, kamu kurum ve kuruluşlarının ile kamu meslek kuruluşlarının talebine bağlı kurslarda ise en az %20'sinin, minimum 120 gün veya kurs aldığı süreye eşit bir süreyle istihdam edileceği garantisi veren, en fazla 160 gün olan, haftanın 6 günü toplam 30-40 saat arası, günlük 5-8 saat arası bir süreyle düzenlenen, teorik ya da uygulamalı olabilen, işgücü piyasası ya da işverenlerin talebi üzerine açılabilen kurslardır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 4, 9, 10, 28, 29 ve 40). Kursu bitirenlere, kurs bitirme belgesi ya da sertifikası, mesleki yeterlilik belgesi verilebilen kurslarda da yapılan sınav, ölçme ve değerlendirme sonunda mesleki yeterlilik belgeleri verilmektedir (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 39).

Bu kurslara 15 yaşın üstünde, kayıtlı işsiz olan, emekli olmayan, iş ve meslek danışmanlığı hizmetleri alan, mesleğin gereklerine uygun şartlara sahip olan kişiler, kayıtlı işsizlik dışındaki şartları karşılayan ceza infaz kurumlarındaki tahliyesine 3 yıldan az süresi kalmış kişiler ve açık öğretim ile yükseköğretim öğrencileri katılabilmektedir. Kursu bitirenler 6 ay süreyle başka bir kurstan, geçersiz bir mazeretle bırakanlar ise 24 ay süreyle herhangi bir kurstan ya da programdan faydalanamamaktadır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 32).

Kursun giderleri, hizmet alımı yapılmışsa bu hizmet alım giderinden, iş birliği ile gerçekleştirilmişse eğitici ve kullanılan malzeme giderlerinden, kursiyerlere ödenen giderlerden, sigorta primlerinden ve diğer giderlerden oluşmaktadır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 41). Kursu katılanlara, kursta geçirdikleri tam gün üzerinden zaruri giderlerinin karşılanması için bir miktar gelir sağlanmaktadır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 44). Bu gelir tutarı 2022 yılı verileriyle %50 istihdam garantili kurslarda 65,44 TL, hem %50 garantili hem de sanayi sektörüne yönelik kurslarda 106,34 TL, engelli ve eski hükümlülere yönelik istihdam garantisiz ve garantili kurslarda 49,08 TL ve 65,44 TL'dir³.

Meslek edindirme kursları ya da bireylerin niteliklerini arttıran her türlü uygulama tabiidir ki işsizliği azaltabilme ya da kişinin verimliliğini arttırabilme potansiyeli taşımaktadır.

³ İŞKUR, "Mesleki Eğitim Kursları". <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-igucu-programlari/mesleki-egitim-kurslari/> (erişim tarihi: 10.01.2022).

Fakat tek başına işsizliğin çaresi olması beklenemez ve bu tür politikaların uygulanması aşamasında izlenen stratejiler çerçevesinde farklı sonuçlar doğurur. Mesleki becerileri edindirme sürecinin giderlerinin İşsizlik Sigortası fonundan karşılandığı ve 120 gün gibi kısa süreli bir çalışma zorunluluğu getirildiği bir uygulama, işsiz bireylerin 120 gün sonra mesleki kurs görmüş işsiz bireylere dönüştüğü ihtimali yüksek olan, işverenin bu sürece dair masraflarının karşılandığı ve 120 gün sonra mesleki bilgisi yeterli olsa bile bu bireyleri birbirleriyle kıyaslayıp verimsiz gördüklerini işten çıkarmak konusunda karar alırken, bu bireylere yönelik masraflarını önemsemediği bir durum yaratabilecek yapıda bir uygulamadır.

Bu kursları konu alan kimi saha araştırmaları, kurslardan elde edilen sonuçları eleştirel olarak değerlendirmek yerine, kurs süreçlerine, kursların yürütüldüğü yerlerin fiziksel özelliklerine ya da kursiyerlere ilişkin demografik özelliklere (MEB, 2010: 61; Bağlan ve Yardımcıoğlu, 2017: 83; Dinçay, 2020: 393-394) odaklanarak kursları meşrulaştırıcı bir yaklaşıma sahiptir.

Buna karşın, Ayyıldız (2019: 124-125) ise, yaptığı saha araştırmasında genel olarak işgücü yetiştirme kurslarına katılımın istihdamda bulunma durumunu etkilemediği, bireylerin gelirlerini arttırmadığı, kurs türü ile istihdamda bulunma durumu arasında ilişki olmadığı, kurslarda kazanılan becerilerin iş bulmada yardımcı olmadığı ve kurs ile ilgili istihdam alanlarının olmadığı sonuçlarına ulaşmıştır.

Afşar ve arkadaşları ise mesleki kurslara işverenlerin nasıl baktığını konusunda bir saha araştırması yapmış ve işverenlerin % 69'unun, meslek kurslarına, Türkiye'de işsizlik sorununun çözümü ve nitelikli personel ihtiyacının karşılanması açısından, olumlu baktığını tespit etmişlerdir. Yazarlara göre, işverenlerin büyük çoğunluğunun meslek kurslarına olumlu bakmasının nedeni, nitelikli personel arzının yüksek olmasının istenmesi ve bu sayede nitelikli kesim arasında oluşacak rekabet sayesinde işverenlerin pazarlık gücünün artacak olması beklentisidir (Afşar vd, 2018: 413).

Meslek kurslarının etkinliği, meslek kurslarına katılan bireylerin bu kurslardan aldıkları eğitim doğrultusunda bir işte çalışması, iş hayatında elde ettikleri hak ve kazançların artması ve en önemlisi bireyin kalıcı ve güvenceli bir çalışma düzenine kavuşup kavuşmadığıyla alakalıdır. Meslek kurslarına dair yapılan çalışmaların, meslek kurslarını değerlendirmedeki ana dayanak noktası bu olmalıdır. Fakat bu alandaki araştırmalar ve araştırmalara dair sorulan anket sorularının niteliği, aradığımız cevapları ortaya koymaktan uzaktır.

İleride ayrıntılı olarak üzerinde duracağım Ulusal Genç İstihdam Stratejisinde de aktif işgücü politikalarından yararlananların sayısı, pozitif bir sonucu sadece politikaların

uygulandığı kişi sayısı belirlemişçesine paylaşılmış, fakat katılanların akıbetini gösteren herhangi bir veri paylaşılmamıştır (ÇSGB, 2021: 30).

2.2.4.2 İşbaşı Eğitim Programı

İşbaşı eğitim programı, katılımcılara mesleki deneyim kazandırmak ve teorik bilgilerini uygulama yaparak pekiştirmelerini sağlamak amacıyla, asgari şartları taşıyan en az iki çalışanı olan işyerlerinde, iş gücü piyasasına dair araştırmalara, iş ve meslek danışmanlarının tespitlerine, işsizlerin görüşlerine, katılımcıların ve iş yerlerinin taleplerine göre düzenlenen, haftada 6 gün 45 saat, günlük 5-8 saat arası ve en fazla 320 gün boyunca işbaşında verilen eğitimi kapsamaktadır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 45,47 ve 53).

Çalıştırdıkları işçi sayısı 2-10 arası olan iş yerleri 1, 11 ve üstü işçi olanlar toplam sigortalı çalışan sayısının %10'u kadar, katılımcıların en az %50'sini istihdam etme taahhüdü vermesi durumunda ise çalıştırdıkları sigortalı sayısının %30'u kadar katılımcı talep edebilmektedir (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği Madde 50). Ayrıca işverenlerin yeni katılımcı talep edebilmesi için de son bir yılda, iş başı eğitim programını tamamlayanlardan en az %20'sini 60 gün boyunca istihdam etmiş olması şartı aranmaktadır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 51).

Programa 15 yaşın üstünde, kayıtlı işsiz olan, işverenin birinci ve ikinci derece kan hısmı ya da eşi olmayan, son üç ay boyunca programa başvuran işverene çalışmayan, emekli olmayan, iş ve meslek danışmanlığı alan kimseler ve öğrenciler ile işsizlik ödeneği alanlar katılabilmektedir (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 52).

Bu programın giderleri ise programa katılanlara verilen cep harçlıkları, sigorta primleri ve diğer giderlerden oluşmaktadır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 55). 2022 yılı verileriyle, programa katılan öğrencilere 122,69 TL, iş arayan statüsündekilere 163,59 TL, işsizlik ödeneği alanlara 81,80 TL, geleceğin mesleği sayılan alanlarda kişilere 179,95 TL ödenmektedir⁴.

İşbaşı eğitim programları da işverenlerin çalışanlarının maliyetlerinin en fazla 320 gün boyunca, İşsizlik Fonundan karşılandığı tamamen kâr amacıyla kötüye kullanılabilecek bir uygulamadır.

⁴ İŞKUR, "İşbaşı Eğitim Programları". <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-iscucu-programlari/isbasi-egitim-programlari> (erişim tarihi: 15.01.2022).

Nitekim iş başı eğitim programına katılan kişilerin sayısı yıllara göre çok hızlı bir artış göstermiştir. 2012 yılında 18.570 kişi bu programlardan yararlanırken, 2013'te 63.660 ve 2020'de 335.761, 2021 aralık ayı itibariyle de 360.170 kişidir⁵.

Yapılan bir alan araştırmasında da 2013-2017 yılları arasında, işbaşı eğitim programlarına katılanların sayısının 63.660'dan 297.255'e yükselmesi ve aktif istihdam politikaları içinde en yüksek paya ulaşması, buna karşın mesleki eğitim programlarının %19,42 seviyesinden %4,84 seviyesine ciddi bir düşüş yaşaması gözden kaçmamıştır. Bu büyük yükselmenin nedeni de işgücü maliyetlerinin kurum (İŞKUR) tarafından karşılanması ve sürecin sonunda istihdam edilme zorunluluğu bulunan %50'lik kesimin, program süresi kadar istihdam edilme zorunluluğunun bulunması olarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın vardığı bulgular ise: Teorik bilgiyi pratikleştirme amacı taşıyan programın teorik bilgi gerektirmeyen alanlarda yapılması, programın işverenlerce istihdam edilen işçilerin maliyetini kuruma devretme aracına dönüştürülmesi, programların açıldığı alanlarda kurum kayıtlarında iş bekleyen ciddi sayıda işsiz olmasına rağmen bu alanlarda program açılması, kursların sonunda istihdam oranlarının düşük olması ve işverenlerce bu durumun istismar edilmesi, programlar üzerinden işçi sirkülasyonu yapılması olmuştur. Bu programa dahil olanlar özellikle büyük iş yerlerinde İŞKUR elemanı adı altında bir süre sonra işten ayrılacak ikinci sınıf çalışanlar olarak görülmektedir (Görücü, 2019: 137-139).

Kuruma kayıtlı işsizlerin olduğu ve teorik bilgi gerektirmeyen alanlarda iş başı eğitim programlarının yapılması, bu programların yapılma nedenlerinin işsizlik problemini çözmeye yönelik bir amaç taşımadığı sonucunu ortaya koymaktadır. Kursiyerlere diğer çalışanların, bir süre sonra işten ayrılacak çalışan gözüyle bakması da hiç şüphesiz edinilen tecrübelerin doğurduğu bir sonuçtur.

İşbaşı eğitim programlarına dahil olanların işsizlik verilerine dahil olmaması işsizlik verilerinde ciddi bir hesap farkının ortaya çıkmasına, denetimlerinin yerinde ve uygun şekilde yapılmaması işverenlerin kursiyerler üzerinde baskısının artmasına ve sömürülmesinin kaçınılmaz olmasına, uygulamayı kötüye kullanan işverenlere caydırıcı bir yaptırım uygulanmaması ve en az 60 gün gibi az bir süreyle istihdam etme zorunluluğunun getirilmesi kursiyerlerin istihdamının gerçekleşmeme ihtimalini arttırmasına ve istihdam edilmek için başvuruların sonucu olmayan bir yola girmesine, genel sağlık sigortası kapsamında, bir çalışan değil stajyer gibi çalıştırılan kursiyerlerin, çalışan herkesin emekli olma ve sigortalanma gibi elde etmesi gereken haklardan mahrum kalmasına, çalışma şekli ve düzeni bakımından diğer çalışanlardan farklı olmamasına rağmen, sendikalaşma hakkından mahrum

⁵ İŞKUR, "İstatistikler". <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/> (erişim tarihi: 15.01.2022).

kalmalarına, programa katılanlara yönelik bir yaş kısıtının olmaması mesleki tecrübeye ihtiyaç duymayan kimselerin emeklerinin suiistimal edilmesine neden olmaktadır (Yıldız ve Kacı, 2018: 74-76).

2.2.4.3 Toplum Yararına Programlar

Toplum yararına çalışma programı, yoğun işsizlik dönemlerinde ya da yoğun işsizlik olan yerlerde, doğrudan veya yüklenici eli ile çevre temizliği, kamusal altyapı çalışmaları, MEB'e bağlı okullarda çevre düzenlemesi, bakım, onarım, temizlik, ağaçlandırma, park düzenlemeleri, vadi ve dere ıslahı, erozyon engelleme çalışmaları gibi kamu yararı gözetilen işlerin, haftada en fazla 45 saat olmak üzere, asgari ücret ile gördürüldüğü bir uygulamadır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 62, 65, 66 ve 73). Asıl amacı özellikle istihdamında zorluk çekilen işsizlerin çalışma alışkanlık ve disiplininden uzaklaşmalarını engellemek, işgücü piyasasına uyumlarını gerçekleştirmek ve bu bireylere geçici gelir desteği sağlamaktır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 62).

Programa 18 yaşın üstündeki, kayıtlı işsiz olan, emekli, malul aylığı almayan, açık öğretim öğrencileri hariç öğrenci olmayan kişiler, bir kerede dokuz ay olmak üzere belirli periyotlarda en fazla 24 ay süreyle, (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 66 ve 67) çalışma sonucunda hane gelirinin net asgari ücretine 1,5 katını aşmaması şartıyla⁶ katılabilmektedir.

Açık öğretim, yüksek lisans ve doktora öğrencileri dışındaki yükseköğretim gören öğrenciler ise çalışma hayatına atılma ve çalışma disiplini kazanma amacıyla, doğanın korunması, kültürel mirasın korunması, tanıtımı ve restorasyonu, kütüphanelerin bakımı, kamu kurumlarının kültürel ve sosyal hizmetlerinin desteklenmesi gibi toplumsal faydanın yüksek olduğu alanlarda haftanın 3 günü, günde 8 saat ve en fazla 3 ay olmak üzere Haziran-Eylül ayları arasında bu programa katılabilmektedir (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Ek Madde 1).

Covid salgınının yaşandığı günümüzde, sağlık bakanlığı ve bakanlığa bağlı kuruluş ve teşkilatların, salgınla mücadeleye ilişkin hizmetleri için şoförlük mesleğinde de toplum yararına program düzenlenebilmektedir (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Geçici Madde 9).

Toplum yararına çalışma programı gösteriyor ki, devlet, aldığı vergiler karşılığında sunması gereken hizmetleri hem asgari ücret düzeyinde hem güvencesiz bir yolla hem de işsiz

⁶ İŞKUR, "Toplum Yararına Programlar (TYP)". <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-isgucu-programlari/toplum-yararına-programlar-typ/> (erişim tarihi: 15.01.2022).

kalan bireylerin çalışma alanından uzaklaşmasını engelleyici bir şekilde gördürme yoluna gitmiştir.

Covid döneminde şoförlük mesleğini de bu hizmetler arasına eklemesi, devletin de özel sektör gibi, öngörülemeyen durumlarda geçici işçi teminini, özel istihdam bürosuna benzer bir şekilde toplum yararına çalışma programını kendi ihtiyaçları doğrultusunda değişime uğratarak karşılamaya yöneldiğini göstermektedir.

2020 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Kars'taki programa katılan bireylerin uzun bir işsizlik sürecinde olduğu, %10,4'ünün hiç iş aramadığı, işsiz kalınan sürenin çalışılmaya razı olunan işin ücretini ve niteliğini düşürdüğü, katılımcıların çoğunluğunun aldıkları ücretlerden memnun olduğu ve daha önce güvencesiz çalıştığı, %77,4'ünün işsizlik nedenini iş imkanlarının olmamasına bağladığı, çalışanların çalışma sürelerinin daha uzun ya da kamu kadrolu çalışan olmak istedikleri, program bitiminde işsiz kalacakları inancında oldukları, %73,8'lik bir oranla sendika ve kıdem tazminatı gibi haklarının olması gerektiğini, %48,8'i programın hane içi yoksulluğu kısa bir süre de olsa azalttığını, katılımcılara asli işleri dışında işler de yaptırıldığı, bazı işçilerin asli işleri dışındaki işleri geçim sıkıntısı yüzünden yapmak zorunda hissettikleri, kendilerinin daha fazla çalıştırıldıkları, yine iş başı eğitim programındaki gibi ikinci sınıf, işten çıkarılacak, geçici çalışan olarak görülüp, farklı muamelelerle karşılaştıkları bulgularına rastlanılmıştır. Bu programlar katılımcılara vasıf ya da nitelik kazandırmaktan dolayısıyla işgücü piyasasına hazırlamaktan uzaktır. Katılımcıların eğitim seviyesi de çoğunlukla düşüktür ve eğitim seviyesi yükseldikçe yapılan işlerden doğan memnuniyet azalmaktadır (Kalaçay ve Özyakışır, 2020: 70-85).

Programa katılan bireylerin yaptıkları işlerin sürelerinin daha fazla olmasını istemesi ya da kadrolu olmak istemesi, daha önce iş aramayanların da programa başvurması, işsizliğin nedenlerinin sadece bireylerde aranması, iş aramayanların iradi işsiz oldukları anlayışlarının da yanlış olduğu sonucunu göstermektedir. Düşük vasıftaki bireylerin yanı sıra yükseköğrenim görmüş bireylerin de bu programlardan memnun olmamalarına rağmen katılması, daha çok vasıfsızlar arasında olacağı düşünülen yedek işgücü baskısının, vasıflı bireylerin sayısı arttıkça sadece şekil değiştirdiği, düşünce olarak bir şey kaybetmediği sonucuna ulaştırmaktadır.

Toplum yararına çalışma programı, aynı zamanda düşük ücretli, vasıf gerektirmeyen, kol emeğinin yoğun olduğu, güvencesiz, tazminatsız işlerin işsizlere bir lütuf gibi sunulduğunun, işçinin düşüncelerinin aynı hizaya getirildiğinin ve işçinin geçmişte elde ettiği kazanımların ne denli soğurulduğunun bir görüntüsüdür. Türkiye'de neoliberal sosyal

politikaların işçilerin çalışma koşullarında yapmış oldukları tahribatın ve sosyal politika kılığındaki yeni çalışma biçimlerinin örneğidir (Gümüş, 2020: 223).

Toplum yararına çalışma programları ne işsizlikle ne de yoksullukla mücadelede etkilidir. Asgari ücret ile bireylerin yaşamlarını çalışan yoksul düzeyinde devam ettirmesi sağlanırken, kamu kurumlarında çalışan taşeron ya da kadroluların yerini, güvencesiz İŞKUR işçilerinin aldığı, böylece kamu kurumlarının giderlerinin İşsizlik Fonundan ödenmesi yoluyla bu maliyetlerden de kaçınıldığı, tek taraflı bir fayda sağlayan bir yapıdadır (Gün, 2013: 92-93).

2.2.4.4 Girişimcilik Eğitim Programı

Girişimcilik programı, kendi işini kurmak ve geliştirmek isteyen bireylere haftanın 6 günü, günde 5-8 saat arası ve en fazla 160 gün boyunca, üniversiteler, özel öğretim kurumları, meslek odaları ve birlikleri, dernek ve vakıflar ile iş birliği ya da hizmet alımı yoluyla danışmanlık, mentorluk ve finansal destek olanaklarına ulaşmada kolaylık sağlayacak hizmetlerin doğrudan ya da uzaktan verilmesini ifade etmektedir (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 78, 79 ve 81). Eğitimini tamamlayan kişiler katılım belgesi almaya hak kazanmaktadır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 89).

Programa 18 yaşın üstündeki, kayıtlı işsiz, aynı modülü daha önce tamamlamamış, iş ve meslek danışmanlığı alan kimseler başvuru yapabilmektedir (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği Madde 82). Katılımcıların zaruri giderleri, sigorta primleri, eğitim giderleri ve uygun bulunan diğer giderler karşılanmaktadır (Aktif İş Gücü Hizmetleri Yönetmeliği, Madde 86).

2.3 Ulusal İstihdam Stratejisi

Türkiye’de 2014-2023 dönemini kapsayacak şekilde bir Ulusal İstihdam Stratejisi (UİS) uygulamaya konulmuştur. Bu resmi belgede şu değerlendirme yapılmaktadır: Türkiye’de geçmiş dönemlerde gerçekleşen ekonomik krizler, işgücünden tasarruf eden teknolojik gelişmeler ve işgücü piyasasındaki yapısal sorunlar işsizlik oranının istenen oranda düşürülmesinin önüne geçmiştir. Bu bağlamda, UİS ile temel olarak bu yapısal sorunların çözüme kavuşturulacağı, büyümenin istihdama yönelmesinin sağlanacağı ve işsizliğin kalıcı olarak çözüme kavuşturulacağı amaçlanmaktadır. Ancak, işsizliğin kalıcı çözümünden kasıt, tümenden yok edilmesi değil, işsizlik oranının doğal işsizlik düzeyine getirilmesidir. Bu sağlamanın yolu da eğitim-istihdam ilişkisinin arttırılması, istidam teşvikleri, işgücü verimliliğinin arttırılması, esnek işgücü piyasası, istihdam güvencesinin arttırılması, özel politika gerektiren bireylerin işgücüne katılımının desteklenmesi, kayıt dışılığın azaltılması,

istikrarlı ve yüksek büyüme ile bu büyümenin istihdama etkisinin artırılmasından geçmektedir. Bu hedefler sosyal koruma ağının genişletilmesi ve güvenceli esneklik yaklaşımlarıyla gerçekleştirilecektir (ÇSGB, 2015: 1-2,12).

Büyümenin istihdama etkisini arttırmak için eğitimin işgücü piyasasının taleplerini karşılamadaki yetersizliği, işgücü piyasasının katılığı, istihdama erişim sorunları, kayıt dışı istihdamın yüksekliği, sosyal yardım sisteminin kayıtlı istihdamı teşvikindeki etkisizliği sorunları çözülecek; kayıt dışı istihdamı engellemek için, yaptırımları ve etkin denetimleri artırma, vergi ve prim affı uygulamalarını kaldırma, farkındalığı artırma, yabancı kaçak işçiliği önleme, kayıt dışı sektörleri güçlendirilme uygulamalarına başvurulacaktır (ÇSGB, 2015: 13-14).

Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023 yıllarını kapsamaktadır ve 2023 yılındaki nihai hedefi işsizlik oranını %5, istihdam oranını %55 düzeylerine getirmek, kayıt dışı istihdamı da %15'in altına indirmektir. Bu hedeflere ulaşmada izlenecek yolda, bütüncül bir yaklaşım, kadın, engelli, yoksul, genç, kırsalda yaşayan gibi özel politika gerektiren gruplara eğitim desteği vererek ve ayrımcılık önleyici uygulamalarla fırsat eşitliğinin sağlanması, sosyal diyalog, emredici değil özendirici yaklaşım, işi değil bireylerin istihdam edilebilirliklerini garanti altına alma, maliyetlerin işverenlere değil genel bütçe ve diğer kaynaklardan karşılanması ilkeleri benimsenecektir (ÇSGB, 2015: 17).

Benimsenen ilkeler ve çözüm stratejileri bakımından güvence kavramı, bireylerin aynı işte çalışmaya devam edebilmesi algısından, işini kaybetmesinin bir öneminin olmadığı, önemli olanın her an başka bir iş bulabilecek niteliklere sahip olmak olduğu, bu niteliklere sahip olunarak iş güvencesinin sağlanmış olunacağı algısına kaydırılmaktadır.

İşin özü düzenli istihdam fırsatları yaratmak değil, bireylere yeni nitelikler kazandırarak ya da bireylerin var olan nitelikleri geliştirilerek, işsizleri istihdam edilebilir bir duruma getirmektir. Bu, talep yönlü üretim yaklaşımının egemen olduğu piyasa düzeninde talep dalgalanmaları ile baş etme noktasında sermaye çevrelerinin çıkarına hizmet eden bir stratejidir.

Çalışanlar hayat boyu öğrenme ile kendilerini devamlı eğitip, tek bir işverene bağlı olmadan kendilerinin istihdam edilebilirliklerini arttırmalı, devlet de sosyal sigorta ve yardımlarla işsiz kalanların gelirlerini bir süre korumalı, anlayışı hâkim olmaktadır. Yani istihdam güvencesi konusunda ana sorun işgücünün eğitimi olacak, sosyal yardımlar bir tür sadaka kültürüne dönüşecektir (Yeldan, 2012: 8).

Türkiye'de hem siyasal iktidar hem de Dünya Bankası, IMF ve OECD tarafından ileri sürülen ortak iddia, Türkiye işgücü piyasasının katı olduğu ve istihdam artışını engellediği

yönündedir. Katı olarak kast edilen kıdem tazminatı, asgari ücret, taşeronluğun önündeki kısıtlamalar gibi çalışanları koruyucu ve çalışma hayatını düzenleyici nitelikteki yasalardır. UİS, bu katı yasaları ortadan kaldırmayı da amaçlamaktadır (Çelik, 2012: 33).

Türkiye işgücü piyasasının OECD ülkelerinin arasında en katı mevzuata sahip olduğu savı yakından incelendiğinde, istihdam güvencesi açısından önemli olan unsurlar göz önüne alındığında 40 ülke arasında ortalama bir istihdam güvencesi mevzuatı katılığına sahip olduğu; Kalkınma Bakanlığı'nın TÜİK verileri ile TÜİK'in iş ve hizmet istatistiklerinden yıllık anket çalışmalarına bakıldığında ise emeğin ücret kazanımlarının konjunktürel dalgalanmalara karşı son derece esnek ve duyarlı olduğu sonuçları ortaya çıkmaktadır. Yani Türk işgücü piyasasının çok katı olduğu görüşü yanlış ve ele alınış biçimi de yetersizdir (Yeldan, 2012: 8-12).

Strateji aktif olmayan işsizleri aktif hale getirmeyi amaçlayan aktif işgücü politikalarını esas almaktadır. Bir ekonomi yeterli ve düzenli bir istihdam yaratma kabiliyetinden yoksunsa, bu politikalar güvencesizliği ve eğretilişmeyi arttırmaktan başka sonuç doğurmayacak, istihdam olanağı ve pazarlık gücü bulamayan yoksullara yurttaşlık gereği bir hak olarak verilmesi gereken sosyal yardımların aktif hale gelme ya da çalışma koşullarına bağlanması, sorunları daha da arttıracaktır. Sosyal yardımlar işgücüne katılmaya ya da her koşulda bir işte çalışmaya zorlamak yerine sosyal bütünleşmeye öncelik vermelidir. Sosyal yardımları yükümlülüklerle bağlamak, işgücü piyasası ile bütünleşmeden çok dışlanmayı ve toplumsal bölünmeyi arttıran etkenleri güçlendirecektir (Kapar, 2012: 84-85).

2.4 Ulusal Genç İstihdam Stratejisi

Ekonomik krizlerden en çok etkilenen grupların başında genç nüfus yer almaktadır (ÇSGB, 2021: 8). Türkiye, genç nüfus (15-24 yaş arası) bakımından önemli bir potansiyele sahiptir ve bu durum bir demografik fırsat penceresi olarak görülmektedir. Yaşlanma eğilimine giren ve 2050 yılında kapanması beklenen bu fırsatın, gençlere verilecek nitelikli bir eğitim ile ekonomik büyümeyi tetikleyeceği ve gelecekte işsizlik sorununu çözeceği düşünülmektedir (ÇSGB, 2021: 7). Bu sebeple işgücü piyasasının sorun, ihtiyaç ve beklentileri değerlendirilerek, genç bireylerin istihdamını ve niteliğini arttırmak için Ulusal Genç İstihdam Stratejisi hazırlanmıştır (ÇSGB, 2021: 8).

Bu strateji, eğitim-istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi, eğitim ve istihdama dahil olmayan gençlerin istihdamının arttırılması ve geleceğin işleri temel politikaları ekseninde bireylerin işgücü verimliliğini artırarak kırılğanlıklarını azaltacak, makroekonomik politikaların genç istihdamı üzerindeki olumlu etkisini arttıracak, dijitalleşen dünyada

Türkiye'nin rolünü güçlendirecek ve değişen koşullara ile emek arzına göre işgücü piyasasını güncelleyecektir (ÇSGB, 2021: 8-9).

2020-2023 yıllarını hedef alan stratejinin 2023 yılına dair nihai hedefi yine bütüncül bir yaklaşımla, sosyal diyalogun esas alındığı, emrediciden çok özendirici, işi değil insanı koruyan ilkelerle 2020 yılında %25,3 olan genç işsizliği %17,8 düzeylerine düşürmek, %39,1 genç işgücüne katılma oranını %46 düzeyine yükseltmek ne eğitimde ne de istihdamda olanların sayısını %28,3'ten %20 düzeyine düşürmektir (ÇSGB, 2021: 24).

3. Kalkınma planına bakıldığında işsizlik sorununa ancak 1990'lı yıllara kadar çözülebilecek bir bakış olduğu görülmektedir. Genç işsizliğin ana sorun olarak alındığı stratejide genç işsizlik için nihai amacın %17,8 olması, geçmişten beridir işsizlikle ilgili koyulan ve gerçekleştirilemeyen amaçlarla kıyaslandığında, artık sorunu tamamen çözenin ileri tarihlere dönük olarak bile vaat edilmemesi şaşırtıcıdır. %17,8 seviyesinin neye göre belirlendiği de merak konusudur. Gençlerin neoliberal politikalar çerçevesinde işsiz kalması gereken doğal bir oranı mıdır? Sorusunu akla getirmektedir.

3. Kalkınma planı yani 1972'den bu yana eğitimin piyasa ile ilişkisinin güçlendirilmesi, işsizlikle mücadelede çözüm yollarının başında gelmekte iken 2021 yılında hala aynı sorun ve aynı çözüm yolu dillendirilmektedir.

Yine 3. Kalkınma planında da eğitimin kalitesi, kalkınmaya yetecek bir derecede destekleyici olmadığı, uygulayıcı bireylerden çok teorik bilgiyle donatılmış ve iş bulamayacakları alanlarda bireyler yetiştirdiği düşünceleriyle eleştirilmiş (DPT, 1972: 768), strateji planında da genç işsizlerde eğitim düzeyi artıka işsizlik oranının arttığından ve yükseköğretim kurumlarının verdikleri eğitimin kalitesinin tartışılır bir hale geldiğinden bahsedilmiştir (ÇSGB, 2021: 29). Yani yükseköğretim kurumları 1972'den beridir piyasanın gerekliliklerine uygun bir eğitim verememektedir.

1988 yılından 2021 yılına kadar olan resmi verilere (Tablo 2.3) göre eğitim durumuna göre işsizlik oranlarına bakıldığında, en düşük işsizlik oranlarının istisnasız şekilde okuma-yazma bilmeyenlerin arasında meydana geldiği görülmektedir. Ortalama işsizlik oranlarına bakıldığında da lise altı eğitim görmüşlerin ortalama işsizlik oranlarının, daha yüksek seviyede eğitim görmüşlerin oranından 1988-2021 yılları arasında daha düşük seviyede seyrettiği görülmektedir. 1988-1999 yılları arasında okur yazar olmayanların işsizlik oranı ortalama %3,05, lise altı eğitimlilerin oranı ortalama %7,23, genel lise eğitimi görmüşlerin oranı ortalama %16,68, mesleki veya teknik lise mezunlarının oranı ortalama %13,81, yükseköğretim mezunlarının oranı ise ortalama %7,58'dir. 2000-2009 yılları arasında ise okur yazar olmayanların işsizlik oranı ortalama %5,16, lise altı eğitimlilerin oranı ortalama %9,74,

genel lise eğitimi görmüşlerin oranı ortalama %14,02, mesleki veya teknik lise mezunlarının oranı ortalama %13,19, yükseköğretim mezunlarının oranı ise ortalama %10,09'dur. 2010-2021 yılları arasında okur yazar olmayanların işsizlik oranı ortalama %6,60, lise altı eğitimlilerin oranı ortalama %11,03, genel lise eğitimi görmüşlerin oranı ortalama %13,83, mesleki veya teknik lise mezunlarının oranı ortalama %12,23, yükseköğretim mezunlarının oranı ise ortalama %11,75'dir. Yani planın belirttiği gibi eğitim düzeyi arttıkça işgücünün istihdam edilebilirliğinin artması savı (ÇSGB, 2021: 27) da çelişkilidir.

Stratejiye göre öğrencilerin kariyer planlamalarına yardımcı olacak programların üretilmesi, zaten işsizlik kaygısı temelinde planlama yapan ve güvencesiz işlerde çalışmakta olan mezun ve öğrencilerin olduğu, genç işsizliğin yüksek düzeyde seyrettiği ekonomimizde gerçekçi bir etki bırakmamakta, organize sanayi bölgelerinde yeni özel Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri açılması, kariyer günleri, fuarlar ile meslek eğitimi, stajyer ve çıraklık gibi adlarla güvencesiz, esnek, dönemsel, ucuz ve işsizlik verilerine yansımayan bir işgücü arzı yaratılmakta ve böylece işsizliği daha da derinleştirirken çalışma koşullarını da ağırlaştırmakta, üniversiteleri, öğrencilerin bir araya gelerek bir şeyler ürettikleri bir yerden çok, sertifikalar toplayıp sınıfındakilerden bir adım önde olmasını sağlayacak mekanizmalar haline getirmektedir (Kelleci, 2021).

2.5 İşsizliğin Nicel Durumu ve Mücadele Politikalarının Eleştirisi

Türkiye'de işsizliğin nedenlerine ve çözümüne ilişkin resmi yaklaşım her kalkınma döneminde hâkim olan ekonomi politik kuram ve uygulanan kalkınma modeli bağlamında farklılaşmıştır. Tarımdan kopuş, tasarrufların düşüklüğü, demografik olgular, geçmiş dönem politikaları, gelişmişlik düzeyi, ücretsiz aile işçilerinin çokluğu, tarımın verimsizliği, kamu açıklarının artması, ekonomik krizler gibi birinci kalkınma planından günümüze farklı nedenler ortaya koyulmuş, teknolojik gelişme, üretim verimliliği, sanayileşme, yurt dışına işçi gönderilmesi, eğitimin işgücü piyasası taleplerine dönük olması, örgün öğretim dışında eğitim programlarının açılması, eğitim düzeylerinin artırılması, özelleştirmeler, aktif işgücü politikaları, esnek çalışma biçimleri, işgücü piyasasının etkinleştirilmesi, özel politika gerektiren grupların istihdamının artırılması gibi de işsizliği çözeceği düşünülen politikalar uygulanmıştır. Bütün bu yapılan işlere rağmen işsizlik sorununun çözüme kavuşturulması şöyle dursun, hafifletilebildiği bile söylenemez. Giriş'te de belirtildiği gibi, resmi verilerin geçerliliği ve güvenilirliği tartışmalı bir konu olmakla birlikte, yine de, var olan veriler, Türkiye'de, işsizlik sorununun çok ciddi boyutlarda olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 2. 1 OECD Verileriyle Toplam ve Cinsiyete Göre İşsizlik Oranları (2005-2019)

Yıllar	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam	9,51	9,07	9,16	10,03	13,04	11,15	9,14	8,43
Kadın	9,35	9,08	9,14	10,03	12,62	11,39	10,1	9,38
Erkek	9,15	8,62	8,72	9,6	12,54	10,39	8,31	7,62
Yıllar	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Toplam	9,05	9,88	10,3	10,91	10,93	10,89	13,7	
Kadın	10,5	11,9	12,6	13,63	13,9	13,7	16,4	
Erkek	7,95	9,02	9,28	9,65	9,52	9,56	12,4	

Kaynak: OECD, "Unemployment Rate". <https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm> (erişim tarihi: 30.12.2021).

Tablo 2. 2 TÜİK Verileriyle Genel, Genç ve Cinsiyete Göre İşsizlik Oranları (1988- 2021)

Yıllar	İşsizlik Oranı	Genç nüfus	Erkek	Kadın
1988	8,4	21,6	10,9	12,8
1989	8,6	18,1	9,5	10,5
1990	8	19,8	9,4	11,9
1991	8,2	18,7	9,2	11,9
1992	8,5	20,2	10,2	12,6
1993	8,9	19,2	9,9	12,9
1994	8,5	24	11,3	15,7
1995	7,6	19,2	9,1	13,1
1996	6,6	24,5	12,5	15,4
1997	6,8	25	12,3	16,8
1998	6,9	25,4	11,9	15
1999	7,7	20,1	9,9	13,8
2000	11,4	21,6	10,9	12,8
2001	9,8	18,1	9,5	10,5
2002	10,1	19,8	9,4	11,9
2003	10	18,7	9,2	11,9
2004	10,9	20,2	10,2	12,6
2005	10,8	19,2	9,9	12,9
2006	12,7	24	11,3	15,7
2007	10,4	19,2	9,1	13,1
2008	13,5	24,5	12,5	15,4
2009	13,7	25	12,3	16,8
2010	11,4	21,6	10,9	12,8
2011	9,8	18,1	9,5	10,5
2012	10,1	19,8	9,4	11,9

2013	10	18,7	9,2	11,9
2014	10,9	20,2	10,2	12,6
2015	10,8	19,2	9,9	12,9
2016	12,7	24	11,3	15,7
2017	10,4	19,2	9,1	13,1
2018	13,5	24,5	12,5	15,4
2019	13,7	25	12,3	16,8
2020	12,9	25,4	11,9	15
2021	11,2	20,1	9,9	13,8

Kaynak: TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/> (erişim tarihi: 30.12.2021).

Tablo 2. 3 TÜİK Verileriyle Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranları (1988- 2021)

Yıllar	Okur-Yazar Olmayanlar	Lise Altı Eğitimliler	Lise	Mesleki veya Teknik Lise	Yükseköğretim
1988	3,7	8,12	20,9	12,7	9,1
1989	5	8,15	19,7	13,4	6,7
1990	4,4	7,6	18,2	12,5	6,9
1991	3,1	8,02	16,9	15,7	7,7
1992	3	8,08	17,6	14,4	8,4
1993	3,3	8,42	17,2	12,8	8,3
1994	3,2	7,93	16,8	15,2	7,7
1995	2,8	6,96	14,5	14,8	6,4
1996	2,1	5,63	14	13,4	6,6
1997	1,6	5,61	15,1	14,5	6,7
1998	2,2	5,54	14,3	13	8,4
1999	2,2	6,64	14,9	13,3	8,1
2000	3,4	5,72	10,5	10,9	7
2001	3,1	7,81	13,3	13,2	7,8
2002	4,6	9,61	14,6	14,8	11,1
2003	7	10,15	13,2	12,3	11,1
2004	4,3	9,71	14,7	16	12,2
2005	4,9	10,12	13,9	13,6	10
2006	4,8	9,81	14	11,8	9,6
2007	5,2	9,77	13,9	12	9,7
2008	6,3	10,73	14,1	11,7	10,3
2009	8	13,94	18	15,6	12,1
2010	5,6	11,1	15	12,4	11,2
2011	4,1	10	12	10,9	8,9
2012	4,1	9,6	14	10,6	10,8
2013	5,1	9,9	13	10,3	9,7

2014	7,1	10,7	12	11,4	11,3
2015	7	10,7	14	10,1	10,4
2016	7,8	12	14	14,3	13,4
2017	6	9,6	13	10,9	11,5
2018	8,2	13,3	15	13,9	13,5
2019	9,3	13,5	15	15,4	13
2020	8,1	11,9	15	14	13,6
2021	6,8	10	14	12,5	13,7

Kaynak: TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/> (erişim tarihi: 30.12.2021). (Lise altı eğitilmişler 1988-1999 yılları arası, okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyenler ile ilkokul, ortaokul veya dengi meslek okul bitirenlerin, 2000-2009 yılları arası ise ek olarak ilköğretim görenlerin toplam işsiz sayısının işgücüne oranı hesaplanarak düzenlenmiştir.)

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte işsizlik ile ilgili verilerin de daha kolay ve güvenilir şekilde elde edildiği ve (her işsizi işsiz saymasa da) hesaplandığı günümüz işsizlik istatistiklerine göre işsizlik oranları, OECD verileriyle 2005-2019 yılları arası ortalama %10,35 TÜİK verileriyle 1988-1999 yılları arası ortalama %7,89, 2000-2009 yılları arası ortalama %10,26, 2010-2021 yılları arası da ortalama %11,45'tir. Yani 1988-2021 arasındaki 33 yılda işsizlik oranları ortalama olarak artmıştır.

Ayrıca işsizliğe genel bakış yüzdesele rakamlara tabi olduğunda empati kurulmaktan uzak kalınmasına sebebiyet verebilmekte, insan algısını yanıltmaktadır. Yüz kişinin onunun işsiz olduğu görünümü, ekonomide o kadar da büyük bir sorun yokmuş algısı oluşturabilmektedir. Yüz kişinin olduğu bir ekonomide on işsizin olduğunu belirten oran ile yüz milyon kişinin olduğu bir ekonomideki on milyon işsizi gösteren oran aynıdır. 2021 Kasım ayındaki 3 milyon 777 bin işsiz birey ve bu bireylere bağımlı olanların sayısı, aslında durumun yüzdesele veya sadece işsiz olanları gösteren rakamlardan daha vahim olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sayılara ayrıca geçici süre çalıştırılan işbaşı eğitim programı, toplum yararına program ve iş bulma ümidini kaybetmiş iş aramayan bireyler de dahil değildir.

Bu önemli sorunun çözülmesine dair yakın tarihimizde, Dünya Bankasının önerdiği, yoksulluğu piyasa ile ilişki kuramama, verimsizlik ve işsizliği de piyasadan düşme olarak ele alan, çözüm olarak ise piyasanın işlerlik kazanmasını ve kişisel becerilerin artmasını gösteren, sorunun piyasanın serbestleşmesinde olmadığını ve kısıtlanmaması gerektiğini savunan düşüncelerin temelinde tasarlanan, aktif istihdam politikaları uygulanmaktadır (Dertli, 2007: 2-3).

Bu istihdam politikaları, işsizliği bireyin niteliklerine dayandıran sektör, bölge, yaş, cinsiyet, öğrenim durumu gibi farklı kategorilere ayıran, her bireyin farklı karakteristik

özelliklere sahip olduğunu ya da her sektör ya da bölgenin işsizlikle ilişkili farklı özelliklerinin olduğunu görmezden gelen bir bakış açısına sahiptir (Akpınar, 2018: 795).

Neoliberal ideoloji ile şekillenen politikaların konu başlıkları, işsizlik problemini çözmeye yönelik cümleler barındırırken, içerikleri ve uygulamaları ise işveren taraflı, işçinin edinilmiş haklarını azaltıcı nitelikler barındırmaktadır.

Neoliberal değişim 1994 yılındaki Özelleştirme Uygulamaları Kanunu ile politikaların gerekliliği olan devletin piyasadan çekilmesi, yapılan özelleştirmeler ile başlamış, bu özelleştirmeler sonucunda işsiz kalanlara yönelik aktif istihdam politikaları uygulanmıştır.

1950'lerden beri gündeme gelen işsizlik sigortası sistemi, işverenlerin maliyetini artırmamak ve kıdem tazminatının yeterli olduğu fikirleriyle kurulmamış, 1990'lı yıllarda teknolojik üretimin daha fazla işçiden tasarruf ettiği dönemde, 1999 yılında hayata geçmiştir.

Sigortanın işveren ile çalışanlardan kestiği ve devletin katkılarıyla elde ettiği gelirler, ek maddelerle istenildiği zaman başka kaynaklara yönlendirilebilen bir fonda toplanılmakta ve bu fon işsizlerin işsiz kaldığı sürede geçimini sağlayabilmesi ve pazarlık gücünü elinde bulundurmasını sağlamaktan çok, işverenleri destekleyen bir yatırım aracı olarak kullanılmaktadır. İstihdam stratejilerinde de açık bir şekilde işverene maliyet oluşturmamanın ana amaçlardan olduğu ifade edilmektedir.

Fondan işsizlere işsizlik ödeneği ödenebilmesi, işsizlerin çalışırken zor şartları tamamlaması, işsizken de her an çalışmaya hazır olması, istenilen programlara dahil olması gibi bireyi göz hapsine alan, her an ulaşılabilecek bir gruba dahil eden şartlara tabi tutulmaktadır. Fondan işsizlerin çok küçük bir kısmı yararlanabilmekteyken, fon aktif istihdam, ücret garanti fonu, kısa çalışma ödeneği gibi işveren yanlı politikaların sermayesi haline gelmiştir.

Ücret garanti fonu ve kısa çalışma ödeneği, işverenleri ücret ve ücret üzerinden ödenen vergiler, sigorta primleri gibi maliyetlerden kurtarmaktadır.

Meslek edindirme kursları, işsizliğin yüksek olduğu ekonomimizde, işsiz kalanların niteliklerini, kısa sürelerle çalışma zorunluluğu karşılığında arttırmaya çalışmakta, muhtemelen kısa bir süre sonra mesleki sertifikası olan işsiz haline getirmekte, işverenleri çalışanları eğitime maliyetlerinden kurtarmaktadır. Kurs katılanların sayısı ile ilgili bilgiler paylaşılırken, akıbetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

İşbaşı eğitim programları, işverenlerin işçi maliyetlerini, kısa bir süre programa katılanların %50'sini istihdam etme karşılığında İŞKUR'a yıkmasını sağlayan, zaten kayıtlı işsizlerin olduğu ve teorik bilgi gerektirmeyen alanlarda yapılarak, programın amacının

kendiliğinden ortaya çıktığı bir politikadır. İşverenlerin maliyetsiz işçi sirkülasyonu sağlayabildiği, maliyetsiz işçilerin ikinci sınıf görüldüğü bir araçtır.

Toplum yararına programlar, devletin de özel girişimci mantığıyla, güvencesiz, ucuz ve tazminatsız şekilde, topluma vermek zorunda olduğu hizmetler ile öngörülmeleyen durumlara bağlı olarak ihtiyaç duyulabilen alanlardaki işleri vatandaşlarına gördürdüğü, bunu da bir lütuf gibi gösterdiği, amacının açıklamasında yazdığı üzere işsiz kalanların çalışma alışkanlığını ve disiplinini kaybetmesini engelleyerek, hazır işsiz grubunda her an ulaşılabilir bir halde olmasını sağlayan politikalaradır.

İş ve işçi bulma aracılığı faaliyetlerinin, özel istihdam bürolarına, geçici iş ilişkisi kurabilme yoluyla bırakılması, işverenlerin daha talepkâr olması, daha düşük ücret beklentisi içine girebilmesi, büroların işverenler lehine pazarlık yaparak ücret düşürmesi, işverenlerin devamlı çalıştırmak zorunda olmadıkları alanlarda ve beklenmedik durumlardaki gereksinimi karşılamak üzere, güvencesiz, ucuz, tazminatsız, işverenin sorumluluk almadığı, işgücünün devamlı farklı işverenlere hizmet edebildiği bir işgücü piyasası oluşmasının önünü açmaktadır.

Türkiye ekonomisi geçmişten beridir yüksek bir istihdam yaratma kabiliyetinden uzaktır. 1963-1979 döneminde ortalama %5,3 GSYİH artışı, %1,7'lik, 1980-1998 döneminde ise ortalama %4,4'lük GSYİH artışı, %1,5'lik bir istihdam artışı getirmiştir (Ansal vd., 2000: 21-22). GSYH ortalama olarak, 1988-1999 yılları arasında %3,55, 2000-2009 yılları arasında ortalama %3,97 ve 2010-2017 yılları arasında da %6,84 artış gösterirken⁷, aynı dönemlerdeki ortalama işsizlik oranları Tablo 2.2'ye göre, sırasıyla %7,89, %10,26 ve %10,76 seviyelerindedir. Türkiye ekonomisi devamlı şekilde büyüme gösterirken, işsizliği olumlu olarak etkileyecek yapıda, istihdamlı bir büyümeden uzak kalmıştır.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisi geçmişten beridir istihdamsız bir büyüme gerçekleştirmektedir ve Türkiye'deki işsizlik oranları dünya genelindeki oranlardan çok daha yüksektir. Bu durumun en önemli sebeplerinden ikisi, işgücünün uzun ve çoğunlukla yasa dışı fazla mesai yapmak zorunda bırakılması ve kamunun istihdam oranının nüfusa oranla düşük olmasıdır (Güngör, 2019: 25).

Üçüncü kalkınma planından (1972), günümüze kadar süren, eğitimi piyasanın gerekliliklerine uydurmak, işgücünün piyasanın gerektirdiği niteliklere sahip olmasını sağlamak, 1988-2021 yılları arasında en düşük işsizlik oranları hep okuma yazma bilmeyenlerin arasında yaşanmış, aynı dönemin ortalama işsizlik oranları bakımından ise, lise altı eğitim görenlerin ortalama işsizlik oranları, daha yüksek eğitim görmüşlerin hep altında

⁷ TÜİK, "TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla". <https://sbb.gov.tr/> (erişim tarihi: 04.05.2022).

kalmış olmasına rağmen, halâ gerçekleştirilmeye çalışılan, bireyin istihdam edilmesini sağlayacak çözümlerin başında gelmektedir.

Aktif istihdam politikalarıyla bir taraftan işsizlere nitelik kazandırılmaya çalışılırken bir taraftan da piyasa esnekleştirme adı altında güvencesizleştirmekte, işsizliğin yüksek olduğu Türkiye’de istihdam yaratmaktan çok, devamlı olarak işsiz kalan, düşük ücretle geçici çalışma yapan, işsizlik ödeneği ve sosyal yardıma muhtaç olan topluluk yaratmakta, işsiz bireylerin oluşturduğu yedek işgücü ordusunu yönlendirmeyi ve sermayenin lehine kullanılmasını kolaylaştırmayı amaçlamakta, kapitalizmin doğasından kaynaklanan risk faktörlerinin sermayesini sağlamakta, bir yandan da işsizlik oranlarını bu yolla daha düşük göstermektedir.

Çalışanların bilgi ve yeteneklerini geliştirmeye yönelik fakat istihdam alanlarını yurt içi ve yurt dışı sermayelerin serbest hareketlerine bırakan liberal politikaların ve bu politikaların borç ve hibelerle desteklenmesinin amacı, kuşkusuz ki; Marx’ın Kapital’inde bahsettiği, hünerli ile hünersiz, olgun ile olgunlaşmamışın, erkek ile kadının, yetişkin işçilerle gençlerin rahatça değiştirilip, daha fazla emek gücünün satın alınabildiği (Marx, 2004: 605) döneme benzer olarak, büyük kapitalist ülkelerin, Dünyanın istedikleri yerlerinde yapmak isteyecekleri yatırımları, yeterli miktarda bilgiyle donatılmış, her bilgi düzeyindeki bireyin ücret düzeyine baskı yapılabilecek miktarda arttırıldığı, ucuz, her çalışma biçimine hazır ve güvencesiz bir işgücü piyasasının karşılaması, bu uygulamaların global çapta kabul görüp desteklenmesi ve her bireyin bilincinin, sistemsel sorunların temelinde sendikal bir örgütlenmeden çok sorunun kaynağını kendi niteliklerinde arayıp çözmeye çalıştığı bir hale gelmesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞSİZLİKLE MÜCADELEDE ÜNİVERSİTELERİN ROLÜ

Üçüncü bölümde, ilk olarak eğitimin işlevlerine dair görüşlere yer verilmekte ardından da, kalkınma planlarında yer alan, yüksek öğretime ilişkin resmi politika hedefleri ortaya konulmaktadır. Bu bölümde son olarak, kalkınma planlarında yüksek öğretime ilişkin belirlenen resmi politka hedeflerinin pratikte gerçekleşip gerçekleşmediği irdelenmektedir. Bütün bunları yapmaktaki amaç, yüksek öğretimin piyasanın gereklerine uygun olarak yeniden yapılandırılmasının ekonomik büyümeye ve yeni istihdam fırsatı yaratılmasına ne ölçüde katkıda bulunduğunu sorgulamaktır. Bu bölümün diğer bir temel amacı da, işsizliği temelde bireysel nitelik/niteliksizlik sorunu olarak gören beşeri sermaye kuramı bağlamında, yüksek öğretimin piyasa düzeni ile uyumlulaştırılmasının işsizliğe etkisini incelemektir.

3.1 Eğitimin İşlevlerine Kuramsal Yaklaşımlar

İşlevselci ve çatışmacı kuramların eğitime olan yorumlarına göre, eğitim ve meslek ilişkisinde her iki kuram da eğitimin çağdaş dünyada toplumsal hareketlilik, mesleğe yönelik bilgi ve beceri edinimi, ortak değerlere olan tavırları oluşturma işlevlerine sahip olduğunu kabul etmektedir. Buna karşın işlevselci görüş, toplumun gereksinimlerine akılcı bir çözüm sağlanması nedeniyle eğitimin önem kazandığını vurgularken, çatışmacı görüş ise eğitimin egemen seçkin güçlerin toplumun üzerinde denetim sağlama aracı olarak kullanıldığını vurgular. Fırsat eşitliği ilişkisi üzerinde ise eğitimin toplumun daha fazla kesimine hitap etmesiyle yetenek, bireysel üstünlük gibi liyakata dayalı bir hale geçişi hızlandırdığını, yönetim gücünün bu şekilde demokrasiyi yaydığını iddia ederken çatışmacı görüş ise eğitimi, bireylerin ayrıcalıklı gruplara dahil olmaması durumlarında sorunu kendilerinde aramasına yol açan, zeka geriliği ya da tembellik gibi nedenlere dayandırarak, ayrıcalıklı grupların konumlarını koruyan göz boyayıcı bir kavram olarak görürler. Başarı üzerindeki farkları değerlendirdiklerinde ise işlevselci görüş farklı sınıf ve etnikteki grupların eğitime yönelik başarı farklılıklarını sınıf kültürü, çocukluk çevresi ya da zekâ gibi okul dışı nedenlere dayandırırken, çatışmacı görüş, öğretim programları ve yöntemlerinin alt sınıfların aleyhine kurgulandığını, yetenek testlerinin zekanın göstergesi olmadığını düşünür, başarı farklılıklarını okul içi nedenlere dayandırır. Öğretmen, öğrenci ve yöneticilerin günlük aktivitelerini, işlevselcilere göre toplum belirlerken, çatışmacı kurama göre ekonomi, sınıf çatışması ya da ideolojiler belirlemektedir (Tan, 1990: 570).

Althusser geleneksel Marxist kuramın aksine devleti toplumsal üst yapı kurumlarından biri olarak görmemekle birlikte eğitimi kapitalist devletin ideolojik aygıtı olarak görmektedir. Kapitalist devlet yargı, yürütme, yasama, polis, ordu gibi baskıcı devlet aygıtlarıyla sınıf mücadelesine egemen sınıfların lehine müdahale etmekte, eğitim, din, siyaset, aile, refah kurumları, iletişim araçları, hukuk gibi ideolojik devlet aygıtlarını da baskıcı devlet aygıtlarıyla birlikte kullanmaktadır. Üst yapının bir aygıtı olan eğitimi, ekonominin gereklilikleri belirlemekte, egemen sınıfın korunması ve refahı için iş gücünün yeniden üretilmesi gerekmekte, böylece eğitimin kapitalist toplumdaki rolü egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda işgücünün yeniden üretilmesini sağlamak olmaktadır. Eğitim hem kapitalist sistemin doğruluğunu haklı ve meşru kılan ideolojileri empoze etmekte, hem de temel grupların iş bölümündeki sergilemesi gereken hareket ve tutumları yeniden üretmektedir. Eğitim insanları en savunmasız dönemlerinde zorunlu olarak etkisi altına alarak hem gelecekteki mesleğe yönelik beceri ve teknikleri, hem de işçilere, tevazu, boyun eğme, içinde olduğu duruma razı olma gibi, baskın ve sömürücü olanlara da kuşkuculuk, yırtıcılık, kin, hile gibi toplumdaki rollerine uygun davranış kurallarını empoze etmektedir (Tezcan, 1993: 19-21).

Bourdieu'nin eğitimle ilgili düşüncelerine göre ise, sermaye ve gücü elinde bulunduran hâkim sınıf, kendilerini meşru gösterme ihtiyacı içinde, kültürel sermayeyi üretmekte, eğitim ise bu kültürel sermayeye dayanan ve bu sınıfın çıkarlarına göre hareket eden yapısı ve içeriği ile hâkim sınıfların kültürel sermayesini ve kurallarını dağıtma, aktarma işlevi görmektedir. Okul, güç ilişkilerini meşru bir otoriteye dayandırmakta ve eğitimden geçen her birey bu meşrulaştırma yapısına katkı sağlamaktadır. Eğitim sonunda başarılı olan kesim hükmetme gücüne kavuşurken, başarısız olanlar ise biat etme ve boyun eğme durumlarının meşruluğunda kalmaktadır. Üst sınıfların kültürel sermayelerine sahip olmayan alt sınıflar, bir yandan okulda basarisiz olmakta, diğer yandan da alt sınıflara ait kültürel sermayelerini kendi nesillere aktarmaktadırlar. Böylece sınıflar arası ilişkilerin sağlanması, bu sınıfların sürdürülmesi ve yeniden üretilmesi sağlanmaktadır. Derecelendirilmiş olarak sertifikalar veren eğitim, kültürel sermayeyi her zaman sabit bir oranda ödüllendirerek, ekonomik gelire çevrilebilmesini ve yine kültürel sermayeye yatırım yapma olanağına sahip olunmasını sağlamaktadır (Omurtak, 2019: 12-13).

Eğitim hayatı modern zamanda ayrıştırma ve eleme görevi görmekte, temel eşitsizliğin çıkış noktasını da sahip olunan kültürel sermayenin farklılığı oluşturmaktadır. Buna göre hâkim toplumsal sınıfların çocukları, okullarda aktarılan bilgileri çözümleyici nitelikteki kültürel sermayeyi, okul öncesi dönemde içselleştirir ve avantaj elde ederler. Eğitim seviyesi

yüksek aileler, kültürel sermaye oluşumunda, aktarımında, çocukların eğitim hayatında başarılı olmasını sağlamada, karşılarına çıkacak engelleri aşmada ve onlara yol göstermede etkili bir faktördür (Atmaca, 2019: 71, 237, 239) Aynı durum ekonomik sermaye açısından da mevcuttur. Kültürel sermaye olarak ebeveynleri öğretmen olan bir çocuk, öğretmenleriyle ilişkisi bakımından avantajlı iken ebeveyni öğretmen olmayan bir çocuk bu avantaja erişecek kültürel sermayeyi elde edecek zaman bakımından eşitsiz, ticaret yapan ve bu yönde ekonomik sermayeye sahip olan ailelerin bireylerinin ticarete atılması için gösterdiği çaba bakımından da bu yönde ekonomik sermayesi olmayan bir ailenin bireyinin gösterdiği çaba eşitsizdir. Ekonomik ve kültürel sermaye hakimiyet oluşturmada değişik değerlerde roller üstlenmektedir (Aydın, 2014: 15).

3.2 Türkiye’de Kalkınma Planlarında Yüksek Öğretim Politikaları

Bu başlık altında istihdam yaratma ve işsizlikle mücadele bağlamında Türkiye’de yüksek öğretime ilişkin resmi politika hedefleri ortaya konulmaktadır. Söz konusu politika hedefleri beş yıllık kalkınma planlarında yer almaktadır. Bu nedenle burada kalkınma planlarının incelenmesinden elde edilen bulgular aktarılmaktadır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan itibaren bütün planlar incelenmiştir. Bilindiği gibi kalkınma planları ithal ikameci yaklaşımın ön planda olduğu devletçi kapitalist kalkınma modelinin benimsenmesiyle hazırlanmaya başlanmış, 1980’den itibaren ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin ön planda olduğu yeni liberal piyasacı kalkınma modelinin benimsenmesiyle de devam etmiştir. İlk üç plan ithal ikameci kalkınma modelinin yürürlükte olduğu dönemde sonraki planlar ise ihracata yönelik kalkınma modelinin yürürlükte olduğu dönemde hazırlanıp uygulanmıştır. Kalkınma planları hazırlandıkları dönemdeki, hakim iktisadi kalkınma modelinin izlerini taşımaktadır. Bu durum, Üçüncü Plan hariç olmak üzere, kalkınma planlarda yer alan, yüksek öğretime ilişkin resmi politika hedeflerine de yansımıştır. Üçüncü Plan’ın hariç tutulmasının nedeni, ithal ikameci dönemde hazırlanıp uygulamaya konulmuş olmasına rağmen, bu planda yüksek öğretimin piyasanın gereklerine göre yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir.

Konumuz açısından kalkınma planlarının içeriğinin ithal ikameci dönemde hazırlanan planlar ve liberal dönemde hazırlanan planlar olarak iki alt başlık altında incelenmesi yerinde olacaktır. Bu kısımda planlarda yer alan resmi politika hedefleri (niyet) ortaya konulduktan sonra, izleyen bölümde yüksek öğretimde yaşanan dönüşümün niteliği/sonuçları (akıbet) tartışılmaktadır.

3.2.1 İthal İkameci Dönemde Yüksek Öğretim Hedefleri

Yukarıda belirtildiği gibi, ilk üç kalkınma planı ithal ikameci dönemde hazırlanmıştır. Bununla birlikte, ilk iki planda dipten başa yüksek öğretimin niteliğinin arttırılmasına yönelik hedefler belirlenmişken, Üçüncü Plan'da piyasa düzeninden ve yüksek öğretimin bu düzene göre yeniden yapılandırılmasından söz edilir olmuştur.

Birinci ve İkinci Plan'da, yüksek öğretim kurumları için gerekli nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi sorunu ön plandadır. Birinci Plan'da yüksek öğretimde öğretim üyesi yetiştirilmesi, öğretimin içerik ve usullerinin çalışma alanlarında beklenen hizmet ve vasıflara uygun hale getirilmesi, yüksek öğretimin araştırma fonksiyonuna da öncelik verilmesi, öğrencilerin yetişme seviyelerini arttırmak için lojman, beslenme ve beşeri ilişkilerle ilgili şartların düzenlenmesi, ana hedefleri oluşturmaktadır (DPT, 1963: 460). Araştırma çalışmalarının geliştirilmesi amacıyla araştırma personeli ve yardımcı araştırma personellerinin, dış yardım, burs ve parasız yatılı imkanlardan yararlandırılarak, yurt içinde ve yurt dışında yetiştirilmesi sağlanacaktır. Yüksek öğretim hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla da, öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere, yüksek öğrenim görmüş üç bin kişinin yurt dışında yetiştirilmesi sağlanacaktır (DPT, 1963: 467). Ekonominin gerek duyduğu mesleklerdeki işgücü arzı için, yüksek okul ve üniversite seviyesinde işletme idarecisi yetiştiren okullar genişletilecek ve yenileri açılacaktır (DPT, 1963: 492).

İkinci Plan'da yüksek öğretim sisteminin tamamen insangücü ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirildiği belirtilmektedir. Öğretim üyesi sorunu ve öğretim üyesi yetiştirmedeki başarısızlık yeni üniversite ve yüksek okulların açılmasını güçleştirmekte, bu plan döneminde var olan üniversitelerin genişletilmesi ve yüksek okullarda ek kapasite ile kapasite arttırılması sağlanması amaçlanmaktadır. Yeni üniversite açma imkanına, uzun süreli programlarla, öğretim üyesi ihtiyacı giderildikten sonra kavuşulacaktır. Bu ihtiyacı gidermek adına, önceki planda olduğu gibi yine üç bin öğrenci, doktora için yurt dışına gönderilecek, asistanlık ve öğretim üyeliği çekici hale getirilecek, doktora yapmış asistanlardan yararlanılacak, belirli akademik seviyelere ulaşma, büyük merkezi yerler dışında belirli bir süre çalışma şartına bağlanacaktır. Niteliklerinin arttırılması amacıyla üniversitelere bağlı yüksek okulların kurulması tercih edilecek, üniversiteler arası iş birliği ve çalışmalar yapabilmek için bir kuruluş kurulması teşvik edilecek, bu kurumlardan mezun olanların takip edilmesi, eğitimlerine çalışma hayatlarının gerekliliklerini aksettirmeleri sağlanacaktır (DPT, 1967: 170). Üniversite sistemi içinde arz kaynağı bulunmayan ve işgücü ihtiyacının yakın alanlardan karşılandığı sanayi, nükleer, enerji, elektronik, tekstil, sıhhi tesisat mühendisliği ve işletme iktisadı dallarında eğitim kapasitesi oluşturulacaktır (DPT, 1967: 172).

Birinci Plan'da nitelikli insan yetiştirmek için öğretim elemanları yetiştirilmesi ve İkinci Plan'da yüksek öğretim kurumlarının açılması ve geliştirilmesi gibi sayısal hedefler üzerinde durulmuş fakat öngörülen hedeflere ulaşılamamıştır (DPT, 1972: 764). Nitelik geliştirme amacıyla bu planlarda verim yükseltici araştırma ve çalışmalar yapılması, teknik yüksek öğretime ağırlık verilmesi öngörülmüş ve sonuç olarak da yaşanan gelişmeler çok sınırlı kalmıştır. Yüksek öğretim kuruluşlarında, uygulayıcı mesleki insangücü yetiştirmek yerine akademik eğitim yapma gibi gereksiz bir eğilim olduğundan ve irrasyonel bir gelişme meydana geldiğinden şikayet edilmektedir (DPT, 1972: 767).

Üçüncü Plan'da bir yandan yüksek öğretim kurumlarının nitelikli insan gücü sorununun çözülmediği tespit edilmekteyken, diğer yandan eğitimin piyasaya uyarlanması gündeme gelmeye başlamıştır. Ayrıca teknoloji konusunda, politik ekonomi hiçe sayılarak teknolojinin kalkınmanın anahtarı, hatta sihirli formülü türünden, teknolojik determinist yaklaşım da dikkat çekicidir. Bu Plan'a göre sanayi tesisleri sadece üretim değil, aynı zamanda eğitim ve öğretim kurumlarıdır. Bu sebeple ülkenin bütünleşip, teknoloji üretebilir hale gelmesi için okullar ile sanayi tesislerinin birbirine uyumlu hale gelmesi gereklidir (DPT, 1972: VI). Yüksek öğretim kurumları teknolojiyi kısa dönemde uygulayabilecek, uzun dönemde de üretebilecek bir işgücünü yetiştirecek yapıdan çok, kullanımı olmayan, istihdam olanağı bulunmayan alanlarda işgücü yetiştiren bir yapıdadır. Mesleki ve teknik yüksek öğretim teorik düzeyde kalmıştır (DPT, 1972: 768). Uzun dönemde yüksek öğretim kurumlarına dair amaç, bu kurumları ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın gerektirdiği yüksek nitelikte, sanayileşmeye dayanan kalkınmanın her aşamasında teknolojiyi uygulayacak, ülke koşullarına uyduracak, üretim yapacak bir insangücü ve her temel sektörde teknoloji üretebilecek, Alman teknolojisini ülke şartlarına adapte edebilecek bilim adamlarını ve araştırmacıları yetiştirecek yapıya getirmek ve eğitim ile iş hayatı arasında çok sıkı bir ilişki kurmaktır (DPT, 1972: 769-770). Üçüncü plan döneminde ekonomik kalkınmanın gerektirdiği ve insangücü açıklarının olduğu alanlarda yeni kayıtlar ile yüksek öğretim okullaşma oranı % 9'a çıkarılacak, uygulayıcı meslek elemanı yetiştirilmesi için bu alanlarda kısa süreli eğitimler düzenlenecek, ileriki planlara yönelik olarak sanayileşmenin ihtiyaç duyacağı tasarımcı ve teknoloji üretici bireyler yetiştirilmesi için lisans üstü eğitim çalışmaları yürütülecek, yığılma olan alanlarda öğrenci ve öğretmen sayıları düşürülecek, öğretim alanı olmayan ya da az olan alanlarda yurtdışına doktora yapmak için öğrenci gönderilecek, fırsat eşitliğinin sağlanması için kredi, burs, yurt, sosyal ve sağlık hizmetleri sağlanacak, mektupla, devamlı ve üretim süreci içinde eğitim gibi yöntemleri kullanacak yüksek öğretim kuruluşları

ile, kalkınma sürecinin değişik aşamalarındaki farklı teknolojik düzeylere göre esnek ve ihtiyaca göre değişebilen yüksek öğretim sistemine geçilecektir (DPT, 1972: 770-771).

Dördüncü Plan'da yapılan durum muhasebesine göre, Üçüncü Plan dönemi sonunda yüksek öğretime olan fazla talep daha da artmış, bu talep karşılanamamış ve sonuç olarak orta öğretim mezunlarının büyük bir bölümü yüksek öğretim dışında kalmıştır. Orta öğretim kurumlarındaki dengesiz öğretmen dağılımı sonucu oluşan öğretmen açıkları, fiziki kapasite eksiklikleri, öğretmenlerin sayı ve nitelik olarak yetersizliği gibi nedenler, bu kurumlardaki eğitim-öğretimin, yükseköğretime geçiş için yetersiz olmasına neden olmuş ve lise mezunlarının arasında, yükseköğretime geçişte, bölgeler ve yerleşme yerleri, cinsiyet, gelir düzeyi, ebeveynlerin meslekleri ve okul türü açısından oluşan fırsat eşitsizliğini hızla arttırmıştır. Yüksek öğretim kurumları sayısal olarak yetersiz, ihtiyaç duyulan insangücü nitelikleri bakımından tutarsız, nitelik olarak geri kalmış, özerk yüksek öğretim kuruluşları da kapasitesinin altında çalışan, otonom bir denetleme, eleştirme yapamayan, kalkınmanın gerektirdiği eğitim standardına uzak bir yapıdadır. Hazırlıklar tamamlanmadan ve koşullara uygunlukları sağlanmadan başlanan ön lisans ve açık yükseköğretim uygulamaları yeni ve önemli sorunlardan başka bir şey getirmemiştir. Yüksek öğretimde okullaşma oranı planlanan hedefi aşmış %10,1 seviyesine yükselmiş, öğretmen sayısı artmış fakat artan öğrenci sayısına kıyasla yetersiz kalmış, yeni açılan fakülte, akademi ve yüksek okullarda öğretim üyesi açığı ciddi boyutlara ulaşmıştır (DPT, 1979: 439,449-452).

Yükseköğretim, çağdaş özerklik anlayışı çerçevesinde, planlı yaklaşım ve plan disiplinine uygun, işlevleri açısından ikilem ve kaynak israfını önleyecek, bütünlük ilkesi ve bölüm sistemine dayalı olarak geliştirilecek ve yönlendirilecektir. Yeterli öğretim koşulları ve öğretim elemanları sağlanmadan yeni kurumlar açılmayacak, öğretim üyesi yetiştirilmesine ağırlık verilecek, doktoralı asistanlardan öğretim üyesi olarak yararlanılması sağlanacak, eğitimin niteliğini ve kapasitesini arttırmaya yönelik araştırmalar yapılacak ve ülke ihtiyaçlarına uygun olarak uygulamaya konulacak, okullaşma oranı %15 seviyesine çıkarılacaktır. (DPT, 1979: 458-459,673).

3.2.2 Dışa Açık Dönemde Yüksek Öğretim Hedefleri

Daha önce de belirtildiği gibi, Üçüncü Plan'dan itibaren yüksek öğretimin piyasanın gereklerine uygun olarak yeniden yapılandırılması hedeflenmeye başlanmıştır. Bunun ne derece yapılabildiği tartışmaya açık olsa da, Beşinci Plan'dan itibaren piyasacı bir dilin hakim olmaya başladığı ve piyasacı dogmaların sürekli olarak tekrar edildiği açıktır. Beşinci Plan'da, üniversitelerin bilimsel araştırmalarla ve iş hayatı ile yakın ilişkilerle, bilgiyi

üreten ve toplumun sosyal, ekonomik geleceğini kurmada kullanan toplum liderlerini yetiştirmesi önem kazanmıştır. Diğer bir yandan da yükseköğretim kapasitesinin piyasanın talep ettiği insangücü ve istihdam imkânı olan alanlara göre düzenlenmesi, yükseköğretime geçişte teşvik sistemi ile fırsat eşitliğinin sağlanması, başarılı bireyleri çekebilmek için öğretim üyeliğinin cazip hale getirilmesi, yüksek öğretim kurumları arasında bilimsel rekabetin sağlanması ve hızlandırılması, okullaşma oranının yükseköğretimde %12 düzeyine getirilmesi ve örgün yükseköğretimin yanında sürekli ve yaygın eğitim programlarıyla kalkınmanın merkezi haline getirilmesi konuları üzerinde durulacaktır. Uygulamalı dersler işyeri ve üretim alanları içinde yapılacak, döner sermaye işletmeleri vasıtasıyla, üretimle ilişkili bir eğitim teşvik edilecek, okullaşma oranı bir önceki planın hedefinin de altında olan %12 seviyesinde gerçekleştirilecektir (DPT, 1984: 145-146).

Altıncı Plan'da genel eğitim meslek kazandırıcı, ara insangücü ve yüksek nitelikli insangücü yetiştiren üç boyutlu bir yapıda ele alınmıştır. Bu dönemde özel kesimin okul açması ve vakıfların üniversite kurması, eğitimdeki metot ve teknolojilerin geliştirilmesi ile kullanılan araç, gereçlerin üretiminde daha fazla rol alması desteklenecek, bilgisayar destekli eğitim yaygınlaştırılacaktır (DPT, 1989: 294). Yükseköğretimde doktora ve yüksek lisans tez konuları sanayinin ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirilmeye çalışılacak, üniversite ile sanayinin işbirliğini arttırmak için hukuki, ekonomik ve yapısal düzenlemeler geliştirilecek, üniversitelerde girişimcilik becerisi üzerine uygulamalı eğitim programları düzenlenecek, döner sermayenin kaynak olarak kullanımı sağlanacak, kapasite artırımı yapılırken insangücü ihtiyaçları yanında sosyal talep de dikkate alınacak, öğretim üyesi yetiştirilmesine ağırlık verilecek, okullaşma oranı %15 seviyesine yükseltilecektir (DPT, 1989: 293,295-296).

Yedinci Plan başlangıcında üniversitelere aşırı bir talep ve yığılma bulunmakta, bu aşırı talep özel dersanelere başvurulmasına, üniversiteye hak kazanılmadığı takdirde mesleksiz kalınmasına, dolayısıyla kaynak ve zaman israfına yol açmakta, yetersiz altyapıyla açılan yükseköğretim kurumları eğitim-öğretimin kalitesini düşürmekte ve öğretmen ile öğretim üyesi ihtiyacının karşılanmasını zorlaştırmakta, MEB ve Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın merkeziyetçi olması alt birimler ile taşra teşkilatlarının hareket imkanlarını sınırlandırmakta ve karar alma sürelerini yavaşlatmakta, vakıflar dışındaki kişi ve kuruluşların anayasaya göre yükseköğretim kurumu açamaması, özel öğretim kurumlarına olan teşvik ve desteklerin yetersiz oluşu, özel öğretim kurumlarının gelişmesini sınırlandırmaktadır. Nüfusun ve işgücünün eğitim düzeyi bu dönemde düşük düzeyde, yükseköğretim okullaşma oranı %26,7 seviyesindedir (DPT, 1995: 12-13,23,25).

İyi eğitimli, genç, milli değerleri özümseyen, evrensel değerlere açık, bilgi üretimine katkıda bulunabilen ve bilgiyi yaratıcı şekilde kullanabilen insangücünü ekonomide verimlilik ve refahı arttırmak için yetiştirmek gerekmektedir (DPT, 1995: 20). Yedinci planda en önemli sektör eğitim sektörü, amaç ise bilgi çağı insanını yetiştirmektir. Eğitim bu planda bir bütün olarak ele alınmış, eğitimle ilgili kararlar, reform adı altında toplanmıştır. İşyeri ile okul bütünlüğüne dayalı, ehliyet kazandırıcı meslek eğitimi sistemi, insangücünün eğitim düzeyinin uluslararası rekabet gücünü geliştirecek biçimde geliştirilmesi, eğitim ve öğretimdeki program, yönetim, teknik, araç ve gereçleri ile kalkınma amaçlarının evrensel ölçülerle yeniden düzenlenmesi, üniversiteye yönelimin düzenlenmesi ve yığılmaların engellenmesi için, özel dershanelerin mesleki ve teknik eğitim vermesi ya da ortaöğretim veya yükseköğretim kurumlarına dönüşmesi, uluslararası rekabet gücünün artırılması için gereken insangücünü sağlamak adına yükseköğretimde mesleki-teknik eğitime önem verilmesi, mesleki-teknik eğitimin dünya standartlarına ve sertifikasyon sistemine kavuşturulması, bilgi, beceri ve teknolojik bilginin okulda verilip, işyerinde uygulanması ve hizmet içi eğitim, öğretmen ve öğretim üyelerinin sayı ve niteliklerinin artırılması, üniversitelere bilimsel özerklik kazandırılıp, üniversitelerin bürokratik ve merkeziyetçi yapıdan kurtarılması, üniversiteler arası rekabetin artırılması, üniversite ve fakülte yetkilerinin artırılması, öğrenci, araştırma görevlisi ve öğretim üyelerinin yönetime katılması, teknoloji destekli eğitime, kitle eğitimine ve uzaktan öğrenime önem verilmesi, yükseköğretim okullaşma oranının %31 seviyesine çıkarılması, yedinci planın amaçları arasındadır(DPT, 1995: 26-30).

Yedinci Plan sonunda yükseköğretim okullaşma oranı %27,8 seviyesine ulaşmış, fiziki altyapı ve insan gücü eksiklikleri, eğitim kalitesini olumsuz etkilemiş, yeni teknolojilerin kullanım ve yaygınlaştırılması yeterince sağlanamamış, mesleki eğitim programları, iş piyasasının ihtiyacına uygun ilerleme sağlayamamış, yükseköğretime girişte tek aşamalı (ÖSS) sınav sistemine geçilmiştir (DPT, 2000: 14-15). Yükseköğretimdeki geçişteki yığılmalar önlenememiş, eğitimde fırsat eşitliği sağlanamamış, yeni kurulan üniversitelerin öğrenim elemanı teminindeki sıkıntılar giderilememiş, yükseköğretim kurumları bürokratik ve merkezi yapıdan kurtarılamamış, üniversitelerin kendi içlerinde ve diğer üniversitelerle rekabeti sağlanamamış, üniversite ve fakültelerin yetkileri arttırılamamış, üniversite sanayi iş birliği yeterince sağlanamamış, bilimsel özerklik ve öğretim üyeleri ile araştırma görevlilerinin yönetime katılmaları sağlanamamıştır (DPT, 2000: 81-82).

Sekizinci Plan'ın amaçları, bilim ve teknoloji üretebilen, becerili ve üretken bilgi çağı insanı yetiştirmek, hayat boyu öğrenme yaklaşımını benimsemek, piyasa meslek standartlarına uygun, üretime dönük, fırsat eşitliği sunan eğitim sistemine ağırlık vermek,

bilgisayar teknolojisinden azami ölçüde yararlanmak, uzaktan eğitim ve ileri teknoloji eğitim yöntemleri uygulamak, öğretim üyeliğini cazip hale getirmek ,öğretim üyelerinin niteliklerini arttırmak ve öğretim elemanı ihtiyacını karşılamak, performans ölçümüyle bölgeler arası dengesizlikleri gidermek, öğretim üyesi istihdamı ve eğitim kurumlarının yeterli düzeye getirilmesi için finansman kaynaklarını geliştirmek, eğitimin yaygınlaştırılmasında özel sektör, gönüllü kuruluşlar ve mahalli idarelerin katkısını sağlamak, meslek yüksek okullarında uygulamalı eğitim sağlamak, yükseköğretimde bürokratik ve merkeziyetçi yapıyı değiştirmek, rekabeti sağlamak, özerkliği güçlendirmek, uzun dönemli planlama ve koordinasyonu sağlamak, yetenek ve ilgiye uygun programlara yerleştirilmeyi sağlanacak şekilde, yüksek öğretime giriş sistemini düzenlemek, etkin bir harç-burs-kredi sistemi kurmak, ödeme gücüne göre öğrencilerden alınan eğitime katkı paylarını yükseköğretim finansmanında kullanmaktır. Planın okullaşma oranına dair hedefi plan dönemi sonunda %37,3, 2023 yılında ise %50'dir (DPT, 2000: 23,82-84).

3.2.3 2000'lerde Yüksek Öğretim Hedefleri ve Üniversitelerin Çoğalması

Sekizinci Plan sonunda işgücü içindeki yükseköğretim ve fakülte mezunlarının oranı yükselmiş, genel işgücü eğitim düzeyi de yükselmiş fakat AB ortalamasına göre düşük kalmış, eğitim işgücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmış, ara eleman temin sıkıntısı yaşanmasına rağmen, bilişsel yetenekleri yüksek öğrencilerin mesleki eğitimi tercih etmemesi, mesleki eğitimin niteliklerinin eksik olması ve programların güncellenmemesi, nitelikli öğretmenlerin yetersizliği gibi nedenlerle mesleki eğitim mezunlarının işsizlik oranı yüksek kalmış, çözüm için modüler sisteme yönelik çalışmalara başlanmış, meslek standartlarına dayalı, tutarlı ve güvenilir bir sınav ve belgelendirme sistemi oluşturulamamıştır (DPT, 2006: 38-39). Yükseköğretime olan yoğun talep daha da artmış, 2006 yılında bu sebeple 15 yeni devlet üniversitesi kurulmuş, bilgi ve teknoloji kullanımı yaygınlaştırılmış, fiziki altyapı, donanım, öğretmen ve eğitim nitelikleri geliştirilmesi yetersiz kalmış, yükseköğretimdeki merkeziyetçi yapı ve kalite sorunları, yükseköğretimde rekabet ve toplum ihtiyaçlarına yanıt verme kapasitesini olumsuz etkilemeye devam etmiş, sınav odaklı eğitim sistemi, beklenen sonuçlara ulaşılamamasına, kaynakların verimsiz kullanılmasına, aileler ve öğrencilerde mali, sosyal ve psikolojik sorunlara neden olmuştur. Okullaşma oranı yükseköğretimde %38,4 düzeyinde gerçekleşmiştir. (DPT, 2006: 40-41,63).

Dokuzuncu Plan döneminde eğitimin iş gücü talebine duyarlılığının artırılması için işgücü piyasasına ilişkin bilgi sistemleri geliştirilecek, eğitim ve işgücü piyasası daha esnek bir yapıya kavuşturulacak, işgücü piyasası ihtiyaç analizleri yapılacak, insangücü arz talep

eğilimlerini belirlemek amacıyla hane halkı eğitim, istihdam, meslek verileri üretilecek, ekonominin talep ettiği alanlarda insangücü yetiştirilecek, mesleki ve teknik eğitimde modüler, esnek bir yapıya geçilecek ve ekip halinde çalışabilen, karar verip, sorun çözebilen, sorumluluk alabilen, piyasanın gerektirdiği nitelikte öğrenciler yetiştirilecek, OSB'lerde hizmet kurumları ve özel sektörle işbirliği yaygınlaştırılacak, işletme ve sivil toplum kuruluşlarının nitelikli işgücü yetiştirme faaliyetleri desteklenecek, Ulusal Mesleki Yeterlilik Sistemi çalışmaları tamamlanıp, bu sisteme uygun mesleki eğitim yapısı geliştirilecek, okullaşma oranı yükseköğretimde %48 seviyesine çıkarılacaktır (DPT, 2006: 62,84-85). Eğitim etkin, erişilebilir, fırsat eşitliğine dayalı, yaşam boyu eğitim yaklaşımlarıyla, üretken, yaratıcı, yüksek derece bilgili ve becerili, bilgi çağı insanını yetiştirme konusunda geliştirilecek, öğretmen açıklarını kapatmak için üniversite kontenjanları arttırılacak, öğretim üyesi açıkları için, yurt için yurt dışı programlara devam edilecek, bilgi ve iletişim teknolojisi yaygınlaştırılacak, yükseköğretim finansman kaynakları çeşitlendirilecek, öğrenci katkı payları, başarılı öğrencilere burs ve kredi sağlanması şartıyla arttırılacak, etkin kalite değerlendirme ve denetim sistemi kurulması şartıyla, özel kesimin yükseköğretim kurumu açabilmesine imkan verilecek, yükseköğretime giriş sistemi öğrencileri bilgilendiren, ilgi ve yeteneklerini değerlendiren, okul başarısına dayalı ve müfredatla uyumlu hale getirilecek, Yükseköğretim Kurulu koordinasyon, planlama ve standart belirlemeden sorumlu olacak, yükseköğretim kurumları idari ve mali özerklik kazandırılarak rekabetçi yapı desteklenecek, eğitimin kalitesini arttırmak için kalite güvence sistemi kurulup, performans ölçümüne dayalı model geliştirilecek, eğitim kurumlarının yetki ve kapasiteleri arttırılacaktır (DPT, 2006: 85-87).

Dokuzuncu plan sonunda, bu dönem boyunca yoğun talebin karşılanması amacıyla, 36 devlet, 41 vakıf üniversitesi kurulmuş, 2013 yılında üniversite sayısı 170'e ulaşmış, yükseköğretim ülke geneline yaygınlaştırılmış, örgün eğitimde okullaşma oranı brüt %42,9, toplamda ise 81,6'ya ulaşmış, eğitim ve araştırma kalitesindeki sorunlar nedeniyle, rekabet ortamı sağlanamamış, üretkenlik ve toplum ihtiyaçlarına cevap verme kapasitesi olumsuz etkilenmeye devam etmiş, eğitim düzeyi artmış fakat OECD ve AB ortalamasının altında kalmış, işgücü piyasasının taleplerini karşılayamamış, eğitilmiş gençlerin işsizlik oranlarındaki düşüş sınırlı kalmış, öğrenme ortamlarının arttırılması, öğretmen yetiştirme ve geliştirme sisteminin yeniden yapılandırılması, kariyer gelişim ve performans sisteminin oluşturulması, izleme ve değerlendirmede etkinlik sağlanması, akademik personelin nitelik ve niceliğinin arttırılması, bilgi ve teknolojinin entegrasyonu, eğitim istihdam ilişkisini güçlendiren

mekanizmaların etkinliğinin artırılması ihtiyaçları eğitim kalitesinin yükseltilmesi ve bölgeler arası başarı düzey farklılıklarının azaltılması kapsamında devam etmiştir (KB, 2013: 30-31).

Onuncu planın amacı özgüven ve sorumluluk sahibi, girişimci ve yenilikçi, bilim ve teknolojiyi kullanan ve üreten, bilgili, becerili, üretken bilgi çağı insanını yaratmak, yükseköğretimde, bilgiyi ürün, teknoloji ve hizmete dönüştürebilen, idari, mali ve akademik olarak özerk, küresel ölçekte rekabetçi bir sistem oluşturmaktır. Bu yolda bireylerin kişilik ve kabiliyetlerini geliştiren, piyasa ile uyumunu güçlendiren, fırsat eşitliği ve kalite odaklı, hayat boyu öğrenmeye dayalı şekilde eğitim sistemi dönüştürülmeye devam edilecek, sportif, sanatsal ve kültürel aktivitelerin olduğu, bilgi ve iletişim teknolojilerine entegre, sınav odaklı olmayan, bireysel farklılıkları gözetilen, programlar arası esnek geçiş sağlanabilen bir dönüşüm programı uygulanacak, öğretmen yetiştiren fakülte ve okullar arası ilişki güçlendirilecek, öğretmenlik daha cazip hale getirilecek, öğretmen yetiştirme ve geliştirme sistemi, öğretmen ve öğrencilerin yeterliliklerini, kişisel, mesleki ve kariyer gelişimini esas alan, performansa dayalı hale getirilecek, özel sektörün eğitim kurumu açması, özel kesim ve meslek örgütlerinin mesleki eğitim sürecine idari ve mali yönden katılımı özendirilecek, teknoloji altyapısı geliştirilecek, eğitim ile işgücü piyasası uyum, iş yaşamının gerektirdiği beceri ve yetkinlik kazandırılacak, girişimcilik kültürü benimsenmesi sağlanacak, mesleki ve teknik eğitimde okul işletme ilişkisi orta ve uzun vadeli olarak arttırılacak, mesleki ve teknik eğitimde uygulamalı eğitime ağırlık verilecek, yükseköğretim sistemi, hesap verilebilir biçimde özerk, performans ve kalite odaklı, rekabetçi bir yapıya dönüştürülecek, Yükseköğretim Kurulu, standart belirleme, planlama ve koordinasyondan sorumlu olacak yapıya getirilecek, yükseköğretimde kalite güvencesi sistemi oluşturulacak, yükseköğretim kurumlarının sanayi ile işbirliği içinde teknoloji üretimine önem veren, çıktı odaklı bir yapıya dönüşmesi teşvik edilecek, girişimcilik faaliyetleri ve gelir kaynakları çeşitlendirilecektir (KB, 2013: 31-33).

Onuncu kalkınma dönemi boyunca eğitimde beşerî ve fiziki altyapı güçlendirilmiş, öğretmen sayıları arttırılmış, okullaşma oranı arttırılmış, derslik başına öğrenci sayısı azaltılmış, özel öğretim payının arttırılması için eğitim desteğine devam edilmiş, yükseköğretime erişim ve altyapı ihtiyaçlarının karşılanması geliştirilmiş, idari ve mali olarak özerk Yükseköğretim Kalite Kurulu oluşturulmuş, yükseköğretimdeki uluslararası öğrenci sayısı 2015-2018 arasında 73 binden 148 bine çıkarılmıştır. Yükseköğretimdeki kontenjanların eğitim istihdam ve arz talep dengesine göre belirlenmesi, yükseköğretim sisteminin uluslararası düzeyde rekabet gücünün ve hesap verilebilirliğinin güçlendirilmesi ihtiyaçları devam etmektedir (SBB, 2019: 25).

On birinci planda eğitime dair temel hedef tüm bireyleri kapsayan, hayat boyu öğrenme imkanlarını sağlayan sistemle, düşünen, algılayan, problem çözen, özgüvenli, sorumluluk alabilen, girişimci, yenilikçi, teknolojiye yatkın, üretken ve mutlu birey yetiştirmektir. Bu amaçla eğitimde fırsat eşitliği sağlanacak, tekli eğitime geçilecek, ilave derslikler açılacak, devamsızlık oranları azaltılacak, ilgi ve yeteneklere uygun tasarım ve beceri atölyeleri kurulacak, okulların nitelik ve imkanları arttırılacak, akademik ve sosyal gelişim için öğrencilere destek programları uygulanacak, kalite güvence sistemi oluşturulacak, küresel gelişme ve ihtiyaçlara göre eğitim, öğretim içerik ve programları hazırlanacak, esnek ve modüler öğretim programına geçilecek, matematik ve Türkçeye önem verilecek, fiziki altyapıların, programların, materyallerin, bütünleştirme uygulamalarının ve rehberlik hizmetlerinin standartları yükseltilecek, üniversitelerde zeka ve yetenek tanılama ve izleme merkezleri kurulup, zeka ve yetenek testlerinin niteliği geliştirilecek, veriye dayalı politikalar ve etki analizleri yapılacak, öğrencilerin akademik ve diğer faaliyetleri e-dosya ile kayıt altına alınacak, ölçme ve değerlendirme sistemi yeterlilik temelinde etkinleştirilecek, buluş, patent, faydalı model başvuruları teşvik edilecek, lisansüstü düzeyde mesleki uzmanlık ve gelişim programları açılacaktır. Mesleki ve teknik eğitimde hizmet içi eğitimler iş ortamlarında gerçekleştirilecek, sektör talepleri ve teknoloji doğrultusunda mesleki ve teknik alan ve programları güncellenecek ve üretime yönelik yapısal dönüşüm ile istihdam seferberliğine başlanacak, mesleki ve teknik eğitim ile işgücü piyasası arasındaki bağ vasıflı eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla güçlendirilecek, iş birliği protokolleri arttırılacak , bu eğitim özendirilip, buradan mezun olanlara istihdam önceliği verilecek, meslek liseleri ve yüksek öğretim kurumları program, yönetim, insan kaynakları, finansman ve fiziki altyapı bakımından başta OSB'lerde olmak üzere birbirini destekleyecektir. Yükseköğretimde çeşitlilik arttırılacak, sadece kadınların girebileceği kadın üniversiteleri açılacak, nitelikli, küresel derecede rekabetçi, kalite odaklı bir hale getirilecek, 2023 yılında en az 2 üniversitemizin Dünya sıralamasında ilk 100, 5 üniversitemizin ilk 500'e girmesi sağlanacak, plan döneminde doktora mezun sayısı yılda ortalama 15 bin düzeyine çıkartılacak, açık erişim altyapılarıyla uyum sağlanarak dijital çağa ayak uydurulması, bilgiye kolay ulaşım, bilim uygulamalarının haya geçişi sağlanacak, akademik personelin atama ve yükselme kriterleri yükseltilecek, kontenjanlar sektörel ve bölgesel beceri ihtiyaçlarına, kapasiteler arz talep dengesi ve programların doluluk oranlarına göre belirlenecek, mezun üniversite işbirliğini güçlendirmek için mezun izleme sistemi kurulacak, bu kurumların eğitim, araştırma ve yenilik çıktıları düzenli takip edilecek, özel üniversite mevzuatı hazırlanacak, yükseköğretimin uluslararasılaşma düzeyi arttırılacak, uluslar arası erişim kolaylaştırılıp, uluslar arası öğrenci

sayısı arttırılacak, nitelikli yabancı akademisyenlerin istihdamı arttırılacak, vakıflara ait yükseköğretim kurumlarının eğitim öğretim süreçleri, akademik ve idari yapılanmaları, denetleme ve mali hususları konularında düzenlemeler yapılacak, bu üniversitelerdeki personelin mali ve sosyal hakları geliştirilecek ve araştırma görevlisi sayısı arttırılacak, özel üniversite mevzuatı hazırlanacaktır. (SBB, 2019: 126-131). Kadınların sosyal ve ekonomik hayatta güçlenmelerine yönelik eğitimlere önem verilmiş, bu sebeple yükseköğretime ait kadın okullaşma oranları üzerinde durulmuş, 2018 yılında %47’4 olan oranın 2023 yılında %60’a çıkarılması amaçlanmıştır (SBB, 2019: 140-141).

3.3 Politikaların Niteliksel ve Niceliksel Yönelimi

Kalkınma planlarında, yükseköğretimle ilgili politikalar, doktora mezun sayısının yılda ortalama 15 bin düzeyine çıkarılması, üniversitenin önündeki yığılmaları önlemek için yeni üniversiteler açılması, okullaşma oranının devamlı arttırılması ve eğitimin niteliklerinin işgücü piyasasına uymaması, güncellenmesinin gerekliliği gibi nicel ve nitel sorunları ele almaktadır.

İzlenen yol, sürekli daha fazla sayıda bireyin beşerî sermayeye sahip olması, piyasanın gerektirdiği bilgi ve becerileri kazanması ve bu amaçların gerçekleştirilmesinde ortaya çıkan problemlerin iyileştirilmesi yoluyla istihdam sorununun çözüleceği tezi üzerinedir. Sorun tek taraflı bir bakışla, öğrenim sistemi, öğretim elemanlarının niteliği, müfredat ve okullaşma oranı üzerine yoğunlaşmıştır. Yapılan iyileştirmelerin çözüm getirmediği, ara eleman sıkıntısı yaşanan sekizinci plan döneminde mesleki eğitim mezunlarının yüksek bir oranının işsiz kalması bilişsel düzeyi yüksek öğrencilerin bu bölümleri tercih etmemesine dahi bağlanmıştır. Neoliberal ekonomik sistemin yarattığı istihdamın olanaklarının, aslında her birey için yeterli iş fırsatını ortaya çıkarmakta olduğu gibi bir durum, adeta en baştan kabul görmüş, sorun istihdam yaratma kabiliyetinden başka her türlü nedene bağlanabilmektedir.

Erdoğan’ın 2019-2020 Yükseköğretim Akademik Yılı Açılış Töreni’nde söylediği “her üniversite mezunu iş bulacak diye bir şey yok” sözü⁸, kalkınma planlarının eksik yönünü tamamlamakta, devletin nitelik elde edilmesine rağmen işsiz kalınması sorununa olan tavrını ve amaçlanan işgücü piyasasını açık bir dille ifade etmektedir. Neoliberal politikaların ortaya çıkardığı sonuçların, yeterli istihdamı sağlayıp sağlayamaması, eğitim görmüş her bireyin eğitim aldığı alanda çalışabilmesi ya da çalışamaması, önemli ya da sorgulanmaya açık görülmemektedir. Devlet sosyal devlet statüsü taşımasına rağmen, böyle bir planlama yapma

⁸ “Erdoğan’ın ‘Her üniversite mezunu iş bulacak diye bir şey yok’ sözlerine CHP’den tepki”. <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/erdoganin-her-universite-mezunu-is-bulacak-diye-bir-sey-yok-sozlerine-chpden-tepki-5342213> (erişim tarihi:03.03.2022).

zorunluluğu hissetmemektedir. Amaç, ne olursa olsun yaratılabilecek en üst kapasitede beşerî sermaye sahibi bir nüfus yaratmaktır, zira bu nüfus eğitim aldığı alanlarda istihdam edilse de edilmese de topluma (gerçekte sermayeye) fayda sağlayacaktır.

Bu nedenlerle yükseköğretim okullaşma oranı ve üniversite sayılarının artırılması, kalkınma planlarında, olası istihdam olanaklarından kopuk biçimde önem ve öncelik arz etmektedir.

Üniversite sayılarının artırılması, nitelikli ucuz işgücü piyasası oluşturmasının yanı sıra hem yerel hem de toplumsal düzeyde farklı işlevler de görmektedir. İşsizliği gizlemek, siyasal popülerite elde etmek amacıyla yerel ekonomileri canlandıracak öğrenci müşteriler yaratmak ve toplumsal yeniden üretimi sağlamak, bu işlevlerin bir kısmını oluşturmaktadır.

Resmi raporlarda ya da strateji belgelerinde yazmamakla, resmi olarak açıklanmış olmamakla birlikte YÖK ve TÜBİTAK gibi kurumlar tarafından benimsenen, kamu görevlileri ve siyasi parti yetkilileri tarafından dile getirilen "Her İle Bir Üniversite" adlı bir proje yürütülmektedir. 1980'li yıllarda açılmaya başlanan vakıf üniversiteleri ve 2000'li yıllarda açılmaya başlanan devlet üniversitelerini kapsayan bir süreçle başlamıştır. Akademik yaygın ve atıfların artması, patent ve yerli sınai hak tescil sayılarını arttırmak, teknoloji ve OSB'leri bilimsel çekim merkezleri haline getirmek gibi amaçlarla yapıldığı ileri sürülen proje, siyasi yetkililerin açıklamalarına göre de öğrencilerin yaşamlarını idame ettirdiği şehirlerden ayrılmadan yükseköğretimlerine devam etmelerini amaçlamıştır (Yalçıntaş ve Akkaya, 2019: 791-792).

Türkiye'deki üniversite sayısı 1970'li yıllarda 18'dir. 1981 yılında Yükseköğretim Kurulunun kurulmasıyla, bu sayı hızla artmış ve ilk vakıf üniversitesi 1984 yılında kurulmuştur. Devlet üniversitelerinin sayısı 2003 yılında 53'e yükselmiş, 2018 yılında ise bu sayı 129 olmuştur. Vakıf üniversitelerinin kurulması 1988 yılında tekrar başlamış, 1998 yılında büyük bir artış göstermiş, vakıf üniversite sayısı 3'ten 14'e yükselmiştir. 1998-2018 yılları arasında ise 58 yeni vakıf üniversitesi açılmış toplam vakıf üniversitesi sayısı 72 olmuştur (YÖK, 2019:10,16). Bazı vakıf üniversiteleri darbe teşebbüsü ve terörle mücadele kapsamında alınan tedbirler gereğince kapatılmış bazı üniversiteler eğitim maliyetini karşılayamadığı için kapanmış bazıları ise meslek yüksek okulluğundan fakülterle dönüştürülmüştür. Sonuç olarak 2022 güncel verileriyle Türkiye'de 129 devlet, 74 vakıf üniversitesi ve 4 vakıf meslek yüksek okulu bulunmaktadır.⁹

⁹ <https://istatistik.yok.gov.tr/> (erişim tarihi: 6.04.2022).

Üniversitelerin ve üniversite öğrenimi görenlerin sayısının sürekli olarak arttırılması işsizliği azaltmamış, tam tersine, İkinci Bölüm’de yer alan Tablo 2.3’te görüldüğü gibi, üniversite mezunları arasındaki işsizlik oranının artmasına yol açmıştır.

Bir yerleşim yerine üniversite açmanın farklı getirileri bulunmaktadır. Bu getiriler o kadar cezbedici olabilmektedir ki, bir ilin valisinden belediye başkanına, sermaye gruplarının önde gelenlerinden esnafına kadar birçok farklı kesimin, şehirlerine bir üniversite kurulması için bir araya gelebilmesine, bir vakıf açıp karşılıksız bu vakıfa parasal destek sağlamalarına, bu illerin vekillerinin seçmenlerin isteklerini meclise taşımalarına, siyasi popülerite sağlamak adına üniversite kurma sözlerinin verilmesine neden olabilmektedir. Bu cezbedicilik bilime olan ilgi ve alakadan ya da bilime olan hasretten kaynaklanmamaktadır. Bir ile kurulan müstakil bir üniversite, o ildeki esnafa, otobüs şirketlerine, otobüs sahiplerine, ev sahiplerine yaklaşık 21 bin potansiyel müşteri (öğrenci) kazandırmak, yaklaşık 1000 akademisyen ve o ile yılda yaklaşık 11.564.630 TL yatırım yapılması anlamına gelmektedir (Kaynar ve Parlak, 2005: 9-13).

Üniversiteli işsizliğin yüksek olduğu Türkiye’de 2022 yılında alınan bir kararla üniversite seçimi yapmak için gerekli olan puan sistemi kaldırılmış, üniversite düzeyinde eğitim görmek için gerekli olan minimum gereklilikleri taşımayan öğrenciler de ‘müşteri geri çevrilmez’ edasıyla sisteme dahil edilmiştir. İstihdam yaratmak yerine problemi beşerî sermaye eksikliğinde bulma ve her mezun olanın istihdam edilmek zorunda olmadığı düşünceleri temelinde, boş kontenjanları doldurma amacı güden, plansız bir yükseköğretim sistemi, yerel ekonomiler ile siyasi popüleriteyi arttırmak ve bu nüfusu işsizlik verilerinden en az 4 yıl daha uzak tutmak için kullanılan bir araç olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Geç kapitalistleşen ülkelerde, metalaşmaya başlayan üniversiteler, iş güvencesinde yoksun olarak işsizliği gizleme işlevi görmekte ve bu üniversiteler, belirli bilim ve teknoloji alanlarında aynı gelişme aşamasında olmadığı gibi, sistem içinde de eş değerde olmayan, kademelenmiş biçimde bulunmaktadır. Öğretim üyesi ihtiyacı ve öğretim kalitesi göz ardı edilerek yaygınlaştırılan üniversiteler alt kademeyi oluştururken, bu üniversitelerden diploma alanların, diploma aldığı alanlarda iş bulma durumu göz önüne alındığında, bireylerin nitelik düzeylerini geliştirerek ücretlerin düşme eğilimine girmesini sağlamaktadır. Üniversiteler bir yandan işsizliği gizleme, ücretlerin düşmesi görevlerine uygun davranmakta bir yandan da toplumun çoğunluğunu oluşturan iş gücü ile nitelikli emek ve bilim-teknoloji üretimi için toplumun farklı kesimlerini kapsamaktadır (Narin, 2010: 37).

3.3.1 Bilimsel Saygılıktan Reklamcılığa

Eş değerde olmayan ve kendilerini bilimsel olarak ön plana koyamayan üniversiteler, önceliği iş beklentisi olan, diplomada yazan üniversitenin iş bulma açısından önem arz ettiğinin ve üniversiteler arası kalite farkının bilincindeki öğrenciler tarafından tercih edilmemektedir. Bu durum kalitesini arttırmayan fakat piyasaya endekslenmiş, istihdam edilebilecek bireyler yetiştirmek yerine girişimci gibi hareket eden üniversiteleri, öğrenci çekmek adına daha kolay olan reklam verme yoluna itmektedir.

“Bir sınav... 2 milyon öğrenci. Sadece 415 kazanan. 415 kahraman burada eğitim görecek. 415 kahraman arıyoruz.”, “Keyfine bak, sen yaparsın!”, “Şu anda ne mi yapıyorum? Hem öğreniyorum hem eğleniyorum.” (Aytulu, 2014), gibi üniversite kurumlarının bilimsel saygınlığını zedeleyen sloganlarla, şık kampüs, büyük derslik, parlak ışıklar, modern binalar ile öğrencileri ikna etmeye çalışan, Afrikalı ve başörtülü öğrenci görüntüleri ile toplum değerlerini sömürmekten geri durmayan, uluslararası olunduğu ve çeşitliliğin kucaklandığı imajını bu şekilde vermeye çalışan, bilimsellik ve araştırmalarını vurgulamak yerine gençleri bir müşteri edasıyla gören, toplumsal fayda, üniversite-toplum ilişkisinden çok, bireysel başarı ve bireysel mutluluğu ön plana koyan, akademik başarıya ve akademik eğitim almaya meyilli olmayan, popüler kültürden, televizyon şovlarından, ünlülerin hayatından, modadaki trendlerden etkilenen öğrencilere adeta kolay bir şekilde diploma sahibi olmanın, çok fazla çalışmadan hem öğrenip hem de iyi vakit geçirmenin mesajını veren reklamlar ortaya çıkmıştır¹⁰.

YÖK’ün 2021 yılında yayımladığı verilere bakıldığında 2019-2020 yılları arasındaki istatistiklere göre 68 üniversitenin toplam reklam harcamalarının tutarının 122 milyon 670 bin 835 TL iken, bu üniversitelerin kütüphanelerine yapılan harcamaların tutarının 100 milyon 170 bin 633 TL olduğu görülmektedir. Yani toplam reklam harcamaları, toplam kütüphane harcamalarından %22,46 daha fazladır. 68 üniversitenin 48’inin reklam harcamaları kütüphane harcamalarından fazlayken, 28’inin reklam harcamaları, iç kaynaklı AR-GE harcamalarından daha yüksektir. Yine bu üniversitelerin 39’unun reklam harcamaları, kütüphane harcamalarının en az 1,5 katı, 31’inin en az 2 katı, 22’sinin en az 3 katı, 15’inin en az 5 katı, 6’sının en az 15 katı, 10’unun harcamaları ise en az yarısı kadardır. Göze çarpan harcamalara bakıldığında, 1 üniversitenin 1 milyon 67 bin 219 TL reklam harcaması yaparken hiç kütüphane ve ar-ge harcaması yapmadığı, bazı üniversitelerin reklam harcamalarının yaklaşık 12,16,19,20,35,44 katı kadar harcama yaptığı görülmektedir. Reklam harcamalarının iç kaynaklarla karşılanan ar-ge harcamalarına oranına bakımından ise, 17 üniversitenin reklam

¹⁰ Erbil, F., “Vakıf Üniversiteleri Tanıtım Filmlerine Dair Kısa Bir Analiz”. https://www.academia.edu/34719449/Vakif_Universitesi_Reklamlari (erişim tarihi:19.03.2022).

harcamaları ar-ge harcamalarının en az 1,5 katı, 12'sinin en az 2 katı,10'unun en az 3 katı, 8'inin 4 en az katı,6'sının ise en az 5 katıdır (YÖK, 2021,61-62).

3.3.2 Teknolojiye Odaklanma

Teknoloji ve bilgi, üretimin hangi boyutta ne hızla gerçekleşeceğini belirleyen en önemli etkidir. Teknolojiyi savunan görüşlerin kabul ettiği bir gerçek vardır ki, teknoloji geliştikçe üretim artmakta, üretim arttıkça çalışma saatleri, çalışma koşulları, gelir gibi koşullar iyileşmekte, kısacası refah artmakta diğer bir yandan da bilimsel bilgi herkes tarafından yararlanılan bir fayda sağlamaktadır. 1970'li yıllarda sanayi toplumunun geride kaldığına, boş zaman ve otomasyonun artacağına ve refaha vurgu yapan kitaplar oldukça revaçtaydı. Fakat bilim olumlu yanları olmasına karşın, üretim sürecindeki güç dengelerinin, onun üstündeki haklarını kullanım biçimlerine göre bir yönelim içine girmiş, meta amacı güdülen bilim ne çalışma saatlerini kısaltmış ne de tüm toplumun yararlanabildiği bir hâl almıştır. Krizlerin etkilediği sermaye için bir çıkış kapısı haline gelen bilim ve teknoloji, sermayenin bilimsel araştırmaların hepsini kapsayacak gücünün olmadığı noktalarda, devletten destek aldığı bir alan haline gelmiştir (Narin, 2010: 35).

Kalkınma planlarında, bilimin genel refahı arttıracığı teziyle, teknoloji üretimi ve uluslararası rekabet edilebilirlik konularının üzerinde durulmuş, fakat bunların nasıl gerçekleşeceği konusu hiçbir zaman net olarak adımlandırılmamıştır. Teknoloji her ülkenin bir yarış pistinde ilerleyip, sonunda aynı yere varıp aynı konuma ulaşabileceği ya da paralel hareket edebildiği bir olgu gibi değerlendirilmektedir. Gelişmiş ülkelerin, gelişmiş teknolojilerinin daha fazla katma değer veren teknolojiler üretilmeden ve bu ülkelere üretimleri bu yöne kaydırma kararı alınmadan, gelişmekte olan ülkelere bir lütuf gibi sunulacağı ya da bu piyasalara giriş yapmak isteyenleri olumlu karşılayacağı fikri gerçek dışıdır. O yüzden ki bir üretim alanında uluslararası düzeyde rekabet edebilmek, başka ülkelerin henüz gerçekleştirmediği bir teknolojiyi üretip, piyasayı teknik bilgi ile domine edebilmekten geçecektir. Hali hazırda büyük sermaye ve on yıllardır gelişen teknolojilerin olduğu bir piyasada rekabet etmeyi düşlemek, gerçekçi görünmemektedir. Yerel düzeyde gelişim de bir yandan toplumun refahını arttıracak üretime yönlendirilerek dışa bağımlılığı azaltıp, bir yandan da yerel üreticileri dış piyasa koşullarından korumaktan geçmektedir. Fakat neoliberal politikalarla, yabancı sermayelerin yerel piyasadaki her türlü kâr fırsatını istila etmesinin önünü açmak, ekonomik bağımsızlığı elinden alınmış, kendi kendine yeten miktarda üretim yapamayan, katma değeri olmayan üretim tarzına sahip bir ülke haline gelmenin önünü açacaktır. Devletin her türlü piyasadan çekilmesi, yabancı sermayenin de her

piyasaya rahatça giriş yapması, teknik bilgiyi üretecek bireylerin ya da üretilen bilimin de yabancı sermayenin gözetimine girmesi, dış piyasa aktörleri tarafından kolayca istihdam edilebilmesi sonucu doğuracaktır.

Ekonominin sanayiye bağlı hale gelmesi, diğer bir yandan da gelişmiş ülkelerin takipçisi olma durumu söz konusu olduğunda, eğitimde devamlı olarak gelişmiş ülkeleri, geriden takip etme ve gelişmiş ülkelerin seviyelerine gelememe durumuna da yol açabilecektir. Bu durum gelişmekte olan ülkenin sanayi yapısını, gelişmiş ülkenin sanayi yapısına bağımlı kılacak ve eğitimi de bu ülkelerin boyunduruğu ve sanayi yapısının denetimi altına alınması sonucunu doğuracaktır (Uçkaç, 2019: 804).

3.4 Üniversitelerin Resmi Politikalar Neticesindeki Yapısal Değişimi

3.4.1 Neo-liberal Özerklik

Bir kamu kurumunun özerkliği, özerklik kavramının ne ifade ettiği, yükseköğretim hizmetinin kamusal olup olmadığı, özerkliğin amacının ne olduğu, üniversitenin ne olduğu gibi sorulara verilecek yanıtlar, özerklik kavramını açıklanması zor bir hale getirmektedir. Farklı ülkelerde, farklı dönemlerde, toplumların kendilerine özgü farklı tarihsel koşullarına uygun olarak farklı özerklik tanımları ortaya çıkmış, buna istinaden üniversitelerle ilgili sorunlara da farklı çözümler getirilmiştir. Türkiye’de ise bu ayırmadan farklı olarak, kendi tarihsel gelişimi ve koşullarından bağımsız şekilde, başka ülkelerin çözümleri uygulanmakta, bu yüzden üniversitelere ilişkin sorunların çözümü noktasında yetersiz kalınmaktadır (Bingöl, 2012: 41).

Üniversitelerin amaçları incelendiğinde, orta çağ üniversitelerinin amacı eğitim vermek, 16. yüzyıldan sonraki ilk modern Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinin amacı ulus devlete hizmet etmek, 19. yüzyıl Amerikan üniversitelerinde ulus devletin bireylerine hizmet etmek (demokratikleşme), Alman üniversitelerinde ise araştırma yapmak, Amerika’nın global bir güç olmasından sonra ise bu ülkede kamu hizmeti vermek olmuştur. 20. yüzyılda ise eğitim, araştırma, ulusallaşma, demokratikleşme ve kamu hizmeti olarak 5 temel misyon üzerinde durulmaktadır (Antalyalı, 2007: 37).

Özerklik, akademik olarak çok tartışılan, açıklanması açısından tam bir fikir birliğinin oluşturulamadığı bir kavram halindedir. Genellikle kurumsal olarak ele alınmakta, bir topluluk ya da kuruluşun kendini yönetme hakkına sahip olması, bu hakkın kastedilen topluluk ya da kuruluşa tanınması, yine kastedilen toplulukların üstlendiği hizmetleri ve bu hizmetlere dair düzenlemeleri kendi kararlarıyla yapabilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Üniversitenin karşılaştığı olumsuzlukları göz önünde bulundurarak yapılan bir tanıma göre

ise, üniversitelerin kamu kurumu olarak hizmet ettiği ülkelerde, merkezi yönetim ve siyasi otoriteye karşı, özel kurumlar olarak hizmet ettiği ülkelerde ise merkezi yönetim ve siyasi otoriteye ek olarak sermayeye de karşı özerk olması, kendi kaynakları üzerinde tasarruf hakkının olması, kendi kuralları üzerinde söz sahibi olması, akademik olan ya da olmayan hizmetleri kendi organları aracılığıyla yürütmesi olarak değerlendirilmektedir. Bir başka tanıma göre de, rektörlerin ve diğer üniversite yöneticilerinin atanması ve görevden alınması, iç çatışmalar ve müdahale, ifade özgürlüğü gibi politik konuların, öğrenci seçim ve yerleştirilmesi, öğretim elemanlarının alımı, öğretim programları ve diğer akademik konular, akademik özgürlük ve ifade özgürlüğü gibi personele ve akademik özgürlüğe dair konuların, parasal kaynak sağlama ve dağıtma, hesap verilebilirlik ve öğrenim harçları gibi parasal konuların, çözümsel bileşenini oluşturan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Erdem, 2013: 98).

Türkiye’de, üniversitelere dair özerkliğin ana konusu, uzun zaman boyunca bilim ve sanat hürriyeti başlıkları altında düşünülme eğiliminde olmuş, özerklik bu sorunların çözümü olarak görülmüştür. Günümüzde ise akademik özgürlükler olarak yeniden ele alınmış, zaten bilim ve sanat hürriyetinin sağlandığı koşullarda oluşturulan düşüncelerin, yükseköğretime özgü, daha geniş bir kapsamda olduğu özgürlük alanındaki ağırlıklı yer işgal eden kurumların sorunlarını ele almaktadır. Bu yeniden ele alınış şekline uygun bir bilim özgürlüğünün tanımı de ilk kez Almanya’da ortaya çıkmıştır. Akademisyenlerin memur statüsünde olması, bilimsel faaliyetlerin doğasına aykırı olarak, kamu otoriteleri tarafından yönlendirilmesine neden olabilmiş, bu durumu engellemek için geliştirilen özgürlükler, Humboldt’un üniversite özerkliği fikrinin dayanağı ve tamamlayıcısı olmuştur. Bu fikre göre üniversiteler, kendilerini çevreleyen siyasi, dini ve iktisadi dünyaya karşı özerk olmalı, uzun ya da kısa vadeli iktisadi ve siyasi iktidarların çıkarlarından arındırılmalı, bilimselliğin karartılmasına neden olabilecek koşullardan uzak durmalıdır. Bunun için de özgür olmalıdır. (Aytaç, 2016: 182).

Üniversitenin özerk olması günümüzde mali, yönetsel ve bilimsel olarak 3 boyuta indirgenmiştir. Mali özerklik günümüz anlamıyla, devletin kontrolü altında üniversitelerin bütçelerini düzenleme ve yönetme, bir nevi tüzel kişiliğe sahip olma durumudur. Tam bir mali özerkliğe sahip üniversite, üniversitelerin tüm giderlerini karşılayacak bir gelire sahip olmadığından, dünyanın hiçbir yerinde bulunmamaktadır. Üniversiteler bir yandan devlet ya da bağlı olunan özel kuruluşlardan yardım almakta bir yandan da elinde bulunan tesisler, araçlar, bilgi birikimi, nitelikli insan gücünü girişimci bir mantıkla kullanarak, gelirlerini arttırmaya ve çeşitlendirmeye çalışmaktadır (Erdem, 2006: 304).

Yönetmelik özerklik, üniversitelerin ve öğretim elemanlarının her düzeydeki yöneticileri belirleme hakkına sahip olması anlamına gelmektedir. Ülkemizde ise bu yöneticilerin çoğunluğu atama ile belirlenmekte, yönetmelik özerklik ile bağdaşmamakta ve atanmış yöneticilerin sorumluluk odağı kendisini atayan makamlara kaymaktadır (Gedikoğlu, 1990: 28-29).

Bilimsel özerklik ise, yüksek öğretim kurumlarında öğretim, araştırma, inceleme yapan ve çalışanların, bireysel olarak ya da toplu biçimde bilgiyi araştırma, tartışma, inceleme, üretme, yaratma, öğretme, anlatma ve yazma yollarıyla bilgiyi edindikleri, geliştirdikleri ve başkalarına ilettikleri sürecin, bazı görev ve sorumluluklarla ve bazı kısıtlamalara tabi tutularak özgürleşmesi anlamına gelmektedir (DÜS,2003: 89,91).

Üniversitelerin bilimsel, mali ve idari olarak özerk olması, siyasi iktidarlar karşısında otonom bir yapıya bürünerek, iktidara karşı özgür bir yapıda olmasını sağlayacağını iddia etmektedir. Ancak bilgi, bilginin doğası, toplumsal ve siyasi işlevleri hakkındaki modern düşünceler, üniversite kurumlarının para, bilgi akışı ve insanları denetleyen, iktidar şebekesi içinde üstlendiği işlevler tarafından belirlenen, iktisadi, siyasi ve kültürel iktidar bloklarının taleplerinin uygulandığı bir yapıya yönelttiği, yansız ve özgürleştirici olma konusunda şüphe duyulmasını sağlayan bir yapıya neden olmaktadır. Türkiye’de, toplum tarafından üniversitelere atfedilen görev, mesleki bilgi ve beceri kazandırılmasıdır. Üniversiteler bir yandan toplumun ihtiyaç duyduğu beceri ve bilgileri üretilmeli bir yandan da milli değerler ile toplum-devlet ilişkilerini güçlendirmeli ve modern dünya ile bütünleştirmelidir. Bu nedenle, üniversitelerin, bu beklentileri gerçekleştirmeye yönelik olmayan ya da direnen kısımlarında, bir siyasallaşma ve kendi içinde bölünme meydana gelmektedir. Üniversiteler üzerindeki politikalar, bilgiyi ve bilgiyi üretmeyi denetlemek yerine, bunları üretenlerin geliştirilip, çeşitlendirilmesini, iktidar odaklarından hem öğrenci hem öğretmen bakımından bağımsız olabilmesini ve bilgiyi üretenlerin eşitliğini sağlayan, özgürlüğü üniversite için değil, onu oluşturanlar için isteyen bir yapıya kavuşmalıdır (Aytaç, 2016: 185-187).

Üretim sürecinde, üretimin yapılma biçimi, bölüşüm sürecini nasıl belirliyorsa, üniversitelerde de bilimsel emek süreci kapitalist emek sürecine dönüştüğü müddetçe, benzeri şekilde belirlenmektedir. Metalaşma ya da özel üniversiteler ile ilgili bilimsel ve sosyal araştırmaların, üniversite sistemi koruma araçları olması, kapitalist bilim üretimine karşı koyma araçları olmaması sebebiyle, sermayenin kontrolü altındaki bilimsel üretim sürecinde yapılamayacağı fikri tamamen doğru görünmemektedir. Üniversitelerde üretim araçları ve üretim koşulları sermaye tarafından belirlendiği müddetçe, siyasal kadrolaşma yerine liyakatin esas olması sağlanmak istenecek ve böylece yaratıcılık ile verimlilik arttırılacak,

sermayenin isteği doğrultusunda, yayın ve proje yapan, kongrelere katılanlar destek gorecektir (Narin, 2010: 42).

TÜSİAD'ın 2008 yılındaki raporunda bu fikrin doğruluğunu, raporun özerkliği destekleyici tavrından anlamak mümkündür. Raporda YK'un niversiteleri sistemsel olarak yönetme ve temsil etme konusunda memnun olunduğu fakat üniversitelere dair düzenleyici rolünün değişmesi gerektiğine, üniversitelerin i yönetimine özerkliği etkileyen şekilde fazlasıyla müdahale edildiğine değinilmektedir. 2003 yılında Türkiye yükseköğretim kurumları sadece akademik yapı ve ders içeriklerinin düzenlenmesi, ğrenci kayıtları ve akademik personelin işine son verilmesi konularında, kısmi özerkliğe sahiptir. Özerkliğe müdahale eden yaklaşım, belirli profilde niversiteler oluşmasına ve sektöre çeşitliliğin arttırılmamasına neden olmaktadır (TÜSİAD, 2008: 18-19,145-146).

zerkliği sadece dışsal bir etki olarak görmek, üniversiteyi de kendi içinde homojen, bir yapı olarak, bilgiyi arayan bir kurum olarak görmek de yanlıştır. Üniversite zerindeki siyasal ya da ekonomik dışsal etki, niversite içinden gelen bir iş birliği ile mümkündür. Üniversiteler topluma dahil bir yapıda olduğundan, üniversitedeki koşullar, toplumsal yapı ve ilişkilere bağlı olarak belirlenen, akademisyenlerini değişik statülerdeki kademelere sokan, idarecisi, memuru, ğrencisi, taşeronu gibi emek sınıflarının farklı kademelerinin iş bölümüne dayalı bir ayrışma içinde olduğu, iktidar ilişkilerinin de parçası olan bir mücadele alanıdır. Üniversite içerisinden gelen iş birliği de, bu yapıdaki, dışarıdan güç elde etme arayışı içerisinde olan odaklarla eklemleme sonucu oluşmaktadır (şengül, 2014: 80,92).

12 Eylül Darbesini izleyen süreçte, neoliberal politikaların üniversitelere hâkim olmaya başladığı dönemde, akademisyenlerin büyük bir çoğunluğu neoliberalizmi alternatifsiz şekilde savunmuş, niversite-sanayi temelli program ve kurulan teknoparklardaki projeler, gelir, akademik kazanç ve statü elde etme i güdüsüyle karşılık görmüş, bu sayede iktidar odakları ile diğer aktörlerin iş birliğiyle, bilimsel bilgi üretimi, sermayenin hizmetine sunulmuştur (şengül, 2014: 91). Kocadağ ve Akyol'un (2021: 25) araştırmasına göre, Türkiye'deki üniversitelerde lisansüstü düzeyde yapılan tezler içerisinde, anaakım liberal yaklaşımın dışındaki yaklaşımlara sahip olanların oranı yalnızca % 2,5 düzeyindedir.

zerklikle ilgili düşüncelere bakıldığında görülmektedir ki özerklik anlayışına dair görüşler, üniversitelerin zamana bağlı olarak etkisi altında bulunduğu g odakları ve bu gücün kullanımına göre şekillenmektedir. Siyasi baskının yoğun olduğu dönemlerde doğal olarak siyasi baskıdan kurtulmuş bir niversitenin nesnel ve yansız bilgiyi sağlayabileceği düşüncesi ağır basarken, bir başka dönemde grlmştir ki dışsal etkilerle niversitenin üretim sürecini sermayenin belirlediği bir ortamda niversitenin, özerk olması sermayenin

istediği bir durumdur. Türkiye’de de devletin üniversitelerin özerkliğine müdahale etmemesi fakat piyasanın taleplerine uydurulması sürecine mukabil olarak sistemsal yönetme ve temsil etme durumunun devam etmesi TUSİAD tarafından dile getirilmiştir. Bir gözlem de, üniversite özerkliğinin dönüşmesinin arkasındaki nedenlerden biri olarak sadece dışsal etkileri değil içsel iş birliğini göstermekte, Türkiye’deki akademisyenlerin büyük çoğunluğu tarafından bu değişimin, kendi faydalarını ön plana koyarak karşılık bulduğunu belirtmektedir.

3.4.2 Ticarileşme

Türkiye’de yükseköğretimin piyasalaşma süreci ABD’yi gecikmeyle takip ederek, 1980 sonrası neoliberal ekonomik kararların uygulanmasıyla başlamıştır. Hızlı ve iç içe geçen bir süreç yaşanmıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri, üniversitelere gerektiğinde müdahale edilmesi ve uzaklaşılması anlayışı, üniversitenin toplumu biçimlendirmedeki rolünün anlaşılmasıyla terk edilmiş, üniversitelere kalıcı ve örgütlü biçimde müdahale etme anlayışına geçilip, 1981 yılında üniversitelerin neoliberal ideoloji doğrultusunda şekillendirilmesi için YÖK kurulmuştur. YÖK’ün ilk dönemlerde üniversiteler üzerinde baskı ve tasfiye yönlü müdahalelerde bulunsa da daha sonra piyasa odaklı üniversite sisteminin getirilmesi işlevini üstlenmesi açık hale gelmiş, girişimci, esnek istihdama dayalı üniversite modeline yönelik adımların Avrupa’ya göre daha erken dönemde atılması sağlanmıştır (Günel, 2020: 376).

1980’li ve özellikle 90’lı yıllardan itibaren dünyada üniversiteler ekonominin baş aktörü olacak, küresel piyasa taleplerine yanıt verecek şekilde yeniden biçimlendirilmiştir. Hükümetler üniversitelere daha az kaynak ayırıp daha az yatırım yapmaya başlamış, üniversiteler kaynak yaratma arayışında sanayi kesimiyle buluşmak zorunda kalmıştır. Diğer bir yandan bilgi, küresel rekabeti sağladığından yükseköğretim bu yönde değişimlere maruz kalmıştır. Bir yandan kaynak yaratma çabasındaki üniversiteler, diğer yandan bilimsel bilgiden kâr elde etme isteği içerisindeki sermayeler bir araya gelmiş, akademik kapitalizm denen olgu ortaya çıkmış, kapitalizmin ilkeleri üniversiter yaşama entegre edilmiş, üniversiteler neoliberal politikaların isteklerine cevap veren kurumlar haline gelmiştir. Üniversite çalışanları rekabete dayalı bir emek sürecine girmiş, üniversiteler şirketlere ihtiyaç duydukları nitelikli işgücü ve ticari mal niteliği taşıyan bilgiler sunmaya yönelmiş, bilim metalaşmıştır (Bingöl, 2012: 61-62).

Bilimsel bir araştırma yapan bir araştırmacının, zanaatkar benzeri bir davranışla, buluşunu satması ya da patent alması, ürünün metalaşması anlamı taşımaktadır ve bilimin metalaşmasından ayrılmaktadır. Bu ürünü ortaya çıkaran bilimcinin, bu üretim süreci içindeki

alanı kendi özerk denetimi altındadır. Bilimin metalaşması, bilimsel emek sürecinin, kapitalist sermayenin dışsal etkileriyle, biçimsel olarak belirlenmesidir. Bilimsel emek sürecinin parçalanması ve denetim altına alınması, bilimsel üretim yapanların ücretli çalışanlar ve icat etmenin de meslek haline gelmesi, 20. yüzyılın başındaki büyük krizle birlikte tamamlanmıştır. Bilimsel emek sürecindeki dönüşüm, uluslararası bilimsel emek piyasasının oluşturulmasını, bilim ve teknolojinin uluslararasılaştırılmasını sağlayan koşullarda ve bilimsel üretim sürecinin verimlilik ile niteliğini arttırmak amacıyla yayın sistemi, puan alma, terfi şartları, bilimsel araştırmaların ve projelerin gündem ve konularının belirlenmesi gibi bilimsel emek sürecinin şekillendirilmesinde görülebilmektedir. Bilimsel üretim süreci kâr elde etme süreciyle bütünleşmekte, bilim üreten ve bilim üretenleri yetiştiren üniversiteler de bu değişimin dışında kalamamaktadır (Narin, 2010: 37-38).

Kurul'un Ankara Üniversitesi özelinde yaptığı bir araştırmaya göre, neoliberal değişimin yarattığı dönüşümü, öğretim elemanlarının bir kısmı, geniş bir perspektif ve tarihsel bir bağlamda, bir kısmı da üniversite içi belli değişkenler üzerinde durarak yorumlamıştır. Bu değişimi olumlu bulanlar, bireyci ve rekabetçi bir kültürün geliştiği, öğretim kalitesini arttırdığını, üniversite yaşamını olumlu etkilediği, üniversitelerin topluma açıldığı ve daha demokratik olduğu yorumlarında bulunmuştur. Değişimi olumsuz bulanlar ise öğrenci ve öğretim elemanı profillerinin değiştiği, otoriter zihniyet yapısı, özerklik ve akademik özgürlüklerin yok olması, piyasalaşma, özelleşme, parasal ve kültürel gücün etkisinin artması, itaat kültürünün artması ve eleştirme kültürünün yok olması şeklinde yorumlarda bulunmuştur. Bazı akademisyenler üniversiteye karşılıksız hizmet etme anlayışından, işçi işveren ilişkisine geçildiğini, sağlık sektöründeki öğretim üyelerinin sağlığın ticareti ile uğraştıklarını, dayanışma kültüründen yarışma ve verimliliğin kanıtlanması durumuna geçildiği, ulusal sorunların geri plana atıldığı yorumlarında bulunmuştur (Kurul, 2010: 8-9).

Bilginin ve bilgi kategorilerinin metalaşması, ders kitaplarını geniş piyasalarda satmak isteyen öğretim elemanlarını, ders konularını ve içeriklerini, piyasada talep edilen konulardan oluşturmaya, gelir yaratma düşüncesinde olan üniversiteleri, bu düşünceye yönelik bölümler, fakülteler açmaya, lisans ve yüksek lisans eğitimini bu amaçla örgütlemeye, yaz okulları ve ikinci öğretim programları açmaya, üniversitelerde sürekli ya da yaşam boyu öğrenme merkezleri kurarak, çeşitli kısa süreli eğitim programlarıyla ek gelir yaratmaya yöneltmiştir (Kurul, 2010: 14).

Türkiye'de bilginin metalaştırılmasına ve ticarileştirilmesine dair en çok görülen örnekleri, devlet tarafından da teşvik edilen, piyasaya yönelik araştırmalar, teknoparklar, sürekli eğitim merkezleri, uzaktan eğitim merkezleri, tezsiz yüksek lisans, ikinci öğretim, yaz

okulu uygulamaları oluşturmaktadır (Küçükkırmı, 2019: 55). Teknoparklar girişimcileri, arge merkezleri kurma maliyetinden ve nitelikli personele ulaşımdaki zaman kaybindan kurtarmakta, üniversite-sanayi işbirliği sonucunda üniversiteler sanayinin ihtiyacına göre bilgi üretmeye yönelmekte, böylece hem sermaye sahipleri hem de üniversiteler bu bilgilerin ticaretini yaparak kâr ve gelir elde etmektedir. Bu amaçlar, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve TÜBİTAK gibi kamu kurumları tarafından da desteklenmekte, bu yönde bilgi üretimi sağlayan üniversite, akademisyen ve öğrencilere kaynak sağlanmaktadır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı üniversitelerde teknoparkların kurulmasını 2001 yılında mümkün kılmış, 2018 Aralık ayına kadar 54 üniversitede 81 teknopark kurulmuştur. Teknoloji Geliştirme bölgelerinde de akademisyenlerin buluşlarını ticari hale getirmesini sağlayan bin yetmiş sekiz akademisyen ortaklı firma bulunmaktadır. 2006-2016 yılları arasında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2016 itibariyle de TÜBİTAK tarafından, bilginin sanayinin ihtiyacına yönelik üretilmesini, üretim teknolojilerini geliştirilmesini ya da bir ürün ortaya çıkarılmasını, bu amaçla yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarını yönlendirmeyi amaçlayan, kamu tarafından girişimcilerin araştırma maliyetlerinin paylaşıldığı San-Tez programı desteklenmektedir. Bu destekler daha çok mühendislik alanlarında baş göstermekte, 2015 yılı itibariyle, bu amaçla en çok proje üreten üniversitelerin başında ODTÜ, İTÜ ve Ege Üniversitesi gelmektedir (Küçükkırmı, 2019: 99-102).

Demokratik bir yapıdan, kâr odaklı bir kuruma dönüşme sürecindeki, eğitimi bir meta olarak gören üniversitelerin araştırma, geliştirme ve diğer eğitim alanları gelir getirici faaliyetlere dönüşmekte, bu faaliyetlerden ikisini yaşam boyu öğrenim ve sürekli eğitim merkezleri oluşturmakta, üniversiteler bu süreçlere sertifika programları ve meslek kursları gibi programlarla dahil olmaktadır. Uzun bir sürece tabi olan diplomaların yanında kısa sürelerde elde edilen, işgücü ihtiyaçlarına yönelik sertifikalar, katılım ve denklik belgeleri, teknolojinin hızlı gelişiminin çalışanlarda yarattığı kendini sürekli yenileme ihtiyacını karşılamak üzere arz edilmekte, bu program ve eğitimler işe girebilmenin on koşulu olmaktadır (Biçer, 2013: 168-170). Türkiye’de sürekli eğitim merkezlerinin öncelikli programları İŞKUR ile yapılan işbirliği ile oluşturulan programlardan oluşmakta, bu programların en etkinini özellikle KOBİ’lerin ihtiyacına odaklanan yönetici asistanlığı, çağrı merkezi, satış ve pazarlama, auto-cad gibi eğitimlerin ya da teknoloji ihtiyacına göre belirlenen benzeri eğitimlerin sertifikalarının verildiği, meslek eğitim sertifika programları oluşturmaktadır. Bu programların maliyetleri de işsizlik fonundan karşılanmakta, özel girişimcilerin şirket içi eğitim süreçleri için üniversite olanakları kullanılmakta, maliyetler

kamusallaştırılmakta ve üniversiteler iş dünyasının kazancını geliştirmesi, çalışanlarını yetiştirmesi işlevi gören acentelere dönüşmektedir. (Biçer, 2013: 180-181).

Akademisyenlerin yayınladıkları makale, bildiri, kitap, editörlük, katıldıkları eğitim-öğretim ve bilimsel, sanatsal, tasarımsal etkinlikler, Yükseköğretim Kurumunun onayı ile üniversiteler tarafından kayıt altına alınmakta, bir puanlamaya tabi olmakta ve bu puanlama Yükseköğretim Kurulu tarafından öğretim elemanlarının akademik kariyerlerinde yükseltilmesi için yerine getirmeleri gereken bir zorunluluk teşkil etmektedir. Bu durum, sadece nicelik olarak bazı gereklilikleri tamamlama şartı getirdiğinden, öğretim elemanlarının üretimlerinin kaliteden ödün vermeye açık, bilime ve topluma katkıdan çok puan toplamaya odaklanmış bir hale gelmesine, uluslararası atıf indekslerine giren yayınların ön plana çıkması nedeniyle de ülkenin araştırma gündeminin başka ülkelerin gündemlerine yönlendirilmesine yol açabilmektedir (Esen ve Esen, 2015: 55-56)

Akademisyenlerin üretimlerinin puanlama sistemiyle değerlendirilmesinin kariyer yükselme sürecine etkili olmasına ek olarak, yine belirli bir puanın üstüne çıkması durumunda akademik teşvik ödeneği ile ödüllendirilmesi uygulaması mevcuttur. İki uygulama da piyasa ile üniversitenin bütünleşmesine yönelik, esnek üretim yapısının, üniversitelere entegre edilmiş olduğunu göstermekte, parça başı ücret benzeri bir sistem oluşturmaktadır (Özcan ve Çakır, 2016: 36-37).

Neoliberal görüş, devletin piyasadan olabildiğince çekilip, piyasayı serbest bırakmasını savunurken, bu piyasa, sermaye gücünü elinde bulunduranlardan arınmadığı için, devletin tekelliliği engelleyen yasalarla bu sorunun üstesinden geleceğini ileri sürmektedir. Özelleştirilen yüksek eğitim ve araştırma kurumlarının, patent anlaşması çerçevesinde, özel kurumlar ile gelir elde etme amacıyla proje karşılığı faaliyet göstermesi ve patent hakkının firmaya devri, tekelliliğe giden, piyasada üstünlük kuranların engellenmesi durumunun ihlalidir. Özellikle ilaç sektöründe belirli bir süre boyunca, toplumun yararını gözeterek üretilmesi gereken ciddi ilaçların fiyatlarının belirlenmesinde, tek bir firmanın söz sahibi olmasını, güçlü firmaların piyasa hakimiyeti kurmasını sağlayabilmektedir. Proje temelinde çalışan yüksek eğitim ve araştırma kurumları, değişim değerleri üzerinden metaya dönüşmekte, üniversiteler ek kaynak arayışı içerisine girmekte, özerkliklerini kaybetmeye mahkûm olmaktadır (Uçkaç, 2019: 789,792).

İlaç sektöründeki tekelleşmeye dair Türkiye’de de önemli bir sorun olan, SMA hastalarının ilaç konusundaki sorunları örnek teşkil etmektedir. İlaç hakkındaki araştırmaların çok büyük oranda kamusal kaynaklarla karşılanmasına rağmen, sadece klinik deneyleri ve üretim sürecini yapan şirketin, kâr oranlarını düşünerek oluşturulan bir fiyat üzerinden satın

alınması ile insan sağlığının maliyet kâr hesaplamalarına maruz bırakılması sonucu doğurmuştur. Satıldığı fiyatın %25'i düzeyinde bile, satın alındığı maliyetin 6-7 yılda karşılanması mümkün olmasına ve şirketin hali hazırda çok büyük kârlar elde etmesine rağmen (sadece 2019 yılı cirosu 49 milyar dolar) ilacın çok yüksek fiyattan satılması, kapitalist ruhun her durumda özünden bir şey kaybetmediğinin kanıtı niteliğindedir¹¹. İlacın fiyatının bu denli yüksek olmasına neden olarak ise müşteri sayısının (hasta sayısı) az olması, araştırma sürecini çok büyük oranda kamusal kaynaklar karşılamış olmasına rağmen araştırma geliştirme, lisans, yatırım ve pazarlama maliyetleri, diğer muadil ilaçların aksine bir kerelik kullanım gerektirmesi ve hasta çocukların bu ilaca muhtaç olması gösterilmektedir¹².

3.4.3 Eğitimin Metalaşması ve Toplumsal Yeniden Üretim

Eğitim tarih boyunca bütün toplumlarda, istenen ve beklenen davranışları sergileyen bireyleri yetiştiren yöntem ve tekniklerden oluşan, önemli bir kavram olmuştur. Ulus devletlerle birlikte, eşitlik temelinde toplumun bütününe kapsayan bir yapıya dönüştüğü söylenebilir. Doğuştan sahip olunan ya da önceden verili niteliklerle toplum içinde belirli bir konuma ya da statüye sahip olunan biçimden, tüm bireylerin eşit olduğu politik bir üyeliğe geçiş sağlanmış, eğitim de ulus devlet yapılanması içinde kapitalist ekonomik işleyişe uygun bir şekilde, bir hak olarak yaygınlaşmıştır. Ulus devlet biçimindeki bir ekonomi için gerekli insan tipini ancak ortak bir dile ve merkezi bir yapılanmaya bağlı bir eğitim sistemi gerçekleştirebilecektir. Bütün topluma yayılan bu eğitim hakkı bir yandan eşitlik sağlarken bir yandan da doğuştan elde edilen niteliklerin yerine, başarı, yetenek, çalışma, liyakat gibi söylemlerle oluşturulan, eğitim sistemiyle elde edilen niteliklerin ön plana çıktığı, bireyin diplomasıyla toplumda yer aldığı, eşitsizlik üreten bir sistemi kabul edilebilir hale getirmektedir. Eğitim sistemi içerisinde kapitalist toplumsal işleyiş, bireyler tarafından içselleştirilir ve sistemin yeniden üretimi sağlanır. Eğitim sistemi kapitalist yapının ideolojilerini yeni kuşaklara aktarmanın en uygun yolunu oluşturmaktadır (Yıldız, 2008: 22-23).

Liberalleşme politikaları 1980'li yıllarda IMF ve Dünya Bankası önderliğinde, eğitimin amaç ve içeriğini piyasanın taleplerine uydurmaya yönelik, eğitim ve yetiştirmenin finansmanının sağlanma yöntemine yönelik ve eğitimin sosyal hareketlilik ve eşitlikçi politik

¹¹ “Bilim insanları dünyanın en pahalı ilacına tepkili: Dr. Zeynep H. Gümüş ile 2,4 milyon dolarlık gen tedavisini konuştuk”. <https://haber.sol.org.tr/haber/bilim-insanlari-dunyanin-en-pahali-ilacina-tepkili-dr-zeynep-h-gumus-ile-24-milyon-dolarlik> (erişim tarihi:17.04.2022).

¹² “SMA dosyası: İlaçlar neden pahalı, Türkiye ve dünyadaki durum ne?”. <https://tr.euronews.com/2021/01/04/sma-dosyas-ilaclar-neden-pahal-turkiye-ve-dunyadaki-durum-ne> (erişim tarihi:17.04.2022).

hizmetini düzenlemeye yönelik reformları içeren, yapısal uyum politikalarıyla gündeme gelmiştir. Eğitimin amaç ve içeriğini piyasanın taleplerine uydurma işlevi gören reformlar, neoliberal görüşün beşeri sermaye kavramını, eğitimin her düzeyinde öncelikli hale getirmiş, eğitimin, küresel kapitalist çıkarlar ekseninde, piyasanın talepleri doğrultusunda, aydınlanmacı birey yerine küreselleşmeci liberal bireyler yetiştiren, eğitimin kalitesinin piyasanın istediği doğrultuda yapılanmayla ölçüldüğü, insanı ekonomik süreçlerin, bilgi ve beceri yüklenilmesi gerektiği bir girdisi olarak ele alan bir yapıya evrilmesine neden olmuştur. Eğitimin finansmanına yönelik reformlar da, parasız kamusal eğitimin, gelişmekte olan ülkelerde her kesimin temel eğitime ulaşamadığı teziyle her kesimden alınan vergilerin yüksek öğretim görebilecek durumdaki zenginlere kaynak aktarımı oluşturduğunu, orta öğretim ve yüksek öğretimin özel faydasının sosyal faydadan yüksek olduğu gerekçesiyle, bu kurumların özelleştirilmesini ve bu kurumlara yapılan devlet harcamalarının sosyal faydanın daha fazla olduğu temel eğitime aktarılmasını, eğitimin etkinliğini arttırmak için öğrenci başına düşen maliyetin azaltılmasını hedeflemiştir (Sayılan, 2006: 44-45).

Zenginlere kaynak aktarımı düşüncesi, yükseköğretim gören bireylerin zaten iyi gelir gruplarına sahip ailelere mensup olduklarını kabul etmekle birlikte, düşük gelirli ailelere mensup bireylerin yükseköğretimden mahrum kalmasına, böylece eğitimin maliyetine katlanabilecek sınıflar ve katlanamayacak sınıfların, sınıflarına uygun toplumsal rollerine devam etmesine neden olacaktır. Sorun yalnızca yüksek öğretim maliyetine katlanıp katlanamamakla sınırlı olmayıp, üniversite sınavını kazanabilmek için gerekli hazırlık sürecinde özel kurslara gitmenin maliyetinde de söz etmek gerekir. Özel dersanelere yönelme hane halkı gelirleri ve ebeveynlerin öğrenim düzeyiyle yakından ilişkilidir. Üst sınıflar bire bir özel ders maliyetlerine katlanabilirken, özel dersaneler orta ve alt gelirli ailelere yönelik olabilmekte, özel destek öğrenim toplumsal tabakalaşma ve eşitsizliğe katkı sağlamaktadır (Tansel, 2013: 30).

Rasyonel bireyler beşerî sermayeye yatırım yapmakta, bu yatırımı yaparken katlanacağı maliyetlerin, piyasadaki faizle elde ettireceği gelir ile beşerî birikimi elde ettikten sonra elde edeceği getiriye karşılaştırıp, yaşını ve yaşam süresini de göz önünde bulundurarak, bu yatırımı yapma ya da yapmama kararı almaktadır (Şahin, 2011: 80). Piyasanın güdümündeki bir yükseköğretim sisteminin, bireysel çıkarları, toplumsal konum yükseltme amacını ve bunları destekleyen sermayeyi toplumsal faydanın önüne koyan, daha çalışan olmadan, eğitim sürecinde katlandığı maliyetleri fazlasıyla geri döndürme arzusunda olan, sorgulamak yerine itaat eden bireyler yetiştirmesi olasıdır. Bu bireylerin, piyasa aktörlerinin çıkarına hareket etme eğilimlerinin sorgulanması, eleştirilmesi, merak ederek bilime katkıda

bulunulması yerine, piyasa aktörlerinin çıkarlarıyla, kendilerine çıkar sağlama, eğitim için katlandığı maliyeti bir girişimci mantığıyla fazlasıyla geri alma iç güdüsü ile hareket etme, hangi konuda, hangi amaçlar için bilimsel üretim yapılmaya çalışıldığından çok hangi bilimsel üretimin, en fazla getiriye sağlayacağını mesele edinme, bilimsel üretim konularının piyasa aktörleri tarafından ne yöne çekildiğini önemli görmeme eğilimine girmesi muhtemel olacaktır.

24 Ocak 1980 kararları ile çeşitli uyum politikaları IMF ve Dünya Bankası öncülüğünde uygulanmıştır. IMF, eğitimde küresel egemen sınıfların çıkarlarına uygun hareket etme görevi üstlenmiş, eğitimin bu sınıfların çıkarlarına uygun bireyler yetiştirmesi, yararlanan öder mantığıyla sunulması, sağlık, eğitim gibi temel hak statüsündeki kavramların metalaşması amaçlarına yönelmiş, eğitime dair yatırımları ve cari harcamaları, öğrenci başına düşen maliyetleri, eğitimin piyasaya açılması gibi konularda politikalar üretmiştir. Bu politikalar Türkiye’de de karşılık bulmuş, eğitimdeki kesintiler, ücretlerin ve harçların arttırılması suretiyle GSMH’nin arttırılması, kadrolu yerine sözleşmeleri öğretmen alınması gibi yönelimler doğurmuştur. Dünya Bankası ise eğitim sektörünü, 1970’li yıllardan başlayarak, nüfusu beşerî bir kaynak gözüyle gören türden kalkınmacı bir yaklaşımı, yoksulluk kavramıyla kamufle ederek gündeme almış, beşerî sermayenin yükselmesinin üretimi arttıracığını, bunun da üretime katılanların gelirlerini arttıracığını ve böylece yoksulluğun azalacağını savunmuş, bu amaçla Türkiye’ye de koşullu krediler ve hibeler vererek, okulların özelleşmesi, özertleştirilmesi, yerelleştirilmesi, müfredatların yeniden düzenlenmesi, nitelik anlayışının küresel piyasa taleplerine endekslenmesi gibi konularda yönlendirme yapmıştır. 1971 yılında ilk açılan krediyi, 80’li yıllarda doğrudan mesleki eğitimi yönlendiren dört kredi takip etmiştir. Küresel sermaye taleplerine uygun işgücü yaratmak amacıyla verilen bu beş kredinin toplamı 282 milyon dolar civarındadır. 1990-2003 yılları arasında da 690 milyon dolar tutarında, üç yeni proje üzerinde anlaşılarak, eğitime olan müdahaleler artmıştır (Özdemir ve Beltekin, 2012: 30,40-42,44-45,47).

Eğitim gelir getirici bilgi ve becerilerinin edinilmesinin yanı sıra topluma ölçülemeyen ve yaygın tarzda dışsal bir yarar sağlamaktadır. Piyasa tercihi ile finanse edilen eğitim, dışsal yarara yönelik bir finansman sağlamadığından, bireyleri salt maddi sermaye olarak topluma hazırlar. Eğitimde kamu hizmeti anlayışı ağır bastıkça, eğitime dair giderler kamu kesimi tarafından da karşılanmakta, bireye bilgi ve beceri gibi beşerî sermaye yanında toplumsal bilinci arttıran, toplumsal yönü güçlendiren kültür ve medeniyet konuları verilmekte, sosyal sermayeleri de geliştirilmektedir. Farklı anlamlarla kullanılan sosyal sermaye kavramı içsel büyüme modeliyle, maddi olmayan ve üretim girdilerine dahil edilemeyen fakat üretime

katkıda bulunan, yatırım ve büyüme için uygun toplumsal yapının oluşturulmasına katkıda bulunan sermaye tipi anlamı taşımakta, toplumsal ilişkilerdeki olumsuzlukları en aza indirip, etkin bir hâl oluşmasını destekleyen bilgi, görgü, etik ve davranış kurallarını kapsamaktadır (Uçkaç, 2019: 800-801).

3.4.4 Toplumsal Yeniden Üretim Verileriyle Ortaya Konması: Türkiye’de Eğitim Harcamaları

Devletin eğitim harcamalarını bir maliyet olarak görmesi ve uluslararası kredi veren kuruluşlara bununla ilgili gönderdiği niyet mektuplarında bundan bahsetmesi, eğitime yapılan yatırımlara bir girişimci gözüyle bakmaya yöneldiğini göstermekte, bu durum da eğitime yapılan harcamaların istatistiki kayıtlarına yansımaktadır.

Tablo 3. 1 OECD Ülkelerinin Öğrenci Başına Düşen Yükseköğretim Harcamaları (Dolar) (2011- 2018)

Ülkeler	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Avusturalya	16.382,4	16.002,7	18.252,8	19.493,6	20.304,4	16.181,2	20.273,5	20.647,1
Avusturya	*	16.475,7	16.853,0	16.867,6	17.560,6	18.625,0	18.974,8	20.452,3
Belçika	15.666,2	16.694,9	17.466,7	17.808,3	17.469,7	18.608,1	19.531,1	20.470,8
Kanada	*	20.902,3	22.150,6	21.330,9	21.810,5	24.448,9	24.517,1	24.495,8
Şili	7.851,8	8.354,5	7.973,5	7.813,1	6.731,2	9.361,0	9.433,1	8.812,8
Kolombiya	4.903,8	5.210,9	6.665,6	3.497,6	4.686,2	6.145,0	5.569,5	2.862,7
Kosta Rika	*	*	8.235,5	*	*	*	*	*
Çek Cumhuriyeti	9.478,2	10.421,6	10.307,7	10.490,3	10.960,2	10.193,6	11.440,5	16.147,6
Danimarka	21.888,0	*	15.697,5	15.626,2	*	18.978,0	18.453,3	19.684,2
Estonya	8.059,7	8.489,8	11.798,0	11.964,5	12.906,0	13.043,0	14.545,4	17.432,5
Finlandiya	18.181,9	18.045,9	18.017,7	17.874,6	17.619,9	17.903,9	17.726,4	18.170,3
Fransa	15.585,5	15.392,1	16.233,9	16.353,8	16.247,4	16.477,2	16.870,7	17.420,2
Almanya	17.656,3	17.144,2	16.950,2	17.145,0	17.062,7	17.800,3	18.381,7	19.323,7
Yunanistan	*	3.811,4	3.712,9	3.880,7	4.102,9	*	3.300,0	3.503,2
Macaristan	*	9.039,4	10.374,0	8.647,3	8.815,1	11.508,4	12.719,9	13.737,6
İzlanda	8.510,9	10.897,7	11.200,3	11.417,8	12.693,7	14.744,4	15.774,6	15.675,5
İrlanda	16.259,3	15.621,7	12.992,9	13.701,8	16.538,7	16.789,7	16.724,3	17.151,8
İsrail	11.686,8	12.588,3	13.955,4	13.452,9	10.651,2	11.715,2	11.510,6	12.336,3
İtalya	10.676,1	10.669,4	11.303,2	11.438,9	11.318,0	11.808,9	12.166,7	12.305,1
Japonya	17.913,1	18.655,5	19.878,6	19.486,8	19.179,9	18.667,7	18.888,4	19.309,2
Kore	*	*	*	*	10.267,5	10.531,8	10.621,7	11.289,6
Letonya	7.454,2	7.411,2	8.051,5	8.973,6	10.222,3	7.601,5	8.342,4	10.309,4
Litvanya	9.132,1	8.963,9	9.147,0	10.049,4	9.695,0	7.852,2	8.412,1	9.905,5
Luxemburg	*	*	*	45.800,6	49.516,5	49.523,2	51.851,1	47.693,7
Meksika	7.589,8	8.188,0	8.352,6	8.900,6	8.379,1	7.554,7	6.554,9	7.907,1
Hollanda	18.147,4	18.757,8	19.588,5	19.234,2	19.396,6	19.873,7	20.349,3	20.898,3
Yeni Zelanda	*	13.602,6	14.233,7	15.109,0	15.018,6	15.231,0	16.320,1	17.923,3
Norveç	18.972,5	20.051,8	21.179,2	21.009,1	20.552,5	22.448,3	23.852,0	25.428,0

Polonya	6.993,4	7.731,4	8.422,6	8.793,4	9.775,4	9.155,6	10.012,0	11.191,8
Portekiz	9.492,6	9.798,2	11.093,9	11.788,3	11.823,4	11.213,8	11.773,6	11.779,3
Slovakya Cumhuriyeti	8.210,5	9.281,7	10.224,6	11.233,5	15.912,0	10.979,7	11.404,5	12.113,4
Slovenya	9.863,6	10.014,5	9.865,0	10.036,8	10.255,7	11.487,9	12.729,9	14.060,4
İspanya	13.024,6	12.083,0	12.699,1	12.524,1	12.664,0	12.866,6	13.430,4	13.800,4
İsveç	21.083,5	23.141,6	23.817,1	24.508,8	24.679,2	24.841,3	25.200,3	26.147,3
İsviçre	*	24.848,3	*	*	*	*	*	*
İngiltere	*	24.111,7	25.613,5	24.345,5	26.506,3	26.188,9	28.042,6	29.911,3
Amerika	26.202,9	27.527,0	27.578,9	29.328,2	30.001,3	31.306,9	33.063,3	34.035,5
Türkiye	10.815,4	11.227,0	11.076,2	11.212,3	10.408,8	10.592,4	9.631,1	10.008,1
OECD Ortalaması	13.131,5	13.857,6	14.027,5	15.175,4	15.478,1	16.064,3	16.344,3	17.065,0
Ülke Sayısı ve Türkiye'nin Sırası	28-15	34-19	35-23	35-25	35-25	35-27	36-30	36-31
OECD Ortalaması ile Türkiye Farkı (yüzde)	-17,6	-19,0	-21,0	-26,1	-32,8	-34,1	-41,1	-41,4

Kaynak: OECD, "Education spending (indicator) doi: 10.1787/ca274bac-en".

<https://data.oecd.org/eduresource/education-spending.htm#indicator-chart> (erişim tarihi: 24.07.2022).

OECD verileri incelendiğinde görülmektedir ki Türkiye, öğrenci başına yapılan harcamalar bakımından, 2011-2018 yılları arasında, OECD ülkeleri arasında, sıralama bakımından devamlı artan bir şekilde gerilemiştir. 2011 yılında 28 ülke arasında öğrenci başına en az harcama yapan on dördüncü ülke konumundayken, 2018 yılında 36 ülke arasında en az harcama yapan beşinci ülke olmuştur. OECD ülkelerinin öğrenci başına yaptığı harcamaların ortalamasına bakıldığında da görülmektedir ki, Türkiye, 2011 yılında bu ortalama %17,6 oranında daha düşük bir harcama yaparken, bu oran devamlı artan bir şekilde artış göstermiş ve 2018 yılında %41,4 olmuştur.

Tablo 3. 2 Genel Eğitim Harcama İstatistikleri (2011- 2020)

Yıllar	Devlet Harcamaları (Milyon TL)	Hane Halkı Harcamaları (Milyon TL)	Özel Tüzel Kişiliklerin Harcamaları (Milyon TL)	Uluslararası Kaynaklar (Milyon TL)	Toplam Harcama (Milyon TL)	Toplam Harcama (Milyon Dolar)	Devlet Oranı	Hane Halkı Oranı
2011	59.309	13.782	8.123	264	77.308	46.069	76,7	17,8
2012	69.383	18.230	10.258	298	93.041	51.658	74,6	19,6
2013	79.224	19.433	12.555	470	106.041	55.653	74,7	18,3
2014	90.674	23.613	14.416	450	122.741	56.000	73,9	19,2
2015	101.612	24.832	15.927	355	135.249	49.635	75,1	18,4
2016	121.550	29.989	18.713	498	160.733	53.105	75,6	18,7
2017	131.488	33.593	22.220	530	176.452	48.287	74,5	19
2018	161.405	43.030	28.533	716	219.363	45.491	73,6	19,6
2019	191.795	53.833	28.261	904	259.220	45.626	74	20,8

2020	202.363	54.754	27.695	1.272	270.921	38.614	74,7	20,2
------	---------	--------	--------	-------	---------	--------	------	------

Özel Tüzel Kişilikler Oranı	Devlet Eğitim Kurumlarının Yapılan Personel Harcamaları (Milyon TL)	Devlet Eğitim Kurumlarının Yapılan Personel Harcamaları Dışındaki Toplam Devlet Harcamaları (Milyon TL)	Devlet Eğitim Kurumlarının Yapılan Personel Harcamaları Dışındaki Toplam Devlet Harcamaları ile Hane Halkı Farkı (Milyon TL)	Devlet Eğitim Kurumlarının Yapılan Personel Harcaması Dışındaki Harcamalar (Milyon TL)
10,5	37.203	22.107	8.325	8.189
11	42.673	26.710	8.480	9.597
11,8	49.060	30.164	10.731	15.481
11,7	56.053	34.621	11.009	14.265
11,8	64.219	37.393	12.561	15.346
11,6	77.050	44.500	14.511	18.808
12,6	86.569	44.920	11.326	20.289
13	111.078	50.327	7.297	25.200
10,9	136.637	55.158	1.325	35.714
10,2	149.077	53.286	-1.468	35.297

Devlet Eğitim Kurumlarının Yapılan Personel Harcaması Dışındaki Harcamalar ile Hane Halkı Farkı (Milyon TL)	Öğrenci Başına Düşen Harcama (TL)	Öğrenci Başına Düşen Harcama (Dolar)
-5.593	4.008	2.389
-8.633	4.729	2.626
-3.952	5.242	2.751
-9.347	5.941	2.710
-9.486	6.426	2.358
-11.181	7.498	2.477
-13.305	8.111	2.220
-17.830	10.005	2.075
-18.119	11.769	2.071
-19.457	12.311	1.754

Kaynak: TÜİK, "Eğitim Harcamaları İstatistikleri, 2020". <https://data.tuik.gov.tr/> (erişim tarihi: 04.04.2022).

Genel eğitime dair eğitim harcamalarına bakıldığında 2011 ile 2020 yıllar arasında devletin eğitime dair toplam harcamalarının devamlı arttığı görülmektedir. Fakat harcamaların dolar karşılığına bakıldığında, dolar karşılığının düştüğü yıllarda da TL karşılığının arttığı görülmekte, sonuç olarak bu artışın reel bir artış değil, nominal bir artış olduğu sonucuna

varılmaktadır. 2011 yılında eğitime yapılan toplam harcamalar 46 milyar 69 milyon dolarken, 2020 yılında yapılan harcamalar 38 milyar 614 milyon dolar olmuş ve %16,2 oranında gerilemiştir. Öğrenci başına yapılan harcamalar da benzer şekilde TL bazında devamlı artarken, dolar bazında 2011 yılında 2.389 dolar iken 2020 yılında %26,6 azalarak 1.754 dolara gerilemiştir. Hane halkı harcamaları bu yıllar arası devamlı şekilde artarak 2020 yılı sonunda toplam %297 oranında yükselmiştir. Devlet eğitim kurumlarınca yapılan personel harcamaları dışındaki toplam devlet harcamalarına bakıldığında, 2011 yılında devletin hane halkının yaptığı harcamalardan 8 milyar 325 TL fazla harcama yaparken, 2020 yılında 1 milyar 468 milyon TL daha az harcama yaptığı, devletin eğitim kurumlarınca yapılan personel dışındaki harcamalara bakıldığında ise 2011 yılında hane halkının yaptığı eğitim harcamalarının devletin yaptığı harcamalardan 5 milyar 593 milyon TL daha fazla olduğu, bu fazlalığın artarak 2020 yılında 19 milyar 457 TL olduğu görülmektedir. Özel tüzel kişiliklerin eğitim harcamaları da 2011-2018 yılları arasında devamlı artarak toplamda %251,25 oranında artmış, bu oran 2020 yılında %240,1 seviyesine düşmüştür. Toplam eğitim harcamaları içindeki devlet harcama oranı da tüm maliyetleri göz önünde bulundurulduğunda %76,7'den %74,7 oranına gerilemiştir.

Sonuç olarak genel eğitime dair harcamalara bakıldığında, 2011-2020 yılları arasında öğrenci başına yapılan harcamaların oranının dolar bazında %27 seviyesinde düşüş göstermiş olduğu, hane halkının eğitim harcamalarını finanse etme oranının 2011 yılında %17,8'den 2020 yılında %20,2'ye yükselirken, devletin personel giderleri çıktıktan sonra yaptığı eğitim harcamalardan daha yüksek bir seviyede eğitim harcamalarını finanse ettiği görülmektedir. Özel kesimin eğitim harcamalarını finanse etme oranı da 2011 yılında %10,5 seviyesinden 2018 yılında %13'e yükselmiş, 2020 yılında %10,2 seviyesine gerilemiş, 10 yılda cari olarak %241 artış göstermiştir.

Genel eğitime dair verilere bakıldığında, Türkiye'de eğitimin özelleşmesi her geçen yıl daha da ağırlık kazanmakta, eğitimin finansmanı da devletin üstünden hane halklarına doğru kaymaktadır. Sadece yükseköğretim kurumlarında değil, eğitim her düzeyde yararlanan öder mantığına doğru ilerlemekte, bu durum da gelir düzeyi düşük ailelerin eğitim olanaklarına erişmesini engellemektedir. Dolayısıyla bu kesimlerin alt sınıflardan orta sınıflara geçişini mümkün olmamaktadır.

Tablo 3.3 Yükseköğretim Harcama İstatistikleri (2011- 2020).

Yıllar	Devlet Harcamaları (Milyon TL)	Hane Halkı Harcamaları (Milyon TL)	Özel Tüzel Kişiliklerin Harcamaları (Milyon TL)	Uluslararası Kaynaklar (Milyon TL)	Toplam Harcama (Milyon TL)	Toplam Uluslararası Kaynakların Yükseköğretime Ayrılan Bölümünün Oranı	Devlet Oranı
2011	21.587	3.094	3.050	259	25.482	98	84,7
2012	24.911	4.394	3.749	266	30.262	89	82,3
2013	27.847	4.634	4.886	300	34.207	64	81,4
2014	32.153	5.403	5.753	316	39.547	70	81,3
2015	35.551	5.547	6.778	254	43.256	71	82,2
2016	43.584	6.215	7.871	396	50.978	80	85,5
2017	45.465	7.090	8.601	405	53.808	76	84,5
2018	56.069	9.728	9.847	506	65.785	71	85,2
2019	57.709	12.234	11.774	625	72.266	69	79,9
2020	63.498	13.440	12.737	881	80.159	69	79,2

Hane Halkı Oranı	Özel Tüzel Kişilikler Oranı	Devlet Eğitim Kurumlarının Yapılan Personel Harcamaları (Milyon TL)	Devlet Eğitim Kurumlarının Yapılan Personel Harcamaları Dışındaki Toplam Devlet Harcamaları (Milyon TL)	Devlet Eğitim Kurumlarının Yapılan Personel Harcamaları Dışındaki Toplam Devlet Harcamaları ile Hane Halkı Farkı (Milyon TL)	Devlet Eğitim Kurumlarının Yapılan Personel Harcaması Dışındaki Harcamalar (Milyon TL)
12,1	12	9.125	12.462	9.368	2.931
14,5	12,4	9.796	15.116	10.722	3.446
13,5	14,3	11.655	16.193	11.559	6.665
13,7	14,5	13.626	18.527	13.124	6.502
12,8	15,7	15.969	19.583	14.035	6.731
12,2	15,4	18.784	24.800	18.586	8.674
13,2	16	21.187	24.278	17.188	9.498
14,8	15	33.174	22.895	13.167	12.027
16,9	16,3	38.833	18.876	6.642	12.836
16,8	15,9	44.384	19.113	5.673	13.788

Devlet Eğitim Kurumlarınca Yapılan Personel Harcaması Dışındaki Harcamalar ile Hane Halkı Farkı (Milyon TL)	Öğrenci Başına Düşen Harcama (TL)	Öğrenci Başına Düşen Harcama (Dolar)
-163	10.697	6.375
-948	11.766	6.533
2.032	12.157	6.380
1.099	12.707	5.798
1.184	12.463	4.574
2.459	13.487	4.456
2.408	13.652	3.736
2.299	16.845	3.493
602	18.830	3.314
348	20.774	2.961

Kaynak: TÜİK, “Eğitim Harcamaları İstatistikleri, 2020”. <https://data.tuik.gov.tr/> (erişim tarihi: 04.04.2022).

Yükseköğretime dair istatistikler genel eğitime paralel olarak yükseköğretim harcamalarının da arttığını göstermekte, dolar karşılığı tabloda bulunmamakla birlikte bu artış nominal bir değer ifade etmektedir. Öğrenci başına düşen harcamalar da TL bazında 2011-2020 yılları arasında neredeyse iki katına çıkarken, dolar bazında %100’den fazla bir azalış göstermiştir. Yani reel olarak %100’ün üstünde bir azalış söz konusudur. Uluslararası kaynaklardan elde edilen fonların, söz konusu 10 yıl içinde, ortalama olarak %75,8’i yükseköğretime yönelik kullanılmıştır. Hane halkının finanse ettiği yükseköğretim harcamaları bu yıllar arasında %334 artış göstermiş, özel tüzel kişiliklerin finanse ettiği harcamalar ise %317 artmıştır. Hane halkının finanse ettiği yükseköğretim harcamalarının devletin finanse ettiği yükseköğretim harcamalarının personel dışındaki toplamına oranı 2011 yılında %25 iken 2020 yılında %71’e yükselmiş, özel tüzel kişiliklerin oranı ise 2011 yılında %24 iken 2020 yılında %67’ye çıkmıştır. 2011 yılında özel tüzel kişilerin ve hane halklarının finanse ettiği eğitim harcamaları devletin personel giderleri dışında toplam finanse ettiği harcamaların yarısından daha az iken, 2020 yılında %37 daha fazladır. Devlet eğitim kurumlarınca finanse edilen personel harcaması dışındaki yükseköğretim harcamalarına bakıldığında da bu harcamaların hane halkları tarafından finanse edilen harcamalardan 2011 yılında %5,3 oranında daha düşük iken, 2020 yılında %2,6 oranında daha düşük kaldığı

görülmektedir. Toplam harcamalarda da devletin yükseköğretim harcamalarını finanse etme oranı 2020 yılının sonunda %5,5 oranında düşmüştür.

Kısacası Türkiye’de, eğitim hızla devletin sosyal hak olarak sunduğu bir hizmetten, özel sektörün hızla büyüdüğü buna mukabil eğitim görenlerin de daha fazla finanse ettiği bir hale gelmekte, ticarileşmektedir.

Ticarileşmiş ve piyasalaşmış bir eğitim de, ülkenin eğitim kurumlarının, ekonomik açıdan sanayileşmenin kapasitesi ile sınırlanması, sosyal açıdan ise eğitim hizmetinden yararlananların arasında gelire bağlı olarak eşitsizliklerin yaşanmasına neden olmakta, ayrıca eğitim alan öğrencileri depolitize ederek, eğitim sisteminin yarattığı olumsuzlukları, eşitsizliği ve işleyişi algılamasının önüne geçmekte, eleştirisel bakmasını törpülemektedir (Uçkaç, 2019: 804).

Tablo 3. 4 Eğitim Durumuna Göre Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri (TL) (2006- 2020)

Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Okur-yazar olmayan	3 269	3 978	4 005	3 667	4 541	6 015	6 111	7 017
Bir okul bitirmeyen	4 947	5 231	5 203	5 125	5 857	7 513	7 471	8 320
Lise altı eğitilmiş	7 267	8 004	8 846	9 408	9 619	10 857	11 528	12 795
Lise ve dengi okul	10 449	11 358	12 712	13 336	13 475	14 952	15 649	17 442
Yükseköğretim	15 152	18 245	19 077	21 180	22 807	25 263	26 756	30 857

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Okur-yazar olmayan	7 782	8 410	10 815	11 581	12 043	14 129	16 785
Bir okul bitirmeyen	10 433	11 463	13 204	15 306	16 835	18 279	22 936
Lise altı eğitilmiş	14 137	16 164	18 471	21 388	23 437	26 833	32 838
Lise ve dengi okul	19 385	21 870	24 829	28 260	30 485	34 115	41 855
Yükseköğretim	32 480	34 801	39 536	43 821	46 755	51 888	63 085

Kaynak: TÜİK, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması”. <https://data.tuik.gov.tr/> (erişim tarihi: 04.04.2022).

Tablo 3. 5 Gelire Göre %20'lik Grupların Eğitim Hizmetlerine Olan Harcamalardaki Oranları (2002- 2019)

Yıllar	1. %20'lik Grup	2. %20'lik Grup	3. %20'lik Grup	4. %20'lik Grup	5. %20'lik Grup
2002	2,57	6,10	8,72	20,40	62,21
2003	1,22	4,47	8,30	16,93	69,08
2004	2,30	5,42	10,21	22,52	59,55
2005	3,19	4,83	11,60	23,24	57,13
2006	2,11	9,46	12,93	21,61	53,89
2007	1,97	5,31	12,40	16,97	63,36
2008	3,26	6,54	14,01	19,59	56,60

2009	3,17	4,91	11,86	19,67	60,40
2010	3,35	6,29	10,74	19,44	60,18
2011	3,31	5,17	11,04	18,16	62,32
2012	2,34	5,55	9,03	16,28	66,79
2013	2,45	6,18	10,84	17,07	63,46
2014	2,20	5,61	10,55	16,94	64,71
2015	1,59	4,29	8,58	16,61	68,94
2016	2,36	4,80	9,65	15,32	67,87
2017	2,79	5,24	10,39	17,98	63,59
2018	1,97	5,55	9,65	19,19	63,65
2019	3,15	5,37	9,30	17,70	64,49

Kaynak: TÜİK, “Hanehalkı Tüketim Harcaması”. <https://data.tuik.gov.tr/> (erişim tarihi: 04.04.2022).

Eğitim durumuna göre ortalama iş geliri istatistiklerine (Tablo 3.4) bakıldığında görülmektedir ki yüksek eğitim gören bireylerin yıllık ortalama iş gelirleri ile diğer eğitim seviyesindeki bireylerin yıllık ortalama iş gelirleri arasındaki fark 15 yılın sonunda lise ve dengi eğitim görenler hariç azalmıştır. Yükseköğretim mezunu bireyler, lise ve dengi mezunlardan, 2006 yılında %31,04 daha fazla ortalama iş gelirine sahipken, bu oran 2013 yılında %43,47 ile en yüksek değeri görmüş, 2020 yılında ise %33,65’e düşmüş, nihai olarak 15 yılda %2,61 artmıştır. Yükseköğrenim görmüş bireyler ile lise altı eğitim görmüş bireyler arasındaki fark 15 yılın sonunda %4,09, okul bitirmeyenler arasındaki fark %3,71, okur yazar olmayan arasındaki fark ise %5,03 azalmıştır. 2006 yılı ile 2020 yılları arasında okur yazar olmayanların, bir okul bitirmeyenlerin, lise altı eğitim alanların, lise ve dengi mezunların ve yükseköğretim mezunlarının yıllık ortalama iş gelirleri sırasıyla %413,46, %363,63, %351,88, %300,56, %316,35 oranında artmıştır. Yani, 15 yılda, farklı eğitim kademelerinden mezun bireyler arasındaki yıllık ortalama iş geliri farkı azalmıştır.

Gelir, günümüzde toplumu oluşturan sınıfsal gruplanmaları belirleyen en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Eğitime yapılan her 100 birimlik harcamanın toplumu gelir gruplarına göre ayıran ve hangi gelir gurubunun kaç birimini gerçekleştirdiğini gösteren Tablo 3.5’e bakıldığında da görülmektedir ki en düşük %20’lik gelire sahip olan gruplar 18 yıl boyunca eğitime yapılan harcamaların ortalama %2,52’lik kısmını gerçekleştirebilmiştir. İkinci %20’lik grup %5,62’lik, üçüncü %20’lik grup %10,54’ünü, dördüncü %20’lik grup %18,65’ini, 5. %20’lik grup da %62,68’ini gerçekleştirmiştir. Burada görmekteyiz gelir arttıkça eğitime yapılan harcamalar neredeyse her grup arasında kendinden bir önceki gelir grubuna göre, en yüksek gelir grubu hariç 1 kat artış göstermektedir.

Tablo 3.4, 2020 ortalama iş gelirleri, bir okul bitimeyenlerin, okuma yazma bilmeyenlerden %26,82, lise altı eğitimlilerin, bir okul bitimeyenlerden %30,15, lise ve dengi okul mezunlarının, lise altı eğitimlilerden %21,54, yükseköğretim mezunlarının ise lise ve dengi okul mezunlarından %33,65 oranında daha fazla gelire sahip olduklarını göstermektedir. Yükseköğretim mezunları, okuma yazma bilmeyenlerden %73,39, bir okul bitirmeyenlerden %63,64, lise altı eğitimlilerden %47,95, lise ve dengi okul mezunlarından ise %33,65 oranında daha fazla gelire sahiptir. Sonuç olarak bir döngüye girilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Gelir grupları, eğitime gelirlerinin el verdiği kadar bir harcama yapmakta, doğal olarak yaptıkları harcamalarla doğru orantıda bir eğitim düzeyine ulaşmakta, bu eğitim düzeyine bağlı olarak da farklı düzeylerde gelir elde etmektedir. Elde edecekleri gelir düzeyi de yine aynı gruba ait olarak aynı oranda harcama yapmaya olanak sağlayacaktır. Tabii ki bu gelir grupları arasında geçiş yapabilecek şanslı bireyler olacaktır fakat genel olarak eğitim, Türkiye’de sosyal hak statüsünden çıkartılmış, eğitim kalitesi bakımından özel kurumlara başvurulması zorunlu bir hale getirilmiş, böylece sınıfsal hareketliliği sağlama kabiliyetinden de uzaklaştırılmıştır. Eğitime yılda ortalama %2,52’lik harcama yapabilen aileye mensup bir bireyin, sınıfsal hareketliliği bir yana, zorunlu eğitim döneminden sonra ya da zorunlu eğitim döneminde, eğitime devam edip edemeyeceği bile muammadır. Sınıfsal hareketlilikten kasıt ise, alt ve orta sınıflar arasındaki hareketliliği kapsamaktadır. Eğitimin, bireylerin her sınıf arasında bir geçiş yapabileceği bir yol olmadığı açıktır. Eğitim bireyleri çoğunlukla işçiden patron konumuna yükseltmez. Zaten zengin kesimlerin var olduğu sınıfsal ayrıcalıklarını devam ettirebilmesi için eğitim çoğu zaman zorunluluk teşkil etmemektedir. Fakat eğitimli insanların onlar adına çalışması zorunludur. Bu sebeple eğitimli bireylerin kendi aralarında bir yarış içerisinde, sınıfsal hareketliliği gerçekleştirme umuduyla hareket etmesi ve bu hareketliliği gerçekleştirdiği takdirde sisteme sıkı sıkıya sarılma hissiyatına kapılması gerekmektedir. En alt düzeydeki sınıflar geçim sıkıntısı ile sistemi sorgulamaya zaman bulamamalı, orta sınıflar ise tüm vaktini daha yüksek bir sınıfa eklemlenmek için harcamalıdır.

MEB’in verilerine göre Türkiye’de 2020-2021 eğitim yılında 773 devlet yurdu, 695 bin 834 öğrenciye hizmet vermiştir. 2021 yılında 1 milyon 144 bin 70 öğrenci lisans ön lisans eğitiminde 650 TL, yüksek lisans eğitiminde 1300 TL, doktora eğitiminde 1950 TL öğrenim kredisi almıştır (MEB, 2021:229-230). 2020-2021 eğitim döneminde birinci ve ikinci öğretim olarak eğitim gören öğrenci sayısı 3 milyon 801 bin 294’tür. Türkiye’nin en iyi üniversiteleri İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlerimizdedir ve en yükseköğretim kurumuna sahip il, 3

yükseköğretim ve 56 üniversite ile İstanbul'dur¹³. Devlet yurtları dışında özel yurtlarda kalmak zorunda olan öğrenci sayısı 3 milyon 105 bin 460'tır. İstanbul'da 2021-2022 döneminde en düşük özel yurt fiyatı aylık 900 TL iken, tek kişilik odalar 2400-6800 TL arasındadır¹⁴. Yıllık ortalama yurt ücretleri 2021'in sonlarında İstanbul'da 9 bin TL ile 68 bin TL, Ankara'da 8 bin TL ile 48 bin TL ve İzmir'de 10 bin 500 TL ile 44 bin TL arasındadır¹⁵. Yani bir öğrencinin sadece minimum barınma gideri 2022 yılında asgari net ücretin %21,2'si kadardır. Diğer giderlerinin de eklenmesi bir öğrencinin üniversite eğitimi almasının ne kadar maliyetli bir hale geldiğinin göstergesi olacaktır. Nitekim 2022'de yayınlanan bir habere göre öğrencilerle yapılan görüşmelerde bazı öğrenciler, KYK yurdunda kalan bir öğrencinin aylık giderinin 2 bin 500 ile 3 bin TL arasında olduğunu, bazı öğrencilerin öğün atlamak zorunda kaldığını, 850 TL'ye yükselen lisans ön lisans burs ve kredi ücretlerinin yetmediğini beyan etmişlerdir¹⁶. 2018'de yapılan bir anket araştırmasına göre de üniversitelilerin %35,8'i çalışırken bunların %5,8'i tam zamanlı %14'ü yarı zamanlı, %15'i de günlük işlerde çalışmaktadır. Çalışanların %48'i kendilerine zorlayarak vakit ayırabilirken, %21 ise hiç vakit ayıramamaktadır. Çalışan öğrencilerin de %37,2'sinin ailesi yoksulluk sınırının altında gelir elde etmektedir¹⁷.

Üniversite eğitiminin öğrencilere olan maliyetlerinden bir diğeri de sınav ücretleridir. Sadece 2021 yılında Yükseköğretim Kurumları Sınavına katılan öğrenci sayısı 2 milyon 433 bin 219 iken, 2017-2022 yılları arasında sınav ücretlerinde %500'e yakın bir oranda artış meydana gelmiş, eşitlikçi bir eğitim için ücretsiz olması gereken sınav sisteminin dahi ticari bir hâle geldiği, kazanç yoluna döndüğü görülmüştür (Kızılar, 2022).

Sonuç olarak üniversite öğrencileri sosyal bir hak olması gereken üniversite öğrenimini sınıfsal farklılıklar yüzünden farklı koşullarda gerçekleştirmeye çalışmakta, bunu yaparken hem devletten geri ödemeli kredi almak zorunda kalmakta, hem de bu kredi geçinmeleri için yeterli olmadığından işverenlere ucuz, geçici işgücü arzı oluşturmaktadır. Yükseköğretim mezunlarının işsizlik oranının yüksek olduğu Türkiye'de, öğrenciler üniversite öğrenimini tamamladıktan sonra bile, nitelikli fakat ucuz işgücü arzına, devlete olan kredi borcunu ödemek için devam etmek zorunluluğu içine girmektedir. Sadece 2021

¹³ <https://istatistik.yok.gov.tr> (erişim tarihi: 09.04.2022).

¹⁴ "2022 yılında İstanbul Yurt Fiyatları". <https://www.yenisafak.com/ozel/2022-yilinda-istanbul-yurt-fiyatları-3773486> (erişim tarihi:17.04.2022).

¹⁵ "İstanbul, Ankara ve İzmir'de özel yurt fiyatları ne kadar? İşte öğrenci yurdu fiyatları". <https://finans.mynet.com/haber/detay/ekonomi/istanbul-ankara-ve-izmir-de-ozel-yurt-fiyatları-ne-kadar-iste-ogrenci-yurdu-fiyatları/426488/> (erişim tarihi:17.04.2022).

¹⁶ "Öğrencinin sınavı açıklık oldu!". <https://www.gunboyugazetesi.com.tr/ogrencinin-sinavi-acilik-oldu-ogun-atliyorlar-137167h.htm> (erişim tarihi:17.04.2022).

¹⁷ "Üniversitelilerin Yüzde 35,8'i İşte Çalışıyor". <http://gencisci.org/universitelilerin-yuzde-35-iste-calisiyor/> (erişim tarihi:17.04.2022).

yılında, üstünde büyük bir borç yüküyle üniversiteden ayrılacak olan öğrencilere 1 milyon 144 bin yeni birey eklenmiştir.

2020 eğitim yılında meydana gelen salgın hastalık nedeniyle uzaktan yapılan eğitimler gelir dağılımının ve yaşanan coğrafyanın eğitim üzerindeki etkisini açık bir şekilde örneklendirmiş, 21. yüzyılda, bilim ve bilginin çağında, bir akıllı cihaz ve internet bağlantısından dahi yoksun çocukların eğitim eşitsizliğini gözler önüne sermiştir. Bu imkanlardan bile mahrum bireylerin eşit bir şekilde bir eğitimden geçeceğini ve sınıfsal hareketlilik sağlayabileceğini kabul etmek, aslında bu bireyleri yok saymak anlamına gelmektedir. Ki zaten içinde bulunduğumuz düzen bu durumu kabullenmeyi kolaylaştırmaktadır. Bireylerin gelir durumlarına göre yerleşim yeri olarak bile ayrılmasına neden olan sınıfsal düzen, farklı sınıfların birbirlerine yakın ortamlardan uzaklaşmasını sağlamakta, birbirinden uzak bu sınıfların, empati kurabilme ihtimalini ortadan kaldırmakta ya da bireylerin oluşan eşitliklessnessi normal görmelerine neden olacak açıklamalar üretebilmelerini kolaylaştırmaktadır. İnternet erişimi bile olmayan çocukları toplumun büyük bir kısmı ancak basın, yayın organlarından, yılda belki birkaç gün görebilmektedir.

3.4.5 Nitelikli İşgücünün Kaçışı

Uygulanan neoliberal politikalar, Türkiye’de işgücünün niteliğini ya da beşeri sermayesini yükselterek işsizlik sorununa bir çözüm olmadığı gibi, nitelikli işgücünün yurtdışına gidişine yol açmaktadır.

Özellikle 2000 yılından sonra 3. Dünya ülkelerinden yapılan beyin göçleri hız kazanmıştır. Göçleri alan ülkelerin başında Amerika gelmekte, Amerika’yı Almanya, Fransa, Hindistan ve Kanada takip etmektedir. Amerika üçüncü dünya ülkelerinden göçlerin %54’ünü almaktadır ve bu ülkedeki bilim adamları ve mühendislerin %12’si, doktorların %23’ü, bilişimle uğraşanlarının %40’ı yabancı ülke vatandaşıdır. Büyük bir çoğunlukla yükseköğretim ve kolej mezunu göçmen almaktadır. Bir öğrencinin lisans düzeyinde üniversite eğitimi dahil ülkeye maliyeti 100.000 dolar civarı ve yurt dışında yıllık ortalama maliyeti 20-30 bin dolar arasındadır. Türkiye beyin göçü konusunda en çok göç veren 34 ülke içinde 24. sıradadır ve iyi eğitilmiş bireylerinin %59’unu kaybetmektedir (Kaya, 2009: 14,17,19).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin sınırlı kaynaklarla uzunca bir dönem yetiştirdiği bireyler, maliyetsiz olarak gelişmiş ülkelere göçmektedir. Bunun en büyük sebepleri üniversiteler üzerinde yürütülen politikaların, ülkenin gerçeklerine uygun olmayışı, istihdam alanlarının yaratılmaması, üniversite sayısının artmasına rağmen eğitim kalitesinin düşüklüğü, düşük ücretler ve eğitimin kamusal bir sosyal hak olmaktan çıkarılıp sermayenin

hizmetine sunulması ve böylece bireylerin maliyet fayda anlayışı içerisinde sürdürdüğü eğitim neticesinde topluma bağlı ve sorumlu hissetmesini sağlayacak bilinci kolayca bastırabilmesi, göç edeceği ülkelerde kolayca adapte olabilmelerini sağlayacak dil eğitimini, eğitimin her kademesinde alınmış olması gelmektedir.

Bu sebeplere ek olarak, beyin göçünü etkileyen bir başka neden de sermaye farkıdır. Gelişmiş ülkelerin her alanda küresel ölçekte üretim yapması her alanda karşılıksız olma ihtimali bile olsa bilimsel yatırım yapma olanağına kavuşması anlamına gelmektedir. Gelişmemiş ya da gelişmekte olan ve her türlü piyasasını yabancı yatırımcılara açan ülkelerin zaten büyük kârlar getirecek yatırımları destekleme konusunda söz konusu büyük sermayelerle rekabet etme şansı olmamakla birlikte büyük yatırımları yapma karşılığında kazanç elde edememe ihtimalini göze alabilme olanağı da olası değildir. Kâr beklentisini bir kenara atabilip, yatırım yapabilecek, aynı zamanda bu yatırımdan elde edilen kazançları halkın refahına dönüştürebilecek tek mekanizma olan devlet de zaten uygulanan politikaların ana amacı olarak devreden çıkarılmaktadır.

3.5 Genel Değerlendirme

Üniversitelere yönelik resmi politikalar Üçüncü Kalkınma Planı'ndan beri üniversiteleri piyasa düzeninin gereklerine uygun olarak yeniden yapılandırması çerçevesinden oluşturulmuştur. Bu bağlamda, beşeri sermaye kuramının iddaları doğrultusunda, üniversiteler, işgücünün niteliğini arttırıp bu yolla hem işsizlik sorunun çözümünde hem de bireysel gelirin ve ekonomik büyümenin arttırılması olumlu rol oynayacaktır.

Tablo 3.6'deki verilere göre, lisans ve lisanüstü düzeylerde 1982-1983 döneminde, toplamda 36 bin 919 olan mezun sayısı, 2020-2021 döneminde 1 milyon 167 bin 119 olmuştur. Nicel olarak amaç gerçekleşmiş gözükmektedir. Ancak, bu nicel artış Tablo 2.3'te görüldüğü gibi, işsizlik oranlarında bir azalma sağlamamıştır.

Tablo 3. 6 Yıllara Göre Üniversite Mezun Sayıları (1982- 2021)

Dönem	1982-1983	1983-1984	1984-1985	1985-1986	1986-1987	1987-1988	1988-1989
Ön Lisans	7.523	8.920	10.964	14.551	17.560	17.418	12.470
Lisans	27.621	30.960	32.900	43.297	51.000	54.732	61.124
Yüksek Lisans	1.099	1.473	1.831	2.184	3.449	3.397	3.327
Doktora	676	805	522	504	812	626	787
Toplam	36.919	42.158	46.217	60.536	72.821	76.173	77.708

1989-1990	1990-1991	1991-1992	1992-1993	1993-1994	1994-1995	1995-1996	1996-1997	1997-1998
14.785	16.570	18.590	23.699	35.989	50.820	57.556	69.696	75.059
64.066	65.215	66.556	70.374	78.323	82.142	88.753	96.001	112.978
3.839	4.189	4.318	4.611	5.051	5.409	8.050	7.529	8.318
1.006	1.437	1.351	1.358	1.456	1.614	2.094	1.870	2.356
83.696	87.411	90.815	100.042	120.819	139.985	156.453	175.096	198.711

1998-1999	1999-2000	2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007
74.261	79.408	87.018	98.689	104.105	102.345	109.855	128.257	145.532
124.393	130.954	145.553	167.233	178.806	186.474	195.330	201.181	221.831
8.515	7.939	9.554	13.713	16.367	21.747	23.892	27.642	31.805
2.567	2.113	1.975	2.458	2.805	2.664	2.827	2.581	3.339
209.736	220.414	244.100	282.093	302.083	313.230	331.904	359.661	402.507

2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016
154.532	176.028	222.139	202.881	222.980	242.574	287.830	294.029	316.034
243.352	260.076	287.557	283.059	338.902	406.215	399.049	458.564	437.446
28.681	33.571	42.603	27.489	25.704	35.097	41.842	43.713	43.290
3.744	4.235	4.659	4.617	4.462	4.551	4.516	5.192	6.052
430.309	473.910	556.958	518.046	592.048	688.437	733.237	801.498	802.822

2016-2017	2017-2018	2018-2019	2020-2021
295.500	316.465	310.938	512.212
454.207	454.995	486.200	575.654
48.683	67.067	86.251	70.396
6.045	7.332	8.069	8.857
804.435	845.859	891.458	1.167.119

Kaynak: <https://istatistik.yok.gov.tr/> (erişim tarihi: 04.05.2022).

Beşeri sermaye kuramı savunucuları yapısal gerçeklikleri görmezden gelmekte ve somut ekonomik koşullardan bağımsız olarak ya da bu koşullara rağmen, işsizlik sorununun çözümünün beşeri sermaye yatırımlarından geçtiğini savunmaktadır. Türkiye ekonomisinin yapısal gerçeklikleri, işsizlik sorunun çözümünün öncelikle yapısal koşulların dönüştürülmesiyle mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3.7'ye bakıldığında görülmektedir ki, Türkiye ekonomisinin büyümesi ile istihdam arasında anlamlı bir ilişki kurulamamaktadır. Ekonominin büyüdüğü bazı yıllarda istihdam edilen kişi sayısı azalırken, gerilediği bazı yıllarda artış gösterebilmiştir. 2008 yılında ekonomide meydana gelen 0,8 lik artış, 454 bin yeni istihdam ile sonuçlanmıştır. Bu oranın çok üstünde gerçekleşen büyüme oranlarının meydana geldiği diğer yıllarda da benzeri

istihdam değişmeleri yaşanmıştır. Bu oranlar ve istihdam artışlarının sayısı, ekonominin istihdamsız bir büyüme gösterdiğine kanıt niteliği taşıyabilmektedir. İşsizlik sayılarına baktığımızda ise görülmektedir ki, Türkiye ekonomisinin büyüme oranı ya da büyüme şekli işsizlik sorununu çözmek şöyle dursun, sorunu biraz olsun hafifletecek bir yapıda bile değildir. İstihdamsız büyüme sorununun temel nedenlerinden biri, mevcut çalışanların, çalışma sürelerine ilişkin yasal sınırlara uyulmadan çok uzun süre çalıştırılmasıdır.

Tablo 3. 7 Yıllara Göre Ekonomik Büyüme ve İstihdam Artışı (2004- 2020)

Yıllar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Büyüme Oranı	9,8	9	6,9	5	0,8	-4,8	8,4	11,2	4,8
Milli Hasıla (2015 Yıl Bazı, Milyon Dolar)	482,12	525,48	561,99	590,33	595,14	566,44	614,17	682,96	715,66
Toplam İstihdam (Bin Kişi)	19631	20067	20423	20739	21193	21277	22596	24112	24823
Artan Milli Hasıla (2015 Yıl Bazı, Milyon Dolar)		43,36	36,51	28,34	4,81	-28,7	47,73	68,79	32,7
Artan İstihdam (Bin Kişi)		436	356	316	454	84	1319	1516	711
İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	2.385	2.388	2.328	2.376	2.611	3.471	3.046	2.615	2.518

Yıllar	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Büyüme Oranı	8,5	4,9	6,1	3,3	7,5	3	0,9	1,8
Milli Hasıla (2015 Yıl Bazı, Milyon Dolar)	776,39	814,74	864,32	893,04	960,03	988,64	997,44	1000,02
Toplam İstihdam (Bin Kişi)	25523	25931	26620	27205	28189	28741	28080	26811
Artan Milli Hasıla (2015 Yıl Bazı, Milyon Dolar)	60,73	38,35	49,58	28,72	66,99	28,61	8,8	2,58
Artan İstihdam (Bin Kişi)	700	408	689	585	984	552	-661	-1269
İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	2.747	2.853	3.057	3.330	3.454	3.537	4.469	4.061

Kaynak: WorldBank, “GDP (constant 2015 US\$) - Türkiye”.

https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?end=2021&locations=TR&name_desc=false&start=1960&view=chart/ (erişim tarihi:25.07.2022); WorldBank, “GDP growth (annual %) - Türkiye”.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=TR> (erişim tarihi:25.07.2022).

(İstihdam ve işsizlik verileri Tablo 3.8’den derlenmiştir).

Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı ve Uluslararası Çalışma Örgütü’nün, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu, toplam 39 ülkeyi kapsayan bir araştırmasına göre haftalık çalışma süresi en uzun olan ülke Türkiye’dir. Söz konusu ülkeler Avrupa Birliği üyesi 28 ülke, Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Panama, Honduras,

Nikaragua, El Salvador, Kosta Rika, Guatemala, Çin, Güney Kore ve Türkiye'dir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye'de çalışanların yüzde 57'si haftalık 48 saatten fazla çalışmaktadır (Eurofound ve International Labour Organization, 2019: 27).

Örneğin, Güngör'ün (2019: 19), yaptığı bir hesaplama göre, yürürlükteki İş Kanunu'nunda düzenlenen haftalık yasal fazla çalışma süresinin üst sınırında bile daha fazla çalışılıyor olması 1 milyon 102 bin 851'den fazla kişinin işsiz kalmasına yol açmaktadır.

Tablo 3. 8 İstihdamın Yıllara Göre Sektörel Dağılımı ve İşsiz Sayısı (Bin Kişi) (2004- 2020)

Yıllar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Tarım	5.713	5.154	4.907	4.867	5.016	5.254	5.683	6.143	6.097
Sanayi	3.919	4.178	4.269	4.314	4.441	4.130	4.496	4.704	4.751
İnşaat	966	1.107	1.196	1.231	1.241	1.249	1.431	1.676	1.709
Hizmetler	9.033	9.628	10.051	10.327	10.495	10.644	10.986	11.589	12.266
İşsiz Sayısı	2.385	2.388	2.328	2.376	2.611	3.471	3.046	2.615	2.518

2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
6.015	5.470	5.483	5.305	5.464	5.297	5.097	4.716
4.969	5.315	5.331	5.297	5.383	5.675	5.561	5.497
1.768	1.912	1.914	1.987	2.095	1.992	1.550	1.538
12.771	13.234	13.892	14.616	15.247	15.777	15.872	15.060
2.747	2.853	3.057	3.330	3.454	3.537	4.469	4.061

Kaynak: (ÇSGB, 2015: 9; ÇSGB, 2017: 9; ÇSGB, 2021: 15). (ÇSGB, 2017: 9 kaynağındaki bazı istatistikler diğer istatistiklerle uyuşmadığından hata yapılmış olabileceği kanaatiyle düzenlenmiştir.)

Tablo 3.8'deki veriler göstermektedir ki, 2004 yılında toplamda 19 milyon 631 bin kişi istihdam edilirken, 2020 yılında bu sayı 26 milyon 811 bin kişiye yükselmiş, 17 yılda 7 milyon 180 bin artı istihdam sağlanmıştır. 2004-2005 eğitim-öğretim döneminden 2020-2021 eğitim-öğretim dönemine kadar olan sürede ise 11 milyon 512 bin 955 öğrenci, yükseköğretim kurumlarından mezun olmuştur. İstihdam yaratma kapasitesi sadece yükseköğretim mezunlarını karşılama noktasında bile yetersiz kalmıştır.

Neoliberal politikalar, gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeleri, gelişmiş kapitalist devletlere, bu devletlerin yararı gözetilecek şekilde eklemlesini sağlayan dönüşümü kapsamaktadır. Kendi sınırlarını aşır, küresel ölçekte üretim yapan, bu üretime mukabil, yüksek istihdam oranları ve gelirler elde eden, bu gelirlerle kendi halkının da refahını arttıran bu devletler, kendi istatistik verilerini referans göstererek, diğer ülkelerin de bu istatistikleri yakalayabileceği inancında olmasını sağlamaktadır.

Neoliberal politikalar Büyük Bunalımın ve İkinci Dünya Savaşının ardındaki sürecin etkisinden, keynesyen politikalarla çıkan, devletin ve halkın bütünleşmesi ve üretim alanlarına müdahalesi ile tekrar kalkınan ve zamanla tekrar kapitalistleşen devletlerin, diğer devletlerin aynı yolu izlemesi yerine, daha kalkınmaya başlamadan, devlet gücünü her türlü piyasadan çekmesini sağlayıp ve bu ülkeleri uluslararası sermayeye açarak kendine yatırım alanları yaratıp, işgücüne dair politikalarla da hem kendi kapitalistlerine ucuz ve nitelikli işgücü yaratmayı amaçlamakta, hem de eğitim sistemlerine müdahale ederek, teknolojik buluşları ve bilim insanlarını kendi sermayelerinin hizmetine sunmaktadırlar. Bunu yaparken de eğitimin bir devlet hizmeti, bireysel hak değil, fayda-maliyet döngüsü içinde olmasını, böylece eğitilen bireylerin toplumsal aidiyet ve sorumluluk duygusu taşımadan sermayenin hizmetine girme konusunda karar alabilmesini sağlamaktadır.

Türkiye de bu gelişmiş kapitalist devletlerin istatistiki başarılarına, sundukları reçeteleri uygulayarak ulaşma yoluna gitmekte, belirli bir yol izleyerek gelişen bu ülkelerle, aynı yol üzerinde giderek ya da bu yolun farklı noktalarından eklenilerek aynı sonuca ulaşacağını düşünmekte ve eğitim alanında önerilen reçeteleri uygulamaktadır. Ancak uygulanan politikaların avantajlı sonuçlar elde ettirmesi, gelişmiş ve dünya çapında kitlesel üretime yönelmiş, piyasa serbestisinin dezavantajlarını kendi vatandaşlarının üzerinden atabilecek kapasiteye ulaşmış, her alanda istihdam yaratabilen, her türlü nitelikli işgücüne ihtiyaç duyan, hali hazırda uluslararası rekabet düzeyine ulaşmış bir ülke yapısı gerektirmektedir.

Neoliberal politikaların yaygınlaştırıcısı olan Amerika'da, erken dönemlerde Ortodoks yaklaşımları savunmayan, radikal ve karşıt görüşteki akademisyenler üzerinde baskı kurulmuş, işlerine son verilmiş ya da sözleşmeleri yenilenmemiştir (Ollman, 2001: 110-111). 1870'te 18-21 yaşındaki bireylerin %2'si üniversiteye giderken bu sayı %50'lere çıkartılmıştır. Üniversite müfredatının özü olan liberal sanat ve klasiklerin yerini bilim, matematik, kamu yönetimi, işletme ve diğer mesleki eğitimler almıştır. Doğa ve sosyal bilimler, sanayinin kârını arttırma ve maliyetlerini azaltma yolunda araştırma yapmaya itilmiştir. Üniversitelerde test, not, derece gibi kavramlar önem kazanmış, böylece öğrencilerin neyi hak ettiklerini, daha fazlası için ne yapmaları gerektiğini, başarısızlıkların nedenlerini kişisel sorunların oluşturduğu duygusu yaratılmıştır (Ollman, 2001: 114). Üniversitenin toplum geneline yaygınlaştırılması, bireylerin daha iyi şartlara kavuşabileceklerine inandırılması, sosyal ve ekonomik eşitsizliğin kabullenilmesini sağlamakla böylece fırsat eşitliğine vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda fırsat eşitliği algısını yıpratmamak için, üniversitenin lisede başlayan yarış sisteminin devamı olarak görülmemesi

gerekmekte, üniversitedeki işçi sınıfı üyesi gençlerin kapitalist çıkarlara yönelik müdahalelerle ilgili okuma ve düşünme isteği içinde olması nedeniyle de kapitalizm eleştirileri de dahil, her düşüncenin dile getirildiği bir ortam görüntüsü verilmesi gerekmekte, bu sebeple bir miktar radikal profesör, düşünce ve tartışma özgürlüğünün varlığını göstermek için gereklilik arz etmektedir (Ollman, 2001: 115-116).

Türkiye de benzer şekilde, kendi koşullarına bağlı olarak bu yolda ilerlemektedir. Neoliberal politikaların etkisi üniversitelerin kendi iç yapısında, eğitimin sunulma biçiminde değişikliklere yol açmıştır.

Üniversitelerin iç yapısı özerklik kavramı altında şekillendirilmiş, mali, idari, yönetsel açılardan değişik uygulamalara maruz bırakılmıştır. Yönetsel özerklik konusunda üniversite yöneticileri, atama yoluyla belirlenmekte ve üniversiteler YÖK'ün baskısı altında hizmet vermektedir. Mali açıdan üniversiteler kendi bütçelerini ayarlamak ve bir girişimci gibi hareket etmek zorunda bırakılmakta, bilimsel saygınlık yerini reklamcılığa varan pazarlama stratejilerine bırakmaktadır. Girişimci gibi hareket etme zorunluluğu ve kalkınma planlarında bahsi geçtiği gibi devletin bizzat araştırma konularını yönlendirmesiyle, bilimsel özerklik de sermayenin hizmetine sunulmakta, piyasalaşmakta, toplumsal fayda anlayışından sermayeye fayda anlayışına geçmektedir. Sermayeye en fazla fayda sağlayan üniversite bölümlerinde, sermayenin faydasına yönlendirecek şekilde liyakat sağlanmaya çalışılırken, sermayeye fayda sağlamayan ya da sistemi sorgulamaya ve eleştirmeye yönelebilen bölümler baskı altına alınmaktadır.

Eğitim ise bir sosyal hak olmaktan çıkarılmakta, yararlanan öder mantığıyla, metalaştırılmakta, işgücünün yeniden üretimini sağlamakta, toplumsal sınıfların ve kapitalist kuralların meşruluğunu ve haklılığını empoze eden bir mekanizma işlevi görmektedir.

Devletin eğitimi finanse etmek için yaptığı harcamalar genel eğitim ve yükseköğretimde reel olarak düşerken, hane halkı ve özel sektörün harcamaları artış göstermekte, neoliberal politikaların temel eğitimin devletçe karşılanması savının da dışına çıkılarak, eğitimin her kademesi metalaşmakta, toplum fertlerinin, eğitimin maliyetine katlanabildiği miktarla denk bir sınıfsal ayrıma uğramasına neden olmaktadır.

İstihdam olanaklarının kısıtlı olması, bireylerin işgücünün yeniden üretimine sıkı sıkıya bağlı olması, sınav sisteminin yapısı, yüksek bir rekabete yol açarak, üniversite eğitimi görmeden önceki süreçte de üniversite eğitimi görmeden, psikolojik ve maddi maliyetlere yol açmaktadır.

Yükseköğretim okullaşma oranı ve üniversite sayıları, istihdam olanakları göz önüne alınmadan arttırılmakta, öğrencilerin öğrenim gördükleri sürede, öğrenim maliyetlerini

karşılımları sırasında ve öğrenim süreleri bittikten sonra, yetersiz istihdam ile geri ödemeli aldıkları borçları ödeme zorunluluğunda, ucuz ve nitelikli bir işgücü arzı oluşturulmaları sağlanmaktadır.

Eğitim, herşeye rağmen toplumumuzun büyük bir kesimi tarafından “hayatlarını kurtarma” aracı olarak görülmekte, neoliberal normların toplumu dönüştürüp oluşan durumu içselleştirmesini ve adapte olmasını sağlamakta ya da başka bir çıkış yolu bırakmamaktadır. İşgücü piyasasının yönlendirilmesiyle oluşan işsizler ordusunun, işgücünün çalışma koşullarına yaptığı baskı, ebeveynleri, buldukları yaşam biçiminden, en azından evlatlarını kurtarma arayışına itmekte, önlerindeki tek çıkış yolunu da alacakları eğitim düzeyi oluşturmaktadır. Öğrenciler de, üstlerinde oluşturulan bu baskının ağırlığıyla eğitime ticaret yapan bir tacir edasıyla yönelmekte, meslek seçimi yaparken, sınav puanları ile çalışma koşulları ve ücret bakımından en verimli sonuca ulaşabilecekleri, statülerini en yüksek seviyede arttırabilecekleri bölümleri seçme eğilimine girmekte, tercih dönemi bittikten sonra, tercih etmedikleri bölümleri kazanabilme ihtimallerinin olduğunu gördükleri durumlarda da, aldıkları malı zararına satmış oldukları gibi bir duyguya kapılmaktadır.

Yüksek niteliklere sahip bireylere bakıldığında da, bu bireylerin, istihdam olanaklarının kısıtlılığı, yabancı sermayenin ücret, çalışma koşulları ve sunduğu olanakların cezp ediciliği, yabancı ülkelerde istihdam sağlayabilmelerini sağlayacak yabancı dil eğitimi görmeleri, eğitimin maliyetlerine yatırımcı gibi karar alabilecekleri şekilde katlanmaları gibi nedenlerin etkisiyle, yurt dışına yöneldikleri, yabancı sermayeye maliyetsiz nitelikli işgücü kaynağı oluşturdukları görülmektedir.

SONUÇ

Geçmişten günümüze, koşullar değişse de, tümceler farklılaşsa da, koşulların ve tümcelerın gölgesindeki gerçeklik aynı kalmış, minimal devlet, serbest piyasa ve faydacı birey anlayışının temelinde oluşturulan liberal iktisadi anlayış, konjunktürel krizlere, buhranlara rağmen, koşulları kendi varlığını devam ettirebileceği biçime uyarlamıştır. Bu varoluşun güncele uyarlanmış biçimini de neoliberal politikalar oluşturmaktadır.

Bu politikaların, geniş bir perspektiften bakıldığında, gelişmiş kapitalist devletlerin sermayelerinin küresel ölçekte değerlendirilmesini, kapitalist ekonomilerin olumsuz etkilerinin, yurttaşlarının üzerinden küresel nüfusa yayılmasını, böylece ulusal olarak görünen gelişmişliğin, küresel olarak amaçlanan bir hedef konumuna gelmesini ve bu politikalarla söz konusu gelişmiş devletlerin sahip olduğu refah ve gelişmişliğe, her ülkenin ulaşabileceği inancının oluşmasını ve gelişmekte olan ülkeleri, ekonomik olarak uydu devletler konumuna getirmeyi amaçlar nitelikte olduğu görülmektedir.

Türkiye de günümüzde, işsizlikle mücadele yolunda neoliberal politikaları işgücü piyasasının yapısını şekillendirmek amacıyla kullanmış ve kullanmaktadır. Beşeri sermayenin arttırılmasının işsizliğin çözümü olacağını beyan eden fakat var olan işsizliği de değişen oranlarda görmezden gelen, işsizliği enflasyonla mücadelede bir araç olarak kullanabilen bu politikalar, işgücünü oluşturan ve oluşturacak olan bireyleri farklı uygulamalarla, bütüncül bir sistemle etkisi altına almakta, farklı işlevleri yerine getirmektedir.

1990'lı yıllarda devlet piyasadan özelleştirmeler yoluyla çekilmeye başlamış, işsiz kalanlara yönelik, tam istihdamın tamamlayıcısı olarak görülen aktif istihdam politikası niteliği taşıyan uygulamalara başvurmuştur.

1999 yılında işsizlik sigortası kurulmuştur. Çalışan, işveren ve devlet primleriyle bir havuzda birikim yapan sistem, asıl amacı olan, işsizlere işsiz kaldıkları müddetçe, pazarlık gücünü elinde bulundurma ve yaşamını devam ettirme görevini, işsizlerin zor şartları tamamlaması ve işsiz bireylerin oluşturduğu hazır işgücü havuzunu terketmemesi karşılığında asgari düzeyde yerine getirmeye yönelmekte, asıl amacından çok, piyasaya işlerlik kazandırma adına, işverenlerin maliyetlerine ortak olma, aktif istihdam politikalarının temelinde, maddi ve ucuz işgücü kaynağı oluşturma işlevlerini yerine getirmektedir.

Meslek edindirme kursları ile işverenlerin çalışanları eğitime maliyetleri, işbaşı eğitim programları ile de işçi maliyetleri karşılanırken, serbest piyasa için güvencesiz iş gücü arzı yaratılmakta, piyasadan çekilen devlet de zorunlu görevlerini yerine getirirken, bu ucuz ve güvencesiz işgücünden yararlanmaktadır.

İstihdam büroları yoluyla, işsizler ordusunun diğer işsizler üzerinde yaptığı baskı arttırılmaya çalışılmakta, sermaye lehine pazarlığın daha iş aşamasına gelmeden başlamasına neden olunmakta, işverenlere ihtiyaç duydukları dönemlerde yasal sorumluluk taşımayan, sosyal haklardan mahrum, güvencesiz ve ucuz bir işgücü arzı sunulmaktadır.

İşgücünün güvencesi anlayışı, iş görenin bulunduğu işyerinde uzun bir süre iş görme hali anlayışından, sürekli farklı işverenlere tabi olarak iş görebilme, farklı piyasaların gerektirdiği özellikleri kısa sürede beşeri sermayesine eklemeyi görev edinme anlayışına evrilmektedir.

Tüm bu politikaların sonuçlarına bakıldığında ise, ekonomide istihdam üzerinde etkisiz kalan bir büyüme meydana geldiği görülmekte, Marxist görüşün de bahsettiği gibi, işsizlerin ücretler, çalışma koşulları ve sosyal haklar bakımından baskı yarattığı ve daha fazla bireyin istihdam edilme ihtimali olsa dahi bunun yerine istihdam edilen bireylerin yasal sürelerin üstünde çalıştırıldığı bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir.

Üniversiteler üzerinde ise, beşeri sermayenin işsizliği azaltması ve ülkenin refahını arttırması görüşü temelinde uygulanan politikalar, çatışmacı görüşün düşüncelerine uygun bir ortam yaratmaktadır.

Türkiye’de, üniversitelerin en çok ihtiyaç duyduğu hoşgörü ve özgürlük yerine, toplumsal güç ve siyasal geleneklere ters düşen, burjuvazinin Türkiye’ye oranla çok daha güçlü olduğu Avrupa devletlerinde bile kabul ettirilemeyen şirket-üniversite paradigması ekseninde bir üniversite modeli uygulanmaya çalışılmakta, başarı ise özgür ve donatımlı bir araştırma ortamında değil, bir anlamı olmayan bilimsel atıf endeksi rakamlarında aranmaktadır (Timur, 2000: 367).

Egemen sınıfların eğitim üzerindeki etkisiyle, üniversitelerin iç yapısı sermayenin faydası gözetilecek bir hale getirilmekte, sermayenin gözdesi olan bölümlerde liyakat, diğer bölümlerde baskı oluşturma hali hüküm sürmekte, bilimsel bilgi sermayenin hizmetine sunulmaktadır.

Eğitim, bir sosyal hak olmaktan çıkarılarak, bireylerin maliyetlerine katlandığı bir hale getirilmekte, bu maliyeti karşılayamayan bireyleri, işgücünün yeniden üretilmesi aşamasında, üniversite eğitiminden dışlayarak niteliksiz işgücü arzına yönlendirmekte, eğitim maliyetini güçlülükle karşılayan bireyler de hem eğitim sırasında hem de alınan krediler nedeniyle eğitim sonrasında, hem ucuz ve geçici hem de işsizlik verilerine yansımayan bir işgücü arzı oluşturmakta, diğer bir yandan bireylerin toplumsal sınıflar arasında geçiş yapabilme ihtimaline ve başarılığın bireysel nedenlere dayandığı inancına sahip olmasını sağlamaktadır.

Üniversitelerin ve buna mukabil, beşeri sermaye sahibi işgücünün sayısı, toplumun refahına fayda sağlayacağı kamuflajı altında, sermayeye fayda sağlamak amacıyla, olabilecek en üst düzeyde, plansız biçimde arttırılmakta, okullaşma oranı ve üniversite sayıları bu nedenlerle kalkınma planlarında yüksek önem ve öncelik arz etmekte, neoliberal politikaların bu bireylere yönelik, işgücü talebi yaratma kapasitesi tartışmaya açık bir konu olarak görülmemektedir.

Üniversite sayılarının arttırılması, daha nitelikli ucuz işgücü yaratmanın yanında, işsizliği gizlemek, siyasal popülerite elde etmek amacıyla yerel ekonomileri canlandıracak öğrenci müşteriler yaratmak ve toplumsal yeniden üretimi sağlamak gibi işlevler görmektedir.

Yükseköğretim mezun sayısı bakımından 1982-1983 dönemiyle, 2020-2021 dönemi arasında 30,5 katlık bir fark yaratılmış, fakat istihdamın büyümesi sadece yükseköğretim mezunlarını kapsayacak bir oranın bile gerisinde kalmıştır.

Eğitim durumuna göre işsizlik oranlarını gösteren resmi verilere bakıldığında da, beşeri sermayenin ekonominin yapısal koşullar göz önüne alınmadan istihdam sorununu çözeceği anlayışının Türkiye koşullarında geçerli olmadığı, eğitim durumuyla işsizlik arasında anlamlı bir ilişkinin 1988-2021 yılları arasında gerçekleşmediği görülmektedir.

Sonuç olarak ise, nitelikli işgücünün yurt dışına göçü, nitelikli işgücü havuzunun yapısal koşullardan bağımsız biçimde arttırılmasının ve işgücünün çalışma koşul, hak ve ücretlerinin üstünde baskı yaratılmaya çalışılmasının, ekonomiyi gelişmiş kapitalist ülkelerle aynı noktaya getirmediğinin, neoliberal politikaların gelişmiş kapitalist ülkelerin faydasını gözettiğinin geçerliliğini kanıtlar niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Adaçay, R. (2018). “Monetarizm, Yeni Klasik İktisat Teorisi ve Yeni Keynesgil İktisat”. M. B. Erdem ve H. İslatince (Ed.), *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 171-189.
- Afşar, B., Aksoy, B. ve Suna, S. (2018). “İşsizlikle Mücadelede Mesleki Eğitimin Önemi ve Firmaların Mesleki Kurslara Bakışı: Konya İli Örneği”. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2): 407-416.
- Akkuş, G. E. (2012). “Phillips Eğrisi: Enflasyon-İşsizlik Değiş-Tokuşu Teorik Bir İnceleme”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2): 99-151.
- Akpınar, T. (2018). “Türkiye’de İşsizliğe Resmi Çözüm Önerileri Bağlamında Beşerî Sermaye Teorisine İlişkin Bir Yeniden Değerlendirme”. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2(57): 787-800.
- Aksu, L. (2016). “Türkiye’de Beşerî Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme ile İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analizi”. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 68-129.
- Aktan, C. C. (2010). “Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi”. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1): 168-187.
- Akyüz, F. (2014). “Türkiye’de İşsizlik Sigortasının Sermayenin Emekten Kaçınma Mekanizması Olarak İncelenmesi”. M. Yaman, G. Yarkın, Ş. G. Tuna ve F. Ercan (Ed.), *Emeğin Kitabı*. Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 239-255.
- Alptekin, V. (2020). “Toplam Talep (AD)- Toplam Arz (AS) Analizi”. S. Başar ve B. Günsoy (Ed.), *Makro İktisat*. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 165-195.
- Ansal, H., Küçükçifçi, S., Onaran, Ö. ve Orbay, B.Z. (2000). *Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik*. Türkiye ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Antalyalı, Ö. L. (2007). “Tarihsel Süreç İçerisinde Üniversite Misyonlarının Oluşumu”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2007/2(6): 25-40.
- Arslan, Ü. ve Güzel, A. E. (2017). “Marshall’ın Değer Teorisinde Ekonomik Birimlerin Karar ve Davranışlarına Yaklaşımı”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 6(3): 2096-2111.
- Atmaca, T. (2019). *Eğitimde Toplumsal Eşitsizliğin Kültürel Sermayenin Aktarımıyla Yeniden Üretilmesi*. Doktora Tezi. Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Aydın, Ö. (2014). *Pierre Bourdieu Düşünümselliğinde Devlet ve Simgesel Şiddet*. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

- Aytaç, A. M. (2016). “Akademik Özgürlüklerin Öznesi Kimdir?”. *Mülkiye Dergisi*, 40(3): 181-187.
- Ayyıldız, Y. (2019). *İŞKUR Tarafından Uygulanan Aktif İşgücü Piyasası Politikalarının Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme: Zonguldak İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Bağlan, D. Ve Yardımcıoğlu, F. (2017). “Meslek Edindirme Kurslarının Etkinliği: SAMEK Örneği”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 63-87.
- Başterzi, S. (1996). *İşsizlik Sigortası*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Becker, G. S. (1993). *Human Capital –A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Third Edition*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Biçer, Ö. (2013). “Yükseköğretimde Yeni Ortaklık: Sürekli Eğitim Merkezleri ve İŞKUR”. *Praksis*, 33, 2013/3: 167-185.
- Bilir, H. (2018). “Neoklasik İktisadın Tanımlanmasına Yönelik Bir Deneme”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7(2): 658-670.
- Bingöl, B. (2012). “Üniversite Özerkliğinin Değişen Tanımı ve Üniversitelerin Yeniden Yapılandırılması”. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2): 39-75.
- Çaklı, S. (1998). *İktisat Politikası Düşüncesinin Evrimi*. Gazi Büro Kitabevi, Ankara
- Çelik, A. (13 Nisan 2012). “Ulusal İstihdam Stratejisi: Ucuzluk, Esneklik ve Güvencesizlik”. Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu. Ankara, 13-35.
- Demir, Ö. (2018). “Marjinalizm ve Neoklasik İktisat”. M. B. Erdem ve H. İslatince (Ed.), *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 107-116.
- Dertli, N. (2007). *Aktif İstihdam Politikaları – Eleştirel Bir Yaklaşım*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Diñçay, İ. H. (2020). “İŞKUR Tarafından Düzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının Etkinliği: Eskişehir Örneği”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16): 373-397.
- DİSKAR (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi). (2021). *Covid-19 Döneminde İşsizlik Sigortası Fonu Raporu*. DİSKAR. İstanbul.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1963). *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967*. DPT, Ankara.
- DPT. (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*. DPT Ankara.
- DPT. (1972). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977*. DPT, Ankara.
- DPT. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*. DPT, Ankara.

- DPT. (1984). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*. DPT, Ankara.
- DPT. (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*. DPT, Ankara.
- DPT. (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. DPT, Ankara.
- DPT. (2000). *Uzun vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005*. DPT, Ankara.
- DPT. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. DPT, Ankara.
- DÜS (Dünya Üniversiteler Servisi), (2003). “Dünya Üniversiteler Servisi Lima Bildirgesi, Akademik Özgürlük ve Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği”. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 1(4): 88-93.
- Erdem, A. R. (2006). “Dünyadaki Yükseköğretimin Değişimi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2): 299-314.
- Erdem, A. R. (2013). “Üniversite Özerkliği: Mali, Akademik ve Yönetimsel Açısından Yaklaşım”. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(2): 97-107.
- Erol, H. ve Özdemir, A. (2016). “Türkiye’de Özel İstihdam Büroları ve Geçici İş İlişkisi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(5): 1095-1110.
- Esen, M. Ve Esen, D. (2015). “Öğretim Üyelerinin Performans Değerlendirme Sistemine Yönelik Tutumlarının Araştırılması”. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 5(1): 52-67.
- Eurofound ve International Labour Organization. (2019). *Working Conditions in a Global Perspective*. Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Fine, B. (2008). *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı*. (Çev. A. Kars), Yordam Kitap, İstanbul.
- Garraty, J. A. (1979). *Unemployment in History –Economic Thought and Public Policy*. Harper Colophon Books, New York.
- Gedikoğlu, T. (1990). “Üniversite Özerkliği ve Akademik Özgürlük”. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 14(75): 26-34.
- Gerni, C. (2012). “Makro İktisadi Akımlar”. S. Başar (Ed.), *Makro İktisat*. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, Erzurum, 306-331.
- Görücü, İ. (2019). “İŞKUR Tarafından Yürütülen İşbaşında Eğitim Politikalarına Yönelik Bir Değerlendirme”. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(32): 125-142.
- Gümüş, A. (2020). “Neoliberal Bir Sonuç Olarak Toplum Yararına Program”. *Emek Araştırma Dergisi*, 11(17): 205-226.
- Gün, S. (2013). “Toplum Yararına Çalışma Programı: İşsizlikle Mücadelede Yeni Bir Yöntem mi?”. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(2): 76-95.
- Gün, S. (2016). “Aktif İstihdam Siyasetinin Gelişimi Açısından İşsizlik Sigortasının Dönüşümü”. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3(50): 1295-1320.

- Günel, İ. (2020). “Üniversitelerin Piyasalaşma Süreci”. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 35(5): 371-377.
- Günaydın, D. ve Edemir, Ö. (2018). “Güvenceli Esneklik Kapsamında Özel İstihdam Büroları Aracılığıyla Ödünç İş İlişkisi”. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 4(1): 1-23.
- Güngör, F. (2019). “Türkiye’de Kitleli İşsizlik: Kamu-Özel Ortak Projesi mi?”. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 17(66): 10-30.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev. D. A. Onacak), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Hunt, E. K. ve Lautzenheiser, M. (2016). *İktisadi Düşünce Tarihi- Eleştirel bir Perspektif*. Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Işık, N. ve Duman, E. (2012). “Reel ve Finansal Göstergeler Açısından 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi: Karşılaştırmalı Bir Analiz”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(2): 239-260.
- Işıklı, E. (2020). “Türkiye’de İstihdamda Aracı Şirketlerin Pratikleri ve İşbirlikleri”. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4(67): 2377-2404.
- İslatince, H. (2002). “Doğal İşsizlik Oranı Kavramına Yönelik Tartışmalar ve Politika Önerileri”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 4(1): 65-78.
- İslatince, H. (2018). “Klasik Okul”. M. B. Erdem ve H. İslatince (Ed.), *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 59-76.
- Kalaçay, M. B. ve Özyakışır, D. (2020). “Toplum Yararına Programın (TYP) Etkinliği Üzerine Bir Alan Çalışması: Kars Örneği”. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2): 61-91.
- Kapar, R. (13 Nisan 2012). “Ulusal İstihdam Stratejisi Taslağında İstihdam-Sosyal Koruma İlişkisi”. Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu. Ankara, 64-87.
- Kapar, R. (2005). “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1): 341-371.
- Kaya, M. (2009). “Beyin Göçü / Entellektüel Sermaye Erozyonu”. *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 5(13): 14-29.
- Kaynar, M. ve Parlak, İ. (2005). *Her İle Bir Üniversite: Türkiye’de Yüksek Öğretim Sisteminin Çöküşü*. Paragraf Yayınevi, Ankara.
- Kazgan, G. (2000). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KB (Kalkınma Bakanlığı). (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. KB, Ankara.

- Keynes, J. M. (2010). *Genel Teori İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*. (Çev. U. S. Akalın), Kalkedon Yayınları, Ankara.
- Kocadağ, G. Ve Akyol, S. (2021). “Heterodoks İktisadın Türkiye’deki Yansıması: Lisans Üstü Tezler Üzerine Bir İnceleme (1990-2019)”. *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 5(2): 1-25.
- Kurul, N. (2010). “Türkiye Üniversitelerinde 1980 Sonrası Dönem: İnsanın Özgürleşmesi Amacından Akademik Kapitalizme Geçişin Öyküsü”. *Bilim ve Gelecek, Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi*, (71): 1-22.
- Küçükırmı, S. (2019). *Yükseköğretimin Finansmanında Neoliberal Dönüşüm*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Manga, M., Bal, H., Algan, N. Ve Kandır, E. D. (2015). “Beşerî Sermaye, Fiziksel Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRİCS Ülkeleri ve Türkiye Örneği”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1): 45-60.
- Marx, K. (2004). *Kapital Cilt 1*. (Çev. A. Bilgi), Sol Yayınları, Ankara.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2010). *Mesleki Eğitimde Meslek Kurslarının Değerlendirilmesi*. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- MEB (Milli eğitim Bakanlığı). (2021). *Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2020/21*. MEB. Ankara
- Narin, Ö. (2010). “Bilimin Politik Ekonomisi Üzerine Bir Deneme: Üniversitede Dönüşüm ve Bilim Üretimi”. *Bilim ve Gelecek Dergisi*, 71: 34-44.
- Oğuz, S. (2017). *İşsizlik ve Ücret: İşgücü Piyasası Üzerine Makaleler*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ollman, B. (2001). “Akademik Baskının İdeolojisi Olarak Akademik Özgürlük İdeali: Amerikan Usulü”. *Praksis Dergisi*, (4): 110-125.
- Omurtak, G. (2019). *Eğitim-Öğretim Sistemine Bourdieu’cu Bakış: Lise Öğrencilerinin Sınava Hazırlık Sürecinde Ailelerin Meslek Seçimlerindeki Rolü, İstanbul Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özcan, D. Ve Çakır, H. (2016). “Üniversite-Toplum, Devlet, Piyasa/Sermaye İlişkileri Bağlamında Üniversite Özerkliği”. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 66(1): 31-40.
- Özdemir, B. Ş. Ve Beltekin, N. (2012). “Türk Eğitim Sisteminin Dönüşümünde Uluslararası Aktörler: İMF ve Dünya Bankası Örnekleri”. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1): 33-55.

- Sayılan, F. (2006). “Küresel Aktörler (DB ve GATS) ve Eğitimde Neoliberal Dönüşüm”. *TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası. Aylık Bülten Eğitim Dosyası*, (4): 44-51.
- SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı). (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. SBB, Ankara.
- Stewart, M. (1993). “Klasik iktisat Öğretisi”, *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*. (Çev. Ş. Kut), K. Saybaşı (drl.). Bağlam Yayınları, Ankara. 27-52.
- Şahin, Ç. E. (2011). *Beşerî Sermaye ve İnsan Kaynakları: Eleştirel Bir Yaklaşım*. Tan Kitabevi, Ankara.
- Şengül, M. (2014). “Türkiye’de Üniversite ile İktidar İlişkileri ve Taşra Halleri”. *Toplum ve Demokrasi*, 8(17-18): 79-104.
- Tan, M. (1990). “Eğitim Sosyolojisinde Değişik Yaklaşımlar: İşlevci Paradigma ve Çatışmacı Paradigma”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 23(2): 557-571.
- Timur, T. (2000). *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Tansel, A. (2013). *Türkiye’de Özel Dershaneler: Yeni Gelişmeler ve Dershanelerin Geleceği*. ERC Working Papers in Economics. Middle East Technical University, Ankara.
- Tezcan, M. (1993). *Eğitim Sosyolojisinde Çağdaş Kuramlar ve Türkiye*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Turan, Z. ve Öztürk, Y. K. (2016). “Keynes Sistemi ve Bekleyişlerin Sisteme Katkısı”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2): 259-269.
- TÜSİAD (Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği). (2008). *Türkiye’de Yükseköğretim: Eğilimler, Sorunlar ve Fırsatlar. Yükseköğretim Sistemi Üzerine 17 Türk Üniversitesinin EUA-IEP Kurumsal Değerlendirme Raporlarına Dayanan Gözlemler ve Öneriler*. TÜSİAD. İstanbul
- Uçkaç, A. (2019). “Neoliberalizm ve Küreselleşmenin Eğitim Üzerindeki Etkisi”. *Mülkiye Dergisi*, 43(4): 785-809.
- Yalçıntaş, A. ve Akkaya, B. (2019). “Türkiye’de Akademik Enflasyon: “Her İle Bir Üniversite Politikası” Sonrasında Türk Yükseköğrenim Sistemi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(3): 789-810.
- Yay, G. G. (2001). “Chicago Okulu, Milton Friedman ve Monetarizm”. *Liberal Düşünce Dergisi*, 6(24): 196-207.
- Yeldan, E. (13 Nisan 2012). “Ulusal İstihdam Stratejisi” Belgesi Üzerine Makro Ekonomik Bakış”. Ulusal İstihdam Stratejisi Sempozyumu. Ankara, 7-12.
- Yeldan, E. (2014). “Üretim ve Maliyet Analizi”. 4.Baskı. M. Özer ve A. Tiryaki (Ed.), *İktisada Giriş-I*. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 96-113.

- Yıldırım, K. (2013). "Tüketim, Tasarruf ve Yatırım". M.B. Erdem ve H. İslatince (Ed.), *Makro İktisat*. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 56-85.
- Yıldız, E.K. ve Kacır, H. (2018). "İşbaşı Eğitim Programlarının İş Güvencesi Kapsamında İncelenmesi". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 66-77.
- Yıldız, N. (2008). "Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim". *D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(11): 13-32.
- Yılmaz, G. (2006). "Marx'ın "Yedek İşgücü Ordusu" Kavramına, Günümüz Kapitalizm Tarafından Getirilen "Bilimsel Gerekçe": NAİRÜ". *Toplum ve Hekim Dergisi*, 21(2): 86-92.
- Yiğit, Ö. ve Gökçe, A. (2012). "Türkiye Ekonomisi İçin NAİRÜ Tahmini". *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 23(83): 69-91.
- YÖK (Yükseköğretim Kurulu). (2019). *Türkiye Yükseköğretim Sistemi*. YÖK. Ankara.
- YÖK (Yükseköğretim Kurulu). (2021). *Vakıf Yükseköğretim Kurumları*. YÖK. Ankara.

İnternet Kaynakları:

- Aytulu, G. (2014). "Üniversitelerin Fantastik Reklam Kampanyaları". <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hayat/universitelerin-fantastik-reklam-kampanyalari-26844164> (erişim tarihi:19.03.2022).
- ÇSGB (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı), (2021). "Ulusal Genç İstihdam Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2023". <https://www.csgb.gov.tr/media/86876/ulusal-genc-istihdam-stratejisi-ve-eylem-planı-2021-2023.pdf> (erişim tarihi:20.01.2022).
- ÇSGB (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı). (2017). "Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023 Eylem Planları 2017-2019". <http://www.uis.gov.tr/media/1437/uis2014-2023.pdf> (erişim tarihi:10.03.2022).
- ÇSGB (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı), (2015). "Ulusal İstihdam Stratejisi 2014 – 2023 Eylem Planları 2014- 2016". <https://www.csgb.gov.tr/media/56914/uis-2014-2023.pdf> (erişim tarihi:20.01.2022).
- Kelleci, M. (2021). "Bizim gelecek strateji ve eylem planımız bu değil". <https://www.evrensel.net/haber/445612/bizim-gelecek-strateji-ve-eylem-planımız-bu-değil> (erişim tarihi:01.02.2022).
- Kızıllarlan, S., (2022). "2017-2022 yılları arasında YKS sınav ücretleri yüzde 500'e yakın arttı – Eğitim Sen Yönetim Kurulu Üyesi Sinan Muşlu: "Sınavlar ticarileşmiş bir kazanç yolu" <https://medyascope.tv/2022/03/07/2017-2022-yillari-arasinda-yks-sinav-ucretleri-yuzde-500e-yakin-artti-egitim-sen-yonetim-kurulu-uyesi-sinan-muslu-sinavlar-ticarilesmis-bir-kazanc-yolu> (erişim tarihi:17.04.2022).

- OECD. (2007). “How what you know shapes your life Summary in English”.
https://read.oecd-ilibrary.org/education/human-capital/summary/english_9789264029095-sum-en#page1 (erişim tarihi: 18.05.2022).
- Öztürk, R. (2021). “İktisat Okullarınca İleri Sürülen İşsizlik Kuramları”.
<https://www.tesadernegi.org/iktisat-okullarinca-ileri-surulen-issizlik-kuramlari.html>
(erişim tarihi: 25.04.2022).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı ve Soyadı	Musa Türe
EĞİTİM DURUMU	
Lise	Nazime Baki Saatçioğlu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
Lisans	Akdeniz Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Tez Konusu/Başlığı	İşsizlik Olgusuna Resmi Yaklaşım ve Üniversitelerin Beşeri Sermaye Kuramına Göre Dönüşümü Üzerine Bir İnceleme